

İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

İZMİR KATIP CELEBI UNIVERSITY
FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

İZMİR – CİLT 2- SAYI 1 - 2019

İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Dergi İletişim**Posta Adresi** : İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İİBF, Çiğli Ana Yerleşkesi, 35620-İzmir**Web** : <http://dergipark.gov.tr/ikacuiibfd>**Telefon** : +(90) 232 329 35 35 (3277)**Faks** : +(90) 232 386 08 88

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınıdır.

ISSN: 2636-817X

Sahibi

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına

Prof.Dr. Ertuğrul DELİKTAŞ

Editör

Prof.Dr. Sevtap ÜNAL

Uluslararası Ticaret ve Pazarlama Bölüm Başkanı

Editör Yardımcıları

Dr. Öğr.Üyesi Şuayyip Doğu DEMİRCİ

Dr. Öğr.Üyesi Şaban ÇELİK

Alan Editörleri Muhasebe – Finansman Alan Editörü
Prof.Dr. Hayrettin USULYönetim – Organizasyon Alan Editörü
Doç.Dr. Evrim Mayatürk AkyolÜretim Yönetimi - Pazarlama Alan Editörü
Prof.Dr. Sinan Nardalı (Pazarlama)
Doç. Dr. Serhat Burmaoğlu (Üretim Yönetimi)Kamu Yönetimi - Siyaset Bilimi Alan Editörü
Doç. Dr. Dilek Memişoğlu (Kamu Yönetimi)
Doç. Dr. Buğra Kalkan (Siyaset Bilimi)Uluslararası İlişkiler Alan Editörü
Prof. Dr. Mehmet Bülent Uludağ
Doç. Dr. Uğur Burç Yıldızİktisat Alan Editörü
Doç. Dr. Abdurrahman KorkmazMaliye Alan Editörleri
Prof.Dr. Bernur Açıkgöz
Dr.Öğr.Üyesi Elif Ayşe Şahin İpek
(Bütçe)Sağlık Kurumları Yönetimi Alan Editörü
Prof. Dr. Levent Bekir Kıdak**Yazı İşleri Sorumlusu**

Arş.Gör. Durmuş Çağlar ÇAKIR

Dergi Sekreteryası

Arş.Gör. Aynur KIRBAÇ

Derleme ve Mizanpaj

Arş.Gör. Ali Fuat URUŞ

Derginin Yayınlanması ve Web Sitesi Yönetimi

Dr.Öğr.Üyesi Şuayyip Doğu DEMİRCİ

BİLİMSEL DANIŞMA KURULU

Prof.Dr. Abdülkadir Varoğlu Başkent Üniversitesi
Prof.Dr. Ahmet Erkuş Bahçeşehir Üniversitesi
Prof.Dr. Ahmet Vecdi Can Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Ahmet ÖZEN Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Akif Tabak İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof.Dr. Bernur Açıkgöz İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof.Dr. Bilçin Takmeydan Uludağ Üniversitesi
Prof.Dr. Birgül Demirtaş TOBB Üniversitesi
Prof.Dr. Bruce Burton University of Dundee /Scotland
Prof.Dr. Cenk Sözen Başkent Üniversitesi
Prof.Dr. Çağrı Erhan İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi
Prof.Dr. Çiğdem Kirel Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. Durmuş Acar Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof.Dr. Dursun Bingöl Türk Hava Kurumu Üniversitesi
Prof.Dr. Engin Dinç Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof.Dr. Ensar Yeşilyurt Pamukkale Üniversitesi
Prof.Dr. Ertuğrul Deliktaş İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof.Dr. Fatma Tektüfekçi Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Ganite Kurt Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof.Dr. Gülgün Nazan Günay Ege Üniversitesi
Prof.Dr. Haldun Yalçınkaya TOBB Üniversitesi
Prof.Dr. Haluk Korkmazürek Toros Üniversitesi
Prof.Dr. Hayrettin Usul İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof.Dr. Hüseyin Bağ- ODTÜ
Prof. Dr. İbrahim Atilla Acar İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof.Dr. İhsan Işık Rowan University, NJ; USA
Prof.Dr. İsa İpçioğlu Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Prof.Dr. Kerem Batır İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof.Dr. Levent Bekir Kıdak İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet Balcılar Doğu Akdeniz Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet Uludağ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof.Dr. Metin Kamil Ercan Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof.Dr. Metin Karadağ Ege Üniversitesi
Prof.Dr. Muhsin Kar Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Murat Çokgezen Marmara Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Sakal Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Zihni Tunca Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr. Necdet Sağlam Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. Nejat Basım Başkent Üniversitesi
Prof.Dr. Nezih Metin Özmutaf İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof.Dr. Nuri Ömürbek Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr. Osman Karamustafa Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof.Dr. Özlem Tür ODTÜ
Prof.Dr. Özlem Önder Ege Üniversitesi
Prof.Dr. Pınar Evrim Mandacı Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Ramazan Aktaş TOBB Üniversitesi
Prof.Dr. Reinhold Roth Bremen City University of Applied Sciences /Germany
Prof.Dr. Recep Kök Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Sait Gürbüz Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof.Dr. Sibel Turan Trakya Üniversitesi

Prof.Dr. Sinan Nardalı İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof.Dr. Selahattin Karabınar İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Selçuk Emsen Atatürk Üniversitesi
Prof.Dr. Seval Kardeş Selimoğlu Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. Sevtap Ünal İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof.Dr. Şaban Uzay Erciyes Üniversitesi
Prof.Dr. Şeref Kalaycı Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof.Dr. Tarık Oğuzlu Uluslararası Antalya Üniversitesi
Prof. Dr. Tayyar Arı Uludağ Üniversitesi
Prof.Dr. Tekin Akdemir Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Türker Susmuş Ege Üniversitesi
Prof.Dr. Uğur Zel Okan Üniversitesi
Prof.Dr. Ünsal Sıgır Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Ziya Öniş-Koç Üniversitesi
Doç. Dr. Abdurrahman Korkmaz İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç.Dr. Alper Doğan İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe Kaya İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Buğra Kalkan İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Bora Aktan University of Bahrain / Bahrain
Doç. Dr. Dilek Memişoğlu İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Elif Türkan Aslan İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Engin Hepaksaz İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Evrim Mayatürk Akyol İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin Güçlü Çiçek Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Nesrin Demir İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Özge Karaege İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Sedef Eylemer İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Serhat Burmaoğlu İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç.Dr. Sinem Kocamaz Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Şaban Kardaş TOBB Üniversitesi
Doç. Dr. Şevket Ovalı-Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur Burç Yıldız İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Volkan Alptekin İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Zehra Nuray Nişancı İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

DERGİ HAKKINDA

İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayınlanması planlanmıştır. Dergi Türkçe ve İngilizce dillerinde makaleleri kabul etmektedir. Dergimiz basılı olmasının yanında DergiPark üzerinden elektronik ortamda yayın hayatını sürdürecektir. İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ Uluslararası hakemli bilimsel süreli bir yayındır. Dergiye gönderilen tüm makaleler hakem değerlendirmesi öncesinde intihal programında taranmaktadır. Bu dergide yayınlanan makalelerde ileri sürülen fikirler makale yazarlarına aittir, bu fikirler Kurumun görüşlerini yansıtmamaktadır. Yayınlanan eserlerden kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

AMAÇ VE KAPSAM

İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ, İİBF dallarında hazırlanan bilimsel çalışmaları literatüre kazandırmak amacıyla yayımlanmaktadır. Yayınlanan makalelerde bilimsel etik kurallarına ve kör hakem sistemine bağlı kalınmaktadır. İİBF alanlarında yapılan çalışmalar derginin kapsamı oluşturmaktadır.

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof.Dr. Ertuğrul DELİKTAŞ	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof.Dr. Sevtap ÜNAL	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof.Dr. Hayrettin USUL	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Bülent Uludağ	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof.Dr. Bernur Açıkgoz	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Levent Bekir Kıdak	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof.Dr. Sinan Nardalı	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç.Dr. Evrim Mayatürk Akyol	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Serhat Burmaoğlu	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur Burç Yıldız	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Abdurrahman Korkmaz	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Dilek Memişoğlu	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Buğra Kalkan	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr.Üyesi Elif Ayşe Şahin İpek	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Şuayyip Doğu Demirci	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Şaban Çelik	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

EDİTÖRDEN

Değerli Okuyucular,

Bilimsel gerçeğin ışığında yaratıcı perspektiflere ulaşma vizyonu ile yayın hayatına başlayan İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 2. sayısı (Nisan 2019) akademisyenlerin ve uygulamacıların bilimsel ve uygulamaya dönük araştırma ve yazıları ile yayımlanmaya hazır hale gelmiştir.

Bu sayımızda da alanında uzman kişiler tarafından hazırlanmış değerli çalışmalar yer almıştır. İlk çalışma, Esra SERDAR ve Emrah ÖZSOY tarafından yazılan “İstismarcı Yönetim: Bir Literatür Taraması” isimli çalışmadır. Çalışmada istismarcı yönetim hakkında teorik bilgiler verilerek konu tanıtılmaya çalışılmıştır. İkinci çalışma, Tolga ERDEM ve Armağan ÖRKİ tarafından yazılan “Uluslararası İlişkilerde Klasik Askeri Güç Anlayışının Evrimi: Dış Uzay Sahası” isimli çalışmadır. Yazarlar çalışmada, günümüzde dış uzayda da egemenlik yarışının başladığını ve askerî boyutlara ulaştığını öne sürerek uluslararası ilişkilerdeki genel güç anlayışı üzerinden dış uzayın önemine vurgu yapmak istemişlerdir. Üçüncü çalışma Ertuğrul DELİKTAŞ ve Necmettin ÇELİK tarafından hazırlanan “TRB2 Bölgesi’nde Rekabetçi Sektörlerin Belirlenmesi” isimli çalışmadır. Çalışmada TRB2 Bölgesi’nin (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) mukayeseli konumunu güçlendirecek anahtar sektörlerin ve bölgenin sahip olduğu rekabetçi üstünlükler ortaya konularak akademisyen ve uygulamacılara yardımcı olacak fikirler sunulmaya çalışılmıştır. “12-13 Aralık 2000 Tarihlerinde Meydana Gelen Çevik Kuvvet Olaylarının Örgütsel Kriz Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi” isimli dördüncü çalışma Savaş ŞİMŞEK tarafından yazılmış ve belirtilen dönemde karşılaşılan krizin örgütsel düzeyde ele alınışı hakkında bilgiler verilmiştir. “Türkiye’de 2000 Sonrası Ekonomide Teşvik Politikaları ve 2018 Döviz Kuru Dalgalanmasının Karşılaştırmalı Analizi” isimli beşinci çalışma Mustafa CANBAZ tarafından hazırlanmış ve yazar çalışmada, ekonomideki istikrar politikalarının dönüşümünü teşvik politikaları ve ekonomik krizler ilişkisinden inceleyip günümüzde yaşanan finansal dalgalanmalarla mücadeleye katkı sağlamayı amaçlamıştır. Sonraki çalışma Tahsin AKÇAKANAT, Tuğba ERHAN, Hasan Hüseyin UZUNBACAK tarafından yazılan “Meslek Aşkının İş Tatmini Üzerine Etkisi: Akış Deneyiminin Aracı Rolü” isimli makedir. Çalışmada meslek aşkının iş tatmini üzerindeki etkisi ve akış deneyiminin aracı rolü anket çalışması ile ölçülmüş, sonuçlar doğrultusunda öneriler geliştirilmiştir. Yedinci çalışma Makbule MÜFTÜOĞLU tarafından yazılan “Yükseköğrenim Kız Öğrenci Yurtlarının Hizmet Kalitesinin Ölçümü ve Algılanan Hizmet Kalitesi: Uşak İli Örneği” isimli makedir. Makalede hizmetlerde kalite hakkında bilgi verildikten sonra sahada bir anket çalışması ile elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Son makale çalışması Hayrettin USUL ve Emre Betül OLGUN tarafından yazılan “Çevre Muhasebesinin İslami Temelleri: Çevreyi Korumak ve Şirket Faaliyetlerinin Şeffaf Bir Biçimde Raporlanması” adlı çalışmadır. Çalışmada günümüzün en önemli atfedilen konularından çevre bilinci ve hassasiyeti İslami bakış açısından ele alınmıştır.

Dergide iki adet kitap incelemesine de yer verilmiştir. İlk olarak Bauman, Z. (2017) tarafından yazılan “Küreselleşme Toplumsal Sonuçları” (Globalization – The Human Consequences) isimli kitap Duygu ÖZSES tarafından incelenmiştir. İkinci kitap incelemesi Mert KESEBİR tarafından yapılmıştır. “Bjola, C. & Holmes, M. (2015) tarafından yazılan “Dijital Diplomasi: Teori ve Pratik” (Digital Diplomacy: Theory and Practice) isimli kitap incelenmiştir.

Bu sayının hazırlanmasında emeği geçen başta yazarlarımız olmak üzere dekanımıza, editörlerimize, kurullarımızda yer alan sayın hocalarımıza, zaman ve emeklerini esirgemeyen hakemlerimize teşekkür ederiz. Derginin yayına hazırlanma sürecinin her aşamasında büyük katkısı olan dergi sekreteriyasında, yazı işlerinden sorumlu ve web sitesi yönetiminde görev alan arkadaşlara teşekkürü borç biliriz. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi olarak üniversite ve fakültemizin sahip olduğu misyon doğrultusunda sizlerin de yardımı ile doğru, kaliteli, üretken ve zengin bilgiyi ulaşturmaya devam edeceğiz.

Prof.Dr. Sevtap ÜNAL

FROM THE EDITOR

Dear Readers,

İzmir Kâtip Çelebi University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences, which has started its publication life with the vision of achieving creative perspectives in the light of scientific truth, has become ready to be published its second issue (April 2019) through the scientific and practical research and writing of academicians and practitioners.

In this issue, valuable works prepared by experts in the field have been included. The first study was a study called "Abuseive Supervision: A Literature Review" by Esra SERDAR and Emrah ÖZSOY. In this study, theoretical information about the exploitative management was given and the subject was tried to be introduced. The second study is the "Evolution of the Classical Military Power Understanding in International Relations: Outer Space Area" by Tolga ERDEM and Armağan ÖRKİ. The authors wanted to emphasize the importance of the outer space by means of the general understanding of power in international relations by asserting that the race of sovereignty has begun in the outer space and that it has reached military dimensions. The third study was carried out by Ertuğrul DELİKTAŞ and Necmettin ÇELİK in the TRB2 Region named as "Determination of Competitive Sectors in the TRB2 Region". In this study, the competitive advantages of key sectors and the region that will strengthen the comparative position of the TRB2 Region (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) have been put forward to provide ideas to help academicians and practitioners. The fourth study entitled "Evaluation of the Events of the Agile Force Occurred in 12-13 December 2000 in terms of Organizational Crisis Management" was given by Savaş ŞİMŞEK on the organizational level of the crisis encountered in the mentioned period. The fifth study, named "In Turkey 2000 After to Economy Incentive Policies and 2018 Exchange Rate the Fluctuations Comparative Analysis", was prepared by Mustafa CANBAZ and the author aimed to examine the relationship between the policies to promote the transformation of economic policies in the economy and economic crises and to contribute to the fight against the financial fluctuations. Next study is written by Tahsin AKÇAKANAT, Tuğba ERHAN, and Hasan Hüseyin UZUNBACAK and named as "The Effect of Calling on Job Satisfaction: The Mediator Role of Flow Experience". In this study, the effect of professional love on job satisfaction and the mediator role of flow experience were measured by the questionnaire and suggestions were developed according to the results. The seventh work is an article named "Measurement of the Service Quality of Higher Education Girls' Dormitories and Perceived Service Quality: The Case of Usak Province" written by Makkbule MÜFTÜOĞLU. After giving information about the quality of services in the article, the findings obtained with a survey study in the field were interpreted. The last article study was written by Hayrettin USUL and Emre Betül OLGUN and named as "Islamic Foundations of Environmental Accounting: Protect the Environment and Transparency Reporting of the Company's". In this study, environmental awareness and sensitivity from today's most important attributed topics are discussed from the Islamic point of view.

The journal also includes two book reviews. Firstly, the book "Globalization - The Human Consequences" written by Bauman, Z. (2017) was examined by Duygu ÖZSES. The second book review was conducted by Mert KESEBİR is named as "Digital Diplomacy: Theory and Practice which is written by Bjola, C. & Holmes, M. (2015).

We would like to express our gratitude to our dean, editors and our academicians who have contributed to the preparation of this issue, especially our authors, and to our referees who accepted to spare their time and efforts. We would like to express our gratitude to the journal secretariat, who is responsible for the editorial work and who take part in the management of the web site, which has a major contribution to every stage of the publication of the journal. As the Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences of İzmir Kâtip Çelebi University, in line with the mission of our university and faculty, we will continue to deliver accurate, high quality, productive and rich information with the help of you.

Prof.Dr. Sevtap ÜNAL

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFERRES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Zihni TUNCA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Sevtap ÜNAL	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Sinan NARDALI	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer TEKŞEN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Volkan ALPTEKİN	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Evrim MAYATÜRK AKYOL	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet GÜÇLÜ	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Sedef EYLEMER	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Zehra Nuray NİŞANCI	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emre ORUÇ	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eylem BAYRAKÇI	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gül Arıkan AKDAĞ	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat ESEN	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Erhan BİLMAN	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nihal Kırkpınar ÖZSOY	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Osman USLU	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özhan TUNCAY	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
Editörden	
İSTİSMARCI YÖNETİM: BİR LİTERATÜR TARAMASI <i>Esra SERDAR, Emrah ÖZSOY</i>	1-11
ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE KLASİK ASKERİ GÜÇ ANLAYIŞININ EVRİMİ: DIŞ UZAY SAHASI <i>Tolga ERDEM, Armağan ÖRKİ</i>	12-28
TRB2 BÖLGESİ'NDE REKABETÇİ SEKTÖRLERİN BELİRLENMESİ <i>Ertuğrul DELİKTAŞ, Necmettin ÇELİK</i>	29-44
12-13 ARALIK 2000 TARİHLERİNDE MEYDANA GELEN ÇEVİK KUVVET OLAYLARININ ÖRGÜTSEL KRİZ YÖNETİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ <i>Savaş ŞİMŞEK</i>	45-59
TÜRKİYE'DE 2000 SONRASI EKONOMİDE TEŞVİK POLİTİKALARI VE 2018 DÖVİZ KURU DALGALANMASININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ <i>Mustafa CANBAZ</i>	60-79
MESLEK AŞKININ İŞ TATMİNİ ÜZERİNE ETKİSİ: AKIŞ DENEYİMİNİN ARACI ROLÜ <i>Tahsin AKÇAKANAT, Tuğba ERHAN, Hasan Hüseyin UZUNBACAK</i>	80-95
YÜKSEKÖĞRENİM KIZ ÖĞRENCİ YURLARININ HİZMET KALİTESİNİN ÖLÇÜMÜ VE ALGILANAN HİZMET KALİTESİ: UŞAK İLİ ÖRNEĞİ <i>Makbule MÜFTÜOĞLU, Güçlü İlker MÜFTÜOĞLU</i>	96-105
ÇEVRE MUHASEBESİNİN İSLAMİ TEMELLERİ: ÇEVREYİ KORUMAK VE ŞİRKET FAALİYETLERİNİN ŞEFFAF BİR BİÇİMDE RAPORLANMASI <i>Hayrettin USUL, Emre Betül OLGUN</i>	106-114
Kitap İnceleme 1: KÜRESELLEŞME – TOPLUMSAL SONUÇLARI <i>Duygu ÖZSES</i>	115-119
Kitap İnceleme 2: DİJİTAL DİPLOMASİ: TEORİ VE PRATİK <i>Mert KESEBİR</i>	120-124

CONTENT

	Sayfa No
From the Editor	
ABUSIVE SUPERVISION: A LITERATURE REVIEW <i>Esra SERDAR, Emrah ÖZSOY</i>	1-11
THE EVOLUTION OF THE CLASSICAL MILITARY POWER UNDERSTANDING IN INTERNATIONAL RELATIONS: OUTER SPACE AREA <i>Tolga ERDEM, Armağan ÖRKİ</i>	12-28
DETERMINATION OF COMPETITIVE SECTORS IN THE TRB2 REGION <i>Ertuğrul DELİKTAŞ, Necmettin ÇELİK</i>	29-44
REVIEW OF RIOT POLICE DEMONSTRATIONS OCCURRED ON THE 12nd-13rd OF DECEMBER 2000 FROM THE PERSPECTIVE OF ORGANIZATIONAL CRISIS <i>Savaş ŞİMŞEK</i>	45-59
IN TURKEY 2000 AFTER TO ECONOMY INCENTIVE POLICIES AND 2018 EXCHANGE RATE THE FLUCTUATIONS COMPARATIVE ANALYSIS <i>Mustafa CANBAZ</i>	60-79
THE EFFECT OF CALLING ON JOB SATISFACTION: THE MEDIATOR ROLE OF FLOW EXPERIENCE <i>Tahsin AKÇAKANAT, Tuğba ERHAN, Hasan Hüseyin UZUNBACAK</i>	80-95
MEASUREMENT OF THE SERVICE QUALITY OF HIGHER EDUCATION GIRLS' DORMITORIES AND PERCEIVED SERVICE QUALITY: THE CASE OF USAK PROVINCE <i>Makbule MÜFTÜOĞLU, Güçlü İlker MÜFTÜOĞLU</i>	96-105
ISLAMIC FOUNDATIONS OF ENVIRONMENTAL ACCOUNTING: PROTECT THE ENVIRONMENT AND TRANSPARENCY REPORTING OF THE COMPANY'S <i>Hayrettin USUL, Emre Betül OLGUN</i>	106-114
Book Review 1: GLOBALIZATION – THE HUMAN CONSEQUENCES <i>Duygu ÖZSES</i>	115-119
Book Review 2: DIGITAL DIPLOMACY: THEORY AND PRACTICE <i>Mert KESEBİR</i>	120-124

İSTİSMARCI YÖNETİM: BİR LİTERATÜR TARAMASI

ABUSIVE SUPERVISION: A LITERATURE REVIEW

Esra SERDAR

Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, esra921102@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7409-2249

Emrah ÖZSOY

Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi, eozsoy@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2886-8824

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, ülkemizde az sayıda çalışma bulunan istismarcı yönetimin (abusive supervision) tanımı, benzer kavramlarla ilişkisi, öncülleri, sonuçları, istismarcı yönetimin algılanmasında farklılıklara yol açan etmenler ve istismarcı yönetim konusundaki ampirik boşluklar hakkında genel bir değerlendirme yapmaktır. Bu kapsamda istismarcı yönetim ile ilgili yapılan temel çalışmalar incelenmiş ve istismarcı yönetim hakkında detaylı bir görünüm ortaya konmuştur. Bu çalışmanın istismarcı yönetimin teorik çerçevesi ve ampirik birikimini ana hatlarıyla kapsamı ve ülkemizde istismarcı yönetimle ilgili yapılabilecek araştırma önerileri sunması bakımından alana katkı sunması beklenmektedir.

*Anahtar Kelimeler: Yönetici, İstismarcı Yönetim, Ast-üst İlişkisi
Jel Kodu: M10, M12*

ABSTRACT

The purpose of this study is to define abusive supervision which has few studies in our country and make a general evaluation about its relation with similar concepts, antecedents, consequences, the factors that lead to the differences in the perception of abusive supervision and the general empirical gaps in the subject of abusive supervision. In this context, basic studies on abusive supervision have been examined and a detailed view on abusive supervision has been demonstrated. This study is expected to cover the theoretical framework and empirical accumulation of abusive supervision and to contribute to the field in terms of presenting research proposals related to abusive supervision in our country.

*Keywords: Manager, Abuse Supervision, Subordinate-supervisor Relationship
Jel Code: M10,M12*

Kabul Tarihi /

Accepted: 18.03.2019

Araştırma Makalesi/

Research Articles

İletişim /

Correspondence:

Emrah Özsoy

Benzerlik Oranı/

Plagiasim : % 3

Atıf Formatı:

Serdar, E. ve Özsoy, E. (2019).

İstismarcı Yönetim: Bir

Literatür Taraması. *IKCU IIBF*

***Dergisi*, 2(1):1-11.**

1.GİRİŞ

Örgütlerde istenmeyen davranışların incelenmesine ilişkin ilgi son dönemlerde giderek artmaktadır (Linstead, Marechal ve Griffin, 2014). Bu kapsamda üretkenlik karşıtı iş davranışları (Spector vd., 2016), yıkıcı liderlik (Padilla, Hogan ve Kaiser 2007) ya da yönetim anlayışları, karanlık kişilik özelliklerinin örgütler ve çalışanlar üzerine olumsuz etkileri (Spain, Harms ve LeBreton, 2014) gibi konularda son dönemlerde çok fazla çalışma yapılmaya başlanmıştır. Söz konusu negatif içerikli kavramlardan biri de istismarcı yönetimdir. İstismarcı yönetim kavramı Tepper (2000) tarafından ortaya atılmıştır. İstismarcı yönetime ilişkin daha sonra çok sayıda çalışma yapılmış birçok farklı değişkenlerle etkileşimi incelenmiştir (Martinko vd., 2013; Tepper, Simon ve Park, 2017). Ancak ülkemizde istismarcı yönetim ile ilgili sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu sebeple Türkçe yazında kavramın teorik çerçevesine, nedenlerine, sonuçlarına, belirli kavramlarla ilişkisine ve ölçümüne ilişkin yeterli bilgi birikimi yoktur. Tepper, Simon ve Park (2017) yaptıkları taramada, 2001-2015 yılları arasında istismarcı yönetim hakkında toplam 276 araştırma yapıldığını tespit etmiştir. Türkiye’de ise konuya ilişkin oldukça sınırlı çalışma bulunmaktadır. Bu bakımdan bu çalışmada istismarcı yönetimin ana hatları ile Türkçe literatüre aktarılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda istismarcı yönetime ilişkin uluslararası bağlamda yapılmış temel çalışmalar incelenmiş; istismarcı yönetimin tanımı, öncülleri, sonuçları, ölçümü, istismarcı yönetimin algılanmasında farklılıklara yol açan etmenler ve konuya ilişkin yapılabilecek araştırmalar alt başlıklarında ele alınmıştır.

2.İSTİSMARCI YÖNETİM

2.1.İstismarcı Yönetimin Tanımı

İstismarcı yönetim, “*yöneticilerin astlarına yönelik fiziksel temas içermeyen ancak düşmanca sergilenen sözlü ve sözsüz davranışlarını*” ifade etmektedir Tepper (2000: 178). Başka bir ifade ile istismarcı yönetim, üstün astına uyguladığı, fiziksel temas içermeyen ve süreklilik arz eden, çalışanın algılaması düzeyinde varlığından söz edilen sözlü ve sözsüz istenmeyen davranışlardır. İstismarcı yönetimin odaklandığı önemli hususlar, hiyerarşik yapı (üstün astına ya da astlarına yönelik istenmeyen davranışları), süreklilik durumu, fiziksel temas içermeyen ve çalışan algısının bu yöndeki varlığıdır. Bu kapsamda yöneticilerin astları ile dalga geçmesi, onları başkaları önünde rencide etmesi, kendi hatalarından dolayı astlarını suçlaması, astlarına yalan söylemesi, hakaret etmesi ve kaba davranışlar sergilemesi gibi davranışsal örüntüler istismarcı yönetim kapsamına girmektedir. Görüldüğü üzere burada yöneticinin astlar üzerinde evrensel insani değerlerle ters düşen ancak fiziksel şiddet içermeyen davranışsal örüntüleri sergilemesi ifade edilmektedir. İstismarcı yönetim astların üstlerinden (yönetici, amir, takım lideri gibi) algıladığı davranışları içerdiği için temelinde öznel bir kavramdır. Çünkü her çalışan, yöneticisinin kendisine yönelik tutum ve davranışlarını benzer doğrultuda algılamamaktadır (Tepper vd. 2006; Tepper vd., 2009; Tepper, 2000; Tepper, 2007).

2.2.İstismarcı Yönetimin Benzer Kavramlarla İlişkisi

İstismarcı yönetimin, her bakımdan olmasa da bazı noktalarda benzerlik gösterdiği kavramlar bulunmaktadır. İstismarcı yönetimin bu kavramlarla ilişkisi ve farkları aşağıda sunulmuştur.

Mobbing: Bir ya da birkaç kişinin, başkaları tarafından sürekli ve sistematik bir şekilde rahatsız edilmesi, psikolojik olarak baskı altına alınması ve enerji ve duygu kaynaklarını tüketilmesi şeklinde ifade edilebilir (Leymann, 1990; Leymann, 1996). Bakıldığında istismarcı yönetimde istismarcı yönetimi uygulayan yöneticinin astı ya da astlarına yönelik sergilediği olumsuz içerikli davranışlar, mobbing ile ilişkilidir. Ancak mobbingin etimolojisi incelendiğinde “mob”, Türkçe karşılığı ile “çete”, “kalabalık” anlamına gelmektedir

(Karcioğlu ve Akbaş, 2010). Yani birden çok kişinin de mobbingi uygulaması durumu söz konusu olabilmektedir. Ancak istismarcı yönetimde, yöneticinin kendisi tek başına astı ya da astlarına olumsuz içerikli davranışlar sergilemektedir (örn., alay etme, küçümseme, baskı kurma, gibi) ya da en azından astların ya da astın bu davranışları yöneticisinden algılaması gerekmektedir. Bu bakımdan mobbing ve istismarcı yönetimin yakından ilişkili iki olumsuz içerikli davranış olduğu ancak birbirlerinden farklı kavramlar olduğu görülmektedir. Çünkü örgütlerde astlar üstlerine, çalışma arkadaşlarına ya da kendi astlarına mobbing uygulayabilirler. Ancak astların üstlerine istismarcı yönetim uygulamaları mümkün değildir. Çünkü istismarcı yönetim, yöneticilerin kontrol alanında bulunan astlara yönelik sergilediği istenmeyen davranışları kapsamaktadır.

Küçük zorba (Petty tyranny): Ashford (1994)'un yayınladığı çalışmaya göre çalışanlar üzerinde aşırı kontrol (over control) kurarak, keyfi ve isteğe göre cezalandırma, aşağılama, küçümseme, heves kırma, alenen eleştirilerde bulunma ve yetersiz lider desteği gibi unsurlar bir örgütte küçük zorbanın varlığının en önemli göstergelerindedir. Ashford'un altını çizdiği aşırı otoriter yönetim tarzını içeren küçük zorba tanımı, Tepper (2000)'ın istismarcı yönetim tanımıyla ilişkilidir. Yöneticinin kendisine verilen yetkiyi kişisel amaçları doğrultusunda kullanması, küçük zorbalığın temelini oluşturmaktadır. Küçük zorba ve istismarcı yönetim, yöneticilerin çalışanlarına karşı düşmanca davrandıkları konusunda uyuşmaktadır (Tepper, 2007). Ancak istismarcı yönetim her durumda kasti olarak yapılmamaktadır.

Narsist liderlik: Narsisizm, kişinin kendini aşırı derece beğenmesi, kendini çevresindeki insanlardan üstün görmesi, başkaları üzerinde otorite kurmaya eğilimli olması ve kendini eşsiz ve ayrıcalıklı hissetmesi gibi davranışsal örüntüleri içermektedir (APA, 2013; Özsoy, 2018). Narsistik lider ise narsisizm eğilimi yüksek liderleri ifade etmektedir (Khoo ve Burch, 2008). Liderlik ve otorite kurma eğilimi narsisizmin önemli bir göstergesi olarak vurgulanmakla (Raskin, ve Hall, 1979) birlikte bazı liderlerin narsisizm düzeyleri çok yüksek olabilmektedir. Bu durum narsistik liderliği ifade etmektedir. Narsistik liderlik istismarcı yönetimle hem teorik hem de ampirik (Li vd., 2017) olarak ilişkili olsa da her iki kavram birbirinden farklıdır. Potansiyel olarak narsisizm eğilimi fazla olan yöneticilerin istismarcı yönetime başvurmaları fazla olsa da bu her durumda beklenen bir sonuç değildir. Çünkü eğer narsisizm eğilimi yüksek olan bir yönetici, kendisinin şişkin egosunu destekleyen astlar ile birlikte çalışıyorsa yüzeysel ancak samimi ilişkiler ağı oluşturabilir (Özsoy, 2017). Çünkü narsist bireylerin örtük doğası, daha ziyade eleştirilerin arttığı, narsistlerin gücü ve otoritesi kabul edilmediği durumlarda tezahür etmektedir.

Zehirleyici liderlik (Toxic leadership): Zehirli liderlik örgütün tamamını olumsuz yönde etkileyecek, istenmeyen sonuçlara yol açan, örgüt içi işleyiş ve düzene zarar veren liderlik tarzıdır (Lipman-Blumen, 2005). İstismarcı yönetimin de örgüte olumsuz yansımaları vardır ancak istismarcı yönetimin olumsuz tezahürü daha ziyade yöneticiye bağlı astlar üzerinedir. Bu bakımdan zehirli liderlik kavramı, istismarcı yönetimi de bir bakıma içine alan bir ayrımdır. Ayrıca istismarcı yönetim ayrımında, yöneticilerin karakter yapılarına bir genelleme yapılmamaktadır ancak toksik liderler iyi niyetli olmayan, uyumsuz lider (Reyhanoğlu ve Akın, 2016), örgüt iklimini etkileyen olumsuz kişilik (Reed, 2004), empati yeteneğinden yoksun ve bencil (Schmidt, 2008) olarak tanımlanmaktadır.

Yıkıcı liderlik: Padilla, Hogan ve Kaiser'e (2007) göre yıkıcı lider, nefret ideolojisi benimsemiş ve gücünü kendi çıkarları için kullanan narsist eğilimli karizmatik bir liderdir. Schmidt (2008)'e göre istismarcı yönetim, narsizm ve otoriterliği tek başına karşılayamaz. Yıkıcı liderlik, fiziksel ve fiziksel olmayan şiddet içerikli davranışları kapsayabilirken (Güldü ve Esentürk Aksu, 2016), istismarcı yönetim tanımında fiziksel olmayan şiddet uygulandığına dair sınır kesin bir şekilde çizilmiştir (Tepper, 2000).

2.3.İstismarcı Yönetimin Öncülleri

İstismarcı yönetimin öncülleri, başka bir ifade ile istismarcı yönetimi etkileyen faktörler genel olarak kişilik, sosyal öğrenme, örgütsel normlar, algılanan tehdit, astların yöneticilerine yönelik tutumları (Tepper, Simon ve Park, 2017) gibi etmenlerdir.

Kişilik: Kişilik üzerine yapılan çalışmalarda ön plana çıkan temel ve kritik husus, kişiliğin özellikle ergenliğin tamamlanması sonrasında değişim hızının giderek azaldığı yönündedir. Esasen bu bilgi birikimi iş yaşamında sıkça ihmal edilen bir husustur. Çünkü belli bir yaşam deneyimi ve biyolojik aktarım etkileşimi sonucu belirginleşen kişilik özelliklerinin (Burger, 2006) iş yaşamında normal şartlar altında köklü bir şekilde değişme ihtimalinin zayıf olduğu birçok araştırmada ihmal edilen önemli bir etmendir. Kişiliğin önemli bir bileşeni olan mizaç esasen ağırlıklı olarak bireyin biyolojik aktarımla edindiği ve değişmesi zor olan davranış ve duygulanım eğilimini ifade etmektedir (örneğin bireyin soğukkanlı, neşeli, melankolik olması gibi). Bunu takiben özellikle 0-6 yaş arasında çocuğun geçirdiği süreçteki deneyimleri bilinçaltında önemli yer tutmaktadır. Bu yaşlarda bilinçaltında biriken öfkeler, bastırılmalar ve travmalar bazı durumlarda yetişkinlik dönemindeki patolojik davranışsal örüntülerin temelini oluşturmaktadır. Bu bakımdan iş yaşamına girene kadar bireyin edindiği deneyimi ihmal edilerek örgütlerde kişiliğin incelenmesi önemli bir kısıttır. Yönetimsel pozisyonda olan çalışanların ya da işverenlerin kişilik özellikleri ile astları ile ilişkileri yakından ilişkilidir. Özellikle vicdan azabı çekmede zorlanan, bencil, amaç odaklı, duygusal zekâ düzeyi düşük kişilerin (psikopati eğilimi sergileyen) (Babiak ve Hare 2006), istismarcı yönetime başvurma eğilimlerinin daha fazla olması beklenmektedir (Mathieu vd., 2014).

Sosyal Öğrenme: Bandura'ya göre sosyal öğrenme, bireyin çeşitli davranış ve tutumlarını çevresini gözlemleyip öğrenmesini ifade eder (Bandura, 1971; Bandura ve Walters, 1963). İstismarcı davranışlar sergilemesinin nedeni bazı durumlarda kişinin isteyerek bilinçli bir şekilde bu davranışları sergilemesinden ziyade, rol-model etkileşiminin etkisi altında kalarak istismarcı davranışa başvurma ihtimalini tetikleyebilir (Tepper, Simon ve Park, 2017). Bu sebeple örgütsel ve sosyal bağlamda rol-model etkileşiminin, istismarcı yönetime olan muhtemel etkisinin tartışılması gerekir. Örgüt içinde çalışanların, amirlerinin olumsuz davranışlarını gözlemlemesi ve bundan etkilenmesi sonucu kişinin yönetsel pozisyona geldiğinde benzer davranışları sergileme ihtimali artabilir (Tepper, Simon ve Park, 2017). Öte yandan şiddet ve olumsuz içerikli davranışlar sosyal öğrenme ile pekiştirilebilmektedir (Bandura, 1971) Bandura'nın 1960'larda gerçekleştirdiği Bobo Bebek deneylerinde ortaya çıkan sonuç buna bir örnektir. Küçük yaşlarda bile şiddet içerikli eylemlerin gözlemlenmesi, sosyal öğrenme vasıtasıyla çocukları etkilemekte ve çocukların saldırgan davranış sergilemesini tetiklemektedir (McLeod, 2016). Bu bakımdan kişinin çocukluk döneminde aile içinde şiddetin, saldırganlığın ve uyumsuzlukların sık yaşanması durumunda; ilerleyen yıllarda bir yetişkin olarak iş yaşamına giren bireyin örgüt içinde istismarcı davranışlar sergileme, saldırgan eylemlere yönelme ihtimallerin daha yüksek olması beklenebilir. Buna ek olarak çalışanların yöneticilerinden öğrendikleri olumsuz davranışları, yönetsel pozisyona gelince sergileme ihtimalleri de artabilmektedir. Burada da yine sosyal öğrenme ile olumsuz içerikli davranışlar öğrenilebilmektedir (Tepper, Simon ve Park, 2017).

Kimlik tehdidi: Yöneticilerin astlarından, mesai arkadaşlarından ya da üstlerinden maruz kaldığı, yönetici egosunu konu alan eleştiri, provakasyon ya da sabote etme gibi davranışlar; yöneticinin buna karşılık vermesi girişimi ile istismarcı yönetimi artırabilmektedir (Tepper, Simon ve Park, 2017).

Ek faktörler: Astların yöneticilerine karşı duyarsız olması, olumsuz davranışlar sergilemesi, iş ve sorumluluklarını aksatması yöneticilerin istismarcı yönetime başvurmalarını etkileyebilmektedir. Ek olarak bazı durumlarda yöneticinin kaynaklarının beklentileri (aşırı iş yükü, yoğun çalışma koşulları, aile problemleri) karşılayamaması durumunda da istismarcı yönetime başvurma eğilimleri artabilmektedir (Tepper, Simon ve Park, 2017).

2.4.İstismarcı Yönetim Algısında Etkili Olan Faktörler

Araştırmacılara göre, istismarcı yönetimin örgütteki varlık düzeyini belirlemede en önemli değişkenlerden biri çalışanın algısıdır (Tepper, 2000; Martinko vd., 2012; Martinko vd., 2013). Bireylerin algılama düzeyinin farklı olmasından dolayı yönetici bir çalışan tarafından istismarcı olarak algılanırken; diğer bir çalışan tarafından ilham verici olarak algılanabilmektedir. Çalışanların istismarcı yönetim algılamalarında etkili olan faktörler ise kişilik, yaş, cinsiyet, kültürel farklılıklar, örgüt ve ülke kültürü, çalışma süresi, ast-üst etkileşimi gibi değişkenlere göre farklılaşmaktadır. Aşağıda her bir değişkenin istismarcı yönetim algısına göre nasıl farklılaşabileceğine ilişkin ampirik ve teorik çerçeve kısaca sunulmuştur.

Kişilik: Kişilik özellikleri ile istismarcı yönetim algısı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda, kişilik özellikleri ile istismarcı yönetimin ilişkili olduğuna yönelik bulgular elde edilmiştir (Brees vd., 2014; Zhang ve Bednall, 2016). Nevrotik eğilimli bireylerin istismarcı yönetimi daha fazla algılayabileceği (Sezici ve Yıldız, 2017; Zhang ve Bednall, 2016) vurgulanmaktadır. Yine benzer şekilde çalışanların nevroitik ve narsist kişilik özellikleri istismarcı yönetim ve algıları ile pozitif ilişkili; kişinin politik yetenekleri, duygusal dayanıklılık ve dürüstlük/vicdanlı olma gibi kişisel özelliklerinin ise negatif ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Brees vd., 2014; Zhang ve Bednall, 2016).

Yaş: Çalışanların yaşına göre istismarcı yönetim algılama düzeylerinin farklılaşabileceği belirtilmekle birlikte (Brees vd., 2014), bu konuda elde edilen bulgular tutarlı değildir (Sakal ve Yıldız, 2015; Zhang ve Bednall, 2016).

Cinsiyet: Cinsiyet ile istismarcı yönetim algısı arasında ilişki bulunmaktadır (Zhang ve Bednall, 2016). Bazı araştırmalarda kadınların, erkeklere oranla istismarcı davranışa daha duyarlı olduğu (Güldü ve Esentürk, 2016) öne sürülürken, Zhang ve Bednall (2016) kadınların sahip olduğu sosyal çevre yardımıyla ve desteğiyle birlikte bu duruma karşı erkeklerden daha fazla korunduklarını ileri sürmüştür. Bir diğer araştırmaya göre karşı cinslerin birbirini istismar etmesinden ziyade hemcinslerin birbirini istismar etme oranının daha fazla olduğu görüşü ileri sürülmüştür (Namie, 2003).

Kültürel farklılıklar: Vogel vd.'ne (2015) göre, Doğu uygarlıkları, Batı uygarlıklarından farklı olarak, yöneticinin konumu ve sahip olduğu yetkileri itibariyle Bazı davranışları uygulamasının hakkı olduğu düşünebilmektedir. Bu ise istismarcı yönetim algısını farklılaştırabilmektedir. Öyle ki, Amerika'da yöneticinin herhangi bir olumsuz davranışı istismar olarak algılanırken, Doğu'da bu şekilde anlaşılabilir ve bunun nedeni yöneticiye tanınan geniş haklar ile kültürün buna müsaade etmesi olabilmektedir.

Çalışma süresi: Çalışma süresi hususunda bireyin örgütte bulunma ve yöneticisi ile çalışma süresi arttıkça istismarcı algılama düzeyinin arttığına ilişkin bulgular elde edilmiştir (Zhang ve Bednall, 2016). Ancak konuya ilişkin belirgin bir çıkarım yapılabilecek sayıda yeterli çalışma mevcut değildir.

Örgüt kültürü ve ülke kültürü: Kişilerin istismarcı yönetim algılamasındaki rolünü örgütsel faktörler de etkimektedir. Örgüt kültürü ve iklim iş yerindeki psikolojik şiddeti etkileyebilmektedir (Akgeyik vd. 2010). İş yerindeki agresif yapı kuralları ve istismarcı yönetim pozitif yönde ilişkilendirilmiştir (Zhang ve Bednall, 2016). Bakan'a (2008) göre, geleneksel tarzları olan toplumlardaki örgütlerde güç mesafesi yüksek olabilmektedir. Örneğin istismarcı yönetim, örgütün yapısına uyuyorsa örgütün kültürü gereği uygun görülen bir davranış tarzı olabilmektedir (Robinson ve Bennet, 1995). Yöneticinin otoriter yönetim tarzı ve sahip olduğu güç mesafesi, istismarcı yönetimin varlık düzeyini etkilemektedir (Aryee vd., 2007; Vogel ve Tepper, 2015; Zhang ve Liao, 2015).

Lider üye etkileşimi: Martinko, Sikora ve Harvey (2012)'un çalışmasına göre, kişilerarasında istismarcı yönetim algılama farklılıklarının olmasının önemli nedenlerinden biri de lider-üye etkileşiminin farklı olmasıdır. Yöneticiler ve çalışanlar arasında var olan

lider-üye ilişkisi istismarcı yönetimi etkileyen önemli faktörlerdendir. Nitekim yönetici her astıyla aynı ilişki seviyesinde bulunmayabilir ve düşük lider-üye ilişkisi, (Leader-Member Exchange) istismarcı yönetimin daha fazla algılanmasına sebep olmaktadır (Harris, Harvey ve Kacmar, 2011; Martinko vd., 2011).

2.5.İstismarcı Yönetimin Sonuçları

İstismarcı yönetimin sonuçları üzerinde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu doğrultuda elde edilen bulgular büyük ölçüde birbirleri ile tutarlıdır (Martinko vd., 2013; Tepper, 2007; Zhang ve Liao, 2015). Genel olarak değerlendirildiğinde istismarcı yönetime maruz kalan ya da en azından istismarcı yönetim algılayan çalışanların işe, örgüte, yöneticiye ve sosyal yaşama yönelik tutumları olumsuz etkilenmektedir. İstismarcı yönetimin sonuçları incelenirken dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise istismarcı yönetim algılayan çalışanların sergileyeceği üretkenlik karşıtı davranışlardır. Yani istismarcı yönetim sadece çalışanların işe, örgüte, yöneticiye ve sosyal yaşama yönelik tutumlarını olumsuz etkilememek de aynı zamanda istismarcı yönetim algılayan çalışanların örgütsel bağlamda olumsuz ya da istenmeyen davranışlar sergilemesine yol açmaktadır. Aşağıda istismarcı yönetimin sonuçları ve etkilerine ilişkin elde edilmiş bulgular kısaca sunulmuştur.

İstismarcı yönetime yönelik daha önce yapılan çalışmalarda, istismarcı yönetimin iş tatmini, yaşam tatmini, örgütsel bağlılık (Tepper, 2000; Zhang ve Liao, 2015), iş yerinde yalnızlık (Alper Ay, 2015), stres (Martinko vd., 2013), adalet (Aryee vd., 2007), depresyon, anksiyete ve duygusal tükenme (Martinko vd., 2013; Tepper, 2000; Tepper, 2007) gibi değişkenleri olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır. Başar, Sıgı ve Basım' a (2016: 70) göre istismarcı yönetimin çalışanlar üzerine çeşitli psikolojik ve fizyolojik etkileri bulunmaktadır. Bu kapsamda kaygı, kızgınlık, mutsuzluk, motivasyon kaybı, stres, umutsuzluk, dikkat dağınıklığı, içe kapanıklık, yalnızlaşma, işten soğuma, yabancılaşma, özgüven kaybı, çaresizlik, korku, güvensizlik ve utanma psikolojik etkileri; uykusuzluk, halsizlik, baş ağrısı, yorgunluk, iştahsızlık, ciltte kaşıntı ve yara oluşumu ise fizyolojik etkileri ifade etmektedir.

İstismarcı yönetim sadece örgütsel değişkenleri değil çalışanların sosyal yaşamlarını da olumsuz etkilemektedir (Tepper, 2007). Çünkü işyerinde istismarcı davranış tarzına maruz kalan çalışanlar, iş yerlerinde bastırdıkları olumsuz duygulanmaları eve taşımaları durumunda aile yaşamında önemli problemler ortaya çıkabilmektedir (Carlson vd., 2012).

İstismarcı yönetim algılayan çalışanların sadece işe, örgüte ve sosyal yaşama yönelik tutumları olumsuz etkilenmemekte aynı zamanda bu çalışanların örgütsel işleyişe ve çalışma arkadaşlarına zarar verme eğitimi de artmaktadır (Robinson ve Bennet, 1995; Martinko vd., 2013). Başka bir ifade ile istismarcı yönetim algılayan çalışanlar zamanla örgütlerine, yöneticilerine ya da örgütsel işleyişe de zarar vermektedir. Bu doğrultuda istismarcı yönetim algılayan çalışanların sapkınlık, saldırganlık (Mitchell ve Ambrose, 2007; Tepper vd., 2008; Brees vd., 2014; Zhang ve Liao, 2015), hırsızlık ve sabotaj davranışları artabilmektedir (Tepper, 2007). Bu durumda istismarcı yönetim olgusu her halükarda organizasyona maliyet unsuru yaratacaktır (Tepper vd., 2008 ; Tepper vd., 2006 akt. Zhang ve Liao, 2015).

Görüldüğü üzere istismarcı yönetim, çalışanlar açısından birçok olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Örgütler açısından da performans düşüklüğü, örgüt ikliminin zarar görmesi ve örgütsel işleyişin aksaması gibi sorunlar da beraberinde gelmektedir. Ayrıca istismarcı yönetim, örgütler için önemli birtakım maddi sorunlara da yol açmaktadır (Thau ve Mitchell, 2010). İstismarcı yönetim algısı zamanla işten çıkma oranlarını artırabilmektedir. Bu durum örgütlerde boşalan pozisyonların doldurması için ek bir maliyet unsurudur. Ayrıca işe alınan personelin eğitim maliyetlerinin, mevcut çalışan eğer istismarcı yönetime maruz kalıyorsa işe geç gelme ve devamsızlık davranışlarının artması beklenmektedir. Tüm bu durumlar örgütler açısından maliyeti artıran unsurlardır (Akgeyik, vd., 2007; Thau ve Mitchell, 2010; Zhang ve Liao, 2015).

2.6.İstismarcı Yönetimin Ölçümü

İstismarcı yönetimin ölçümü için dünyada ve ülkemizde en yaygın kullanılan ölçek Tepper (2000) tarafından geliştirilmiş 15 maddeli istismarcı yönetim ölçeğidir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması, geçerlik ve güvenilirlik çalışması (Ülbeği, Özgen ve Özgen, 2014) tarafından yapılmış ve ölçeğin Türkçe dilinde geçerli ve psikometrik özellikleri bakımından kullanılabilir olduğu sonucuna varılmıştır. Ölçek istismarcı yönetimi tek bir boyut üzerinden ölçmektedir. Her ne kadar Mitchell ve Ambrose (2007) ölçeğin iki boyut kapsamında ele alınabileceğini ileri sürse de bu konuda yeterli bir ampirik birikim mevcut değildir.

3.GELECEK ARAŞTIRMA ÖNERİLERİ

Martinko vd (2011; 2013), istismarcı yönetim olgusunun sonuçlarına yönelik yapılan araştırmalarda literatürün bir tür doygunluğa ulaştığını ve bu durumda öncülleri araştırmanın önemli olduğu yönünde tavsiye verirken; Tepper, Simon ve Park (2017) ise doygunluğa ulaşıldığı hususundaki tespite katılmadıklarını belirtmiş, ayrıca istismarcı yönetim alanında daha kapsamlı, içeriği zenginleştirilmiş şekilde sonuçları açıklayacak araştırmaların yapılmasına yönelik önerilerde bulunmuşlardır. Tepper (2007) ve Martinko vd (2011; 2013) istismarcı yönetim hakkında istisnai koşullara ve sonuçlarına değindiklerini belirtmiş ancak konunun daha genel şekilde öncülleri ve sonuçları ile birlikte bütünlük olarak incelenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Aryee vd. (2007) ve Zhang ve Bednali (2016) da Tepper (2007) ile aynı fikirde olarak istismarcı yönetimin öncüllerinin sonuçlarıyla nasıl ve niçin ilişkili olduğuna dair araştırmalar yapılmaya devam edilmesini ve çalışan refahı ve performansı dışında yöneticinin davranışlarına da odaklanmak gerektiğinin altını çizmişlerdir. Konuyla ilgili olarak bazı araştırmacılar ise gelecekteki araştırmacıları, araştırmalarına daha fazla değişkeni dâhil etmeleri hakkında teşvik ederken (Qian, Song ve Wang, 2017); bazı araştırmacılar ise yapılan çalışmanın ilerleyen zamanlarda tekrar edilmesinin araştırmanın güvenilirliğini test edilebileceğini hatta bu verilerle ulusal ölçek oluşturulabileceğini belirtmektedir (Başar, Sıgır ve Basım, 2016). Yıldırım ve Benlier (2017) sonuçlarla ilgili genelleme yapılamayacağı ve sektörlere yönelik araştırmalar yapılması gerektiğini belirtmiştir. İncelenmesi gereken önemli bir husus ise astların istismarcı yöneticiler ve istismarcı yönetimin olumsuz etkileri ile nasıl başa çıkacağıdır (Tepper, Simon ve Park, 2017). İstismarcı yönetimin sonuçları incelenirken, astların işe ve örgüte yönelik tutum ve çıktıları ağırlıklı olarak astların kendileri (self-report) tarafından ölçülmektedir. Bu sebeple astların çıktı (örn., performans) ve davranışlarını (örn., işe geç gelme, devamsızlık), üstlerin değerlendirdiği çalışmalarla da, istismarcı yönetimin sonuçları incelenmelidir (Tepper, Simon ve Park, 2017).

İstismarcı yönetime ilişkin temel çalışmalar incelendiğinde konuya ilişkin ampirik boşlukların yer aldığı ek araştırma konuları aşağıda sıralanmıştır;

İstismarcı yönetimin öncülleri: Hangi kişilik özelliklerine sahip yöneticiler daha fazla istismarcı yönetime başvurmaktadır? Bu kapsamda özellikle karanlık kişilik özellikleri ile istismarcı yönetim arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü bu kişiler amaç odaklı, bencil, kendini beğenmiş, manipülasyona başvurma eğilimi yüksek bireylerdir.

İstismarcı yönetimin sonuçları: İstismarcı yönetimin sonuçlarına ilişkin çok sayıda çalışma yürütülmüş ve genel olarak istismarcı yönetimin sonuçlarının olumsuz olduğu bulgulanmıştır. Ancak bu konuda yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak işe yönelik tutumlarla istismarcı yönetim arasındaki ilişkileri incelemeye yönelik çalışmalardır. Bu sebeple özellikle yöneticiye yönelik tutumlar (örn., yöneticiden memnuniyet, yöneticiye güven) ile istismarcı yönetim arasındaki ilişkileri incelemeye yönelik daha fazla çalışma yürütülebilir.

İstismarcı yönetimin algılamasına ilişkin farklılıklar: İstismarcı yönetim, astın üstünden algıladığı yönetim yaklaşımıdır ve dolayısı ile öznedir. Bu sebeple birtakım farklılıklara göre (kişilik, kültür, demografik farklılıklar) istismarcı yönetim algısı farklılaşabilmektedir. Bu

sebeple özellikle kültürlerarası çalışmaların, istismarcı yönetimin etkilerinin mukayeseli bir şekilde incelenmesine katkı sunacağı düşünülmektedir. Öte yandan bireysel farklılıklar açısından duygusal zekâ, içe dönüklük, kontrol odağı, mükemmeliyetçilik, yaş, cinsiyet, gelir düzeyi, üst ile çalışma süresi gibi bireysel farklılıkların istismarcı yönetim algısında nasıl bir rol oynayacağını (aracılık ve düzenleyici rol olarak) da incelenmesi gerektiği düşünülmektedir.

İstismarcı yönetimin ölçümü: İstismarcı yönetimin ölçümünde dünyada en fazla kullanılan ölçek Tepper'in (2000) geliştirdiği 15 maddelik tek faktörlü istismarcı yönetim ölçeğidir. Her ne kadar ölçeğin psikometrik özellikleri kabul edilebilir düzeyde olsa da ölçeğin iki boyutlu değerlendirilebileceği yönünde vurgular mevcuttur (Mitchell ve Ambrose, 2007) Ayrıca kavramın ortaya atılmasından bu yana yaklaşık 20 yıl geçmiştir ve bu konuda çok sayıda teorik ve ampirik çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple mevcut teorik ve ampirik birikimi göz önüne alarak, psikometrik özellikleri daha iyi olan, kavramın teorik çerçevesini daha iyi kapsayan ölçekler (Türk kültürü ile uyumlu) geliştirilebilir. Bu durum konuya ilişkin bundan sonra yapılacak çalışmaların nitelik ve nicelik açısından gelişmesine katkı sunabilir.

4.SONUÇ

2000'li yılların başlangıcından bu yana her ne kadar pozitif psikoloji yaklaşımının örgütsel bağlamda incelenmesine ilişkin ilgi giderek artsa da örgütlerde birçok istenmeyen davranışlar sergilenmektedir. Bu kapsamda üretkenlik karşıtı davranışlar, uygunsuz yönetim yaklaşımı, mobbing, çatışma, güç ilişkileri gibi birçok konuda yoğun bir şekilde araştırmalar yürütülmektedir. Söz konusu konulardan biri de istismarcı yönetimidir. İstismarcı yönetim kavramının ortaya atılmasından bu yana yaklaşık 20 yıl geçmiştir. Ancak halen kavramın öncülleri ve sonuçları üzerinde bir uzlaşma yoktur. Ülkemizde ise konuya ilişkin sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Mevcut çalışmalar istismarcı yönetimin ağırlıklı olarak olumsuz sonuçlara yol açtığını göstermektedir. Örgütsel davranış alanı çalışanların mutluluğunu inşa etmek ve buna bağlı olarak örgütsel verimliliği artırmayı amaçlamaktadır. Sürekli başkalarının yanında azarlanan, hor görülen, başkalarının hatalarından dolayı suçlanan bir çalışanın örgütte mutlu olma ihtimali düşüktür. İşinde mutlu olmayan çalışanın örgütüne bağlı olması, yüksek performans sergilemesi, sosyal yaşamında huzurlu olması ve fizyolojik ve psikolojik sağlık açısından dengede olması zorlaşmaktadır. Çalışanların işe ve örgüte yönelik tutumlarını etkileyen en önemli unsurlardan biri yöneticileri ile ilişkileridir. Eğer çalışanlar yöneticileri ile yeterli ve sağlıklı iletişim kuramazsa, yöneticilerine yönelik kin ve nefret beslerse, sürdürülebilir bir mutluluk inşa etmek zorlaşmaktadır. Dolayısı ile istismarcı yönetimin olumsuz etkilerinin giderilmesi ve örgüt içi huzurun sağlanabilmesi için konuya ilişkin çok sayıda çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmada istismarcı yönetim kavramı ana hatları ile ele alınmış ve konuya ilişkin araştırma yapılacak araştırmacılara genel bir içerik sunulmuştur. Bu bakımdan çalışmanın ülkemizde istismarcı yönetim konusunda araştırma yapacak araştırmacılara katkı sunması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgeyik, T., Güngör Delen, M., Uşen. Ş., ve Omay, U. (2010). İşyerinde psikolojik taciz olgusu: niteliği, yaygınlığı ve mücadele stratejisi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 1, 91–150.
- Alper Ay, F. (2015). İstismarcı yönetim, işyeri yalnızlığı ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiler: sağlık çalışanlarına yönelik bir çalışma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 116–1125.
- Aryee, S., Chen, Z. Z., Sun, L. Y., ve Debrah Y. A. (2007). Antecedents and outcomes of abusive supervision: test of a trickle-down model. *Journal of Applied Psychology*, 92, 191–201.
- Ashford, B. (1994). Petty tyranny in organizations. *Human Relations*, 47, 755–778.
- Babiak, P., ve Hare, R. D. (2006). *Snakes in suits: when psychopaths go to work*. New York, NY: Harper Collins.

- Bakan, İ. (2008). Örgüt kültürü ve liderlik türlerine ilişkin algılamalar ile yöneticilerin demografik özellikleri arasındaki ilişki: bir alan araştırması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10, 13–40.
- Bandura, A., ve Walters, R. H. (1963) *Social learning and personality development*. New York: Holt, Rinehart ve Winston.
- Bandura, A. (1971). *Social learning theory*. New York: General Learning Press.
- Başar, U., Sığrı, Ü., ve Basım, N. (2016). İşyerinde karanlık liderlik. *İş ve İnsan Dergisi*, 3, 65–76.
- Burger, J. M. (2006). *Kişilik*, (Çeviren Erguvan Sarıoğlu, I D.). Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Brees, J., Mackey, J., Martinko, M., ve Harvey, P. (2014). The mediating role of perceptions of abusive supervision in the relationship between personality and aggression. *Journal of Leadership ve Organizational Studies*, 21, 403–413.
- Carlson, D., Ferguson, M., Hunter, E., ve Whitten, D. (2012). Abusive supervision and work-family conflict- the path through emotional labor and burnout. *The Leadership Quarterly*, 23, 849–859.
- Duffy, M. K., Ganster, D., ve Pagon, M. (2002). Social undermining in the workplace. *Academy of Management Journal*, 45, 331–351.
- Güldü, Ö., ve Esentürk Aksu, N. (2016). Yıkıcı liderlik algısı ve mesleki tükenmişlik arasındaki ilişkide duygu durumunun aracı rolü. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 7, 91–113.
- Harris, K. J., Harvey, P., ve Kacmar, K. M. (2011) Abusive supervisory reactions to coworker relationship conflict. *The Leadership Quarterly* 22, 1010–1023.
- Karçioğlu, F., ve Akbaş, S. (2010), İşyerinde psikolojik şiddet ve iş tatmini ilişkisi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24, 139–161.
- Khoo, H. S., ve Burch, G. S. J. (2008). The ‘dark side’ of leadership personality and transformational leadership: An exploratory study. *Personality and Individual Differences*, 44, 86–97.
- Leymann, H. (1990). Mobbing and psychological terror at workplaces. *Violence and Victims*, 5, 119–126.
- Leymann, H. (1996). The content and development of mobbing at work. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5, 165–184.
- Li, Wen-Dong., Zhang, Z., Zheng, X., ve Liu, X. (2017). Narcissism, abusive supervision climate, and team effectiveness: Testing a mediation model. *Academy of Management Proceedings* No. 1.
- Linstead, S., Marechal, G., ve Griffin, R. W. (2014). Theorizing and researching the dark side of organization, *Organization Studies*, 35, 165–188.
- Lipman-Blumen, J. (2005). The allure of toxic leaders: why followers rarely escape their clutches. *Ivey Business Journal*, 1–8.
- McLeod, S. A. (2016). Bandura—Social Learning Theory. (erişim adresi; <http://www.simplypsychology.org/bandura.html>)
- Martinko, M. J., Harvey P., Brees J. R., ve Mackey, J. (2013). A review of abusive supervision research. *Journal of organizational Behavior*, 34, 120–137.
- Martinko, M. J., Harvey, P., Sikora, D., ve Douglas, S. C. (2011). Perceptions of abusive supervision: the role of subordinates' attribution style. *The Leadership Quarterly*, 22, 751–764.
- Martinko, M. J., Sikora, D., ve Harvey, P. (2012). The relationship between attribution styles, lmx, and perceptions of abusive supervision. *Journal of Leadership ve Organizational Studies*, 19, 397–406.
- Mathieu, C., Neumann, C. S., Hare, R. D., ve Babiak, P. (2014). A dark side of leadership: corporate psychopathy and its influence on employee well-being and job satisfaction. *Personality and Individual Differences*, 59, 83–88.
- Mitchell, M. S., ve Ambrose, M. L. (2007). Abusive supervision and workplace deviance and the moderating effects of negative reciprocity beliefs. *Journal of Applied Psychology*, 92, 1159–1168.
- Namie, G. (2003). Workplace bullying: escalated incivility. *Ivey Business Journal*, 68, 1–6.

- Özsoy, E. (2017). *Kişiliğin karanlık yönünün tükenmişlik üzerine etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Özsoy, E. (2018). Dark triad and counterproductive work behaviors: which of the dark triad traits is more malevolent? *Journal of Business Research-Turk*, 10, 742–756.
- Padilla, A., Hogan, R., ve Kaiser, R. B. (2007). The toxic triangle: destructive leaders, susceptible followers, and conducive environments. *The Leadership Quarterly*, 18, 176–194.
- Qian, J., Song, B., ve Wang, B. (2017) Abusive supervision and job satisfaction: the moderating effects of feedback avoidance and critical thinking. *Frontiers in Psychology*, 8, 1–10.
- Raskin, R. N., ve Hall, C. S. (1979). A narcissistic personality inventory. *Psychological Reports*, 45, 590–590.
- Reed., C. G. E. (2004). Toxic leadership. *Military Review*, July-August, 5, 67–71.
- Reyhanoğlu, M., ve Akın, Ö. (2016). Toksik liderlik örgütsel sağlığı olumsuz yönde tetikler mi?. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5, 442–456.
- Robinson, S. L., ve Bennett, R. J. (1995). A typology of deviant workplace behaviors: a multidimensional scaling study. *The Academy of Management Journal*, 38, 555–572.
- Sakal, Ö., ve Yıldız, S. (2015). İstismarcı yönetim algısı ile örgütsel sessizlik arasındaki ilişkide güç mesafesi ve örgütsel tabanlı benlik saygısı değişkenlerinin rolü. 3. *Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı*, 389–395.
- Schmidt, A. A. (2008). *Development and validation of the toxic leadership scale*. (Yayınlanmamış Tez). University of Maryland, College Park, MD.
- Spain, S. M., Harms, P., ve LeBreton, J. M. (2014). The darkside of personality at work. *Journal of Organizational Behaviour*, 35, 41–60.
- Spector, P. E., Fox, S., Penney, L. M., Bruursema, K., Goh, A., ve Kessler, S. (2006). The dimensionality of counterproductivity. *Journal of Vocational Behavior*, 68, 446–460.
- Tepper B. J., Simon, L. S., ve Park, H. M. (2017). Abusive supervision, *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 4, 123–152.
- Tepper, B. J. (2000). Consequences of abusive supervision. *Academy of Management Journal*, 43, 178–190.
- Tepper, B. J. (2007). Abusive supervision in work organizations: review, synthesis, and research agenda. *Journal of Management*, 33, 261–289.
- Tepper, B. J., Carr, J. C., Breaux, D. M., Geider, S., Hu, C., ve Hua, W. (2009). Abusive supervision, intentions to quit, and employees' workplace deviance: a power/dependence analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 109, 156–167.
- Tepper, B. J., Duffy, M. K., Henle, C. A., ve Lambert, S. A. (2006). Procedural injustice, victim precipitation, and abusive supervision. *Personnel Psychology*, 59, 101–123.
- Tepper, B. J., Henle, C. A., Lambert, L. S., Giacalone, R. A., ve Duffy, M. K. (2008). Abusive supervision and subordinates' organization deviance. *Journal of Applied Psychology*, 96, 721–732.
- Thau, S., ve Mitchell, M. (2010). Self-gain or self-regulation impairment? tests of competing explanations of the supervisor abuse and employee deviance relationship through perceptions of distributive justice. *Journal of Applied Psychology*, 95, 1009–1031.
- Ülbeği, İ. D., Özgen, H. M., ve Özgen, H. (2014). Türkiye'de istismarcı yönetim ölçeğinin uyarlaması: güvenilirlik ve geçerlik analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 1–12.
- Vogel, R. M., Mitchell, M. S., Tepper, B. J., Restubog, S. L. D., Hu, C., Hua W., ve Huang, J. C. (2015). A cross-cultural examination of subordinates' perceptions of and reactions to abusive supervision. *Journal of Organizational Behavior*, 36, 720–745.
- Yıldırım, N., ve Benlier, O. C. (2017). İstismarcı yönetici algısının işten ayrılma niyeti üzerine etkisi. Tunceli ili kamu kurumunda araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, 679–683.
- Zhang, Y., ve Bednall, T. C. (2016). Antecedents of abusive supervision: a meta-analytic review. *Journal of Business Ethics*, 139, 455–471.

Zhang, Y., ve Liao, Z. (2015). Consequences of abusive supervision: a meta-analytic review. *Asia Pacific Journal Management*, 32, 959–987.

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE KLASİK ASKERİ GÜÇ ANLAYIŞININ EVRİMİ: DIŞ UZAY SAHASI

THE EVOLUTION OF THE CLASSICAL MILITARY POWER UNDERSTANDING IN INTERNATIONAL RELATIONS: OUTER SPACE AREA

Tolga ERDEM

Arş. Gör., Trakya Üniversitesi, İİBF, tolgaerdem@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9354-2914

Armağan ÖRKİ

Sorumlu Yazar, Trakya Üniversitesi SBE Doktora Öğrencisi, armaganorki@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6906-0031

ÖZET

Küresel sistemin yapısı ve aktörlerine dair her türlü konu ve olgu, Uluslararası İlişkiler disiplininin kapsamını oluşturmaktadır. 20. yüzyılın ortalarındaki bilim ve teknolojiye paralel olarak dış uzay sahası, uluslararası ilişkiler yazınında henüz yerini almaya başlamıştır. 21. yüzyıldan itibaren ise yaşamın her anı dış uzay teknolojileriyle doğrudan ilgili hale gelmiştir.

Bu çalışmada, uluslararası ilişkilerdeki genel güç anlayışı üzerinden dış uzayın önemine vurgu yapılmaktadır. Uluslararası kararlar ve devletlerin eylemleri dikkate alınarak, tıpkı zamanında okyanuslardaki egemenlik arayışı gibi, dış uzayda da egemenlik yarışının başladığı ve askerî boyutlara ulaştığı tespit edilmiştir. Bu çalışma, dış uzayı yeni bir güç rekabet sahası olarak uluslararası ilişkiler perspektifinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda Türkçe uluslararası ilişkiler yazınındaki güç ve dış uzay çalışmalarına katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: güç kavramı, askeri güç, uzay politikaları
Jel Kodu: H56

**Kabul Tarihi /
Accepted: 17.04.2019**

**Araştırma Makalesi/
Research Articles**

**İletişim /
Correspondence:
Armağan Örki**

**Benzerlik Oranı/
Plagiasim : % 4**

ABSTACT

All kinds of issues and facts related with the structure and actors of the global system form the scope of the International Relations discipline. In parallel with the developments in science and technology in the middle of the 20th century, the outer space field has begun to take its place in the international relations literature. From the 21st century on, every moment of life has become directly related to outer space technologies.

In this study, the importance of outer space is emphasized by the general understanding of power in international relations. Taking into account the international decisions and actions of the states, it was determined that the race of sovereignty had begun in the outer space and reached to military dimensions, just like the search for sovereignty in the oceans in time. This study aims to evaluate the outer space from the perspective of international relations as a new power competition field. In this context, it is aimed to contribute to the power and outer space studies in the Turkish international relations literature.

Keywords: concept of power, military power, politics of space
Jel Code: H56

Atıf Formatı:
Erdem, T. ve Örki, A. (2019).
Uluslararası İlişkilerde Klasik
Askeri Güç Anlayışının Evrimi:
Dış Uzay Sahası. *IKCU İİBF
Dergisi*, 2(1):12-28.

1. GİRİŞ

Güç kavramı, siyaset bilimi ve sonrasında uluslararası ilişkilerin temel araştırma konularından biri olmuş ve çalışmalara konu edinilmiştir. Devletler arasındaki savaş, çatışma, işbirliği ve dostluk gibi durumların açıklanmasında da kendisine yer edinen güç kavramı, kuramlar (teoriler) tarafından farklı şekillerde açıklanmış ve ediniimi yönünde de farklı görüşler ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada da güç kavramının askerî boyutuna ve onun uluslararası ilişkilerdeki yerine değinilmiş, askerî güce bağlı kavramlar üstünde durulmuştur. Sonrasında da devletlerin dış uzaya bakışları ve bu yöndeki politikaları derlenerek güç mücadelesinde uzayın yeni yeri sorgulanmaya çalışılmış, uzayın güç mücadelesinde rekabete konu olan yeni yerine ilişkin askerî çalışmalar gibi bazı örnekler sunulmuştur.

İngilizce “*outer space*” şeklinde anılan “dış uzay”, çalışmanın genelinde uzay olarak ifade edilmiştir. Çalışmada güvenlik konusuna da yer verilerek güç kavramı ve askerî güç kavramları üstünde durulmuştur. Bu noktada, güce ilişkin olarak uluslararası ilişkiler yazınında yer alan kavramlara da kısaca değinilmiştir. Uzay çalışmalarında atılan adımlar ile birlikte çok taraflı anlaşmalar ve uluslararası örgütlerden bahsedilmiş, uzayın keşfiyle beraber devletler arasında oluşan yeni rekabet sahasına ilişkin açıklamalar yapılmış ve askerî uzmanlık alanının bu sahadaki durumu da incelenmiştir.

2. GÜÇ

Güvenlik ve güç kavramları, uluslararası ilişkiler araştırmalarında yaygın olarak kullanılmakla birlikte ampirik literatürde anlamlarına dair uzlaşmazlık hali son derece dikkat çekicidir. Özellikle güvenlik kavramı, uluslararası ilişkiler alanını 1950’lerin sonlarından 1970’lerin ortalarına kadar etkileyen büyük metodolojik karışıklığın da etkisiyle ciddi anlamda ihmal edilmiştir (Buzan, 1983: 8). Geleneksel olarak “güvenlik” kavramının devlet temsilcileri tarafından kullanılmasına dikkat edildiğinde, beraberinde bir acil durum şartı ilanı doğurduğu ve böylece tehdit edici bir gelişmenin engellenebilmesi için gerekli tüm yolların kullanılabilmesi hak iddiasını öne çıkardığı görülmektedir. Güvenlik tehditlerinin niteliği, bunlarla başa çıkmak için olağanüstü önlemlerin kullanılmasını haklı kılmakta, güvenlik çağrısı ise devletlerin güç kullanımının meşrulaştırmasına olanak sağlamaktadır (Buzan, Wæver ve Wilde, 1998: 21). Güç ise en genel anlamıyla hedeflere ya da amaçlara ulaşma becerisi olarak ele alınmaktadır. Daha spesifik olarak ise, başkalarının/farklı aktörlerin arzulan sonuçların elde edilebilmesi doğrultusunda etkilenebilmesi şeklinde tanımlanabilmektedir (Nye ve Welch, 2010: 55). Güvenlik konusunun kime (veya neye) odaklı olduğu üstüne uzlaş sağlanamamış olsa da (Baylis, 2008: 73) askerî güvenliğin tesis edilebilmesi yönünde çalışmalara ara verilmediği bilinmektedir. Soğuk Savaş sonrası neredeyse hiçbir Batı Avrupa devletinin herhangi bir askerî tehditle karşılaşmamasına karşın ekonomik ve siyasi ilişkilerinin sağlamaştırılması için bir araç olarak silahlı güce yatırım yapmaya devam etmiş olması bu yönde somut bir örnektir. (Buzan, 2008: 108) Bir başka ifadeyle askerî güç, caydırıcı ya da ikna edici bir araçtır. Küresel gerginliklerin artması, bölgesel nitelikli çatışma durumlarının büyük güçlerin rekabetini tetiklemesi ve benzeri etkenler, ülkelerin savunmaya ayırdıkları harcamaların artmasına neden olmuştur (Çelik ve Öncü, 2018: 470). Böylelikle askerî güce verilen önem, bir tür silahlanma yarışına da olanak tanımıştır.

Güvenlik konusu her ne kadar askerî anlamda daha yoğun ele alınmış olsa bile, ekonomik güvenlik, çevre güvenliği gibi çeşitlendirmeleri de görülmektedir. Örneğin Mesjasz (2008: 140-149) ekonomik güvenliğin alanlarını bir ülke veya devletin ekonomik güvenliği, bireylerin ekonomik güvenliği, ulusal ve uluslararası finasta güvenlik şeklinde sınıflandırmış ve farklı yaklaşımların, farklı sonuçlar doğurduğunun altını çizmiştir. Öte yandan Dalby’nin (2008: 186) ifadesiyle bireylerin değişen çevre hakkındaki duyarlılıkları ve küresel değişime ilişkin kaygılarıyla ortaya çıkan çalışmalar da çevre güvenliğini temel almıştır. Görece yeni

sayılan terör, siber saldırı, nükleer ve benzeri tehditlere, uzaydaki egemenlik mücadelesi de eklenmiştir.

Güvenliğin ayrıca devlet politikalarında ya da toplumsal algıda da farklı yorumlanması olasıdır. Örneğin Türkiye'nin geleneksel güvenlik algısı, tehlikeden korunma veya tehlikeye maruz kalmama durumu şeklinde belirtilmiştir (Aydın ve Ereker, 2014: 128). Farklı algılama ve yorumlama durumlarıysa, tarihsel süreçte edinilen deneyimlere ve politik kültüre bağlanabilir. Bir başka ifadeyle; korku, tehlike, tehdit ve çıkar gibi ana kavramları barındıran güvenliğin algılanmasında, geçmiş deneyimlerin etkisi bulunmaktadır (Yüksel Çendek, 2017: 256). Diğer yandan, yeni teknolojilerin getirdiği ve bilginin hızlıca yer değiştirebildiği yeni düzen içerisinde, salt bir güvenlikten bahsetmek doğru olmayacaktır. Örneğin; dış uzaya egemen olma arayışını yalnızca teknik üstünlük arayışına bağlamak bu noktada yanlış bir tutum olarak ifade edilebilir.

Gücün devletlerin hedefleri açısından önemi büyüktür. Her ne kadar bazen amaç, bazen araç olarak görülse de, devletin varlığını sürdürebilmesi için güç ve güvenlik göz ardı edilemeyecek iki kavramdır. Güç, bölgesel ya da küresel üstünlük sağlayabilmek için bir amaç, göreceli konumu iyileştirebilmek için ise bir araç olarak görülebilir (Viotti ve Kauppi, 2014: 185-186). Güvenliğin ana unsuru olan varlığını sürdürme, kendi sınırları içinde otonom (eylem kararını kendisi alabilme) olma, dış aktörlerin eylemlerini etkileyebilme, dışarıdan prestijli görünme ve gerektiğinde sınırları dışına da nüfuz edebilme Danziger (2005: 277-278) tarafından devletin ana hedefleri için güvenliğe bağlı amaçlar olarak sıralanmıştır.

2.1. Kuramların Askerî Güç Kavramına Yaklaşımı

Realizmde güç üzerinden ifade edilen çıkar kavramı, evrensel olarak geçerli kabul edilen nesnel bir kategori olarak varsayılmakla birlikte herkes için sabit bir anlam sunmamaktadır. Çıkar kavramı, zaman ya da mekândan bağımsız olarak ulusal ve uluslararası siyasetin özünü teşkil etmektedir. Ancak söz konusu çıkarın türü, dış politikanın içerisinde formüle edildiği siyasi ve politik çevre koşullarından etkilenmektedir. Bu durum, aynı şekilde güç kavramı için de geçerlidir. Güç kavramı, insanların birbirleri üzerinde kurdukları ya da sürdürdükleri hâkimiyetin kapsamına giren her şeyi kapsayabilmektedir (Morgenthau, 1993: 10-11). Uluslararası ilişkilerdeki siyasal gücü üç kategoriye –askerî, ekonomik ve fikri– ayıran Carr (1941: 139-140), askerî gücü devletler açısından ön plana çıkarmakta ve yalnızca bir araç değil, kendi başına bir netice olarak da kabul etmektedir. Son yüzyılın en ciddi savaflara bakıldığında, ülkelerin kendilerini askerî olarak daha güçlü hale getirmek veya başka ülkelerin askerî anlamda daha güçlü hale gelmesinin engellenmesi adına gerçekleştiği ve dolayısıyla “savaşın asıl sebebinin savaşın kendisi olduğu” vecizesinde haklılık payı olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle, hem Carr, hem Morgenthau ve hem de diğer realistlerin görüşlerinde, gücün özellikle sert yanı üstünde durulduğu görülmektedir (Pınar, 2017: 256). Diğer taraftan Waltz (1979: 98), uluslararası siyasal yapı birimlerinin sahip olduğu yeteneklerin karşılaştırılmasıyla gücün tahmin edilebilir olacağını belirtmektedir. Yetenekler birimlerin nitelikleri anlamına gelse de, yeteneklerin dağılımıyla bir birimin özelliği değil, uluslararası sistem çapında bir kavram kast edilmektedir. Aktörlerin yeteneklerinin kıyaslanmasıyla güç seviye analizi yapılabilirken, aktörlerin niyetlerinin bilinemezliği sebebiyle sistem içerisinde sürekli bir güvenlik kaygısı söz konusu olmaktadır (Turan, 2015: 15). Pınar'ın (2014: 46) da aktardığı gibi, güvenlik kavramının realist kuramdaki yeri, diğer kuram ve yaklaşımlara göre daha geniş bir yer tutmaktadır. Güvenlik ve güç, dolayısıyla askerî güç kavramına böylelikle klasik realizm ve yapısal realizme ilişkin çalışmalarda daha çok rastlanılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde, bazı klasik ve modern kuramların askerî güç kavramına yaklaşımına kısaca değinilmesi uygun görülmüştür.

Devletler arasındaki doğa hali, bir savaş hali olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bir devlet aktif olarak güç kullanımını tercih ederse, savaşların ortaya çıkma olasılığı her an ve koşulda mümkün olmaktadır. Tıpkı insan doğasında olduğu gibi devletler arasında da bağlayıcı merkezi üst otorite ya da yönetimin yokluğu sebebiyle oluşan mevcut uluslararası

anarşik yapı, devletleri şiddet olaylarıyla ilişkili hale getirmektedir (Waltz, 1986: 98). Söz konusu anarşik yapının devletler nezdinde yarattığı belirsizlik ve öngörülmezlik durumları, devletlerin güvenlik hususunu öncelikli hale getirmesine, ulusal ve uluslararası güvenlik endişelerinin yüksek politika içerisinde yer verilmesine sebep olmaktadır. Realistler açısından güvenlik yaklaşımı, güvensizlik hissi üzerine kurulmuştur. Uluslararası sistemin aktörleri, yeteneklerin dağılımının dengesizliği ve niyetlerin belirsizliğine dayanarak güvensizlik hissine kapılmakta ve olası saldırı korkusuyla silahlanmaya yönelmektedirler (Morgenthau, 1993: 290). Gücü temel amaç olarak kabul eden ve anarşik yapıyı insan doğasının kötülüğüne dayandıran Klasik realistler, devletlerin birbirinden sürekli olarak fayda sağlamaya çalıştığı bir güç mücadelesi içerisinde olma kabulünden yola çıkarak en iyi güvenlik stratejisinin sistem içerisinde hegemon güçten ziyade dengelenen güç anlayışında olduğunu savunurlar. Gücü temel amaç olmaktan ziyade araç olarak ele alan ve anarşiyi uluslararası sistemin yapısına dayandıran Yapısal realistler ise, uluslararası sistemin anarşik yapısının sürekliliğinin sonucu olarak güvensizlik halini görmektedirler. Söz konusu güvensizlik hissini, şiddet meyilli güvenlik inşa arayışlarını geçmişte olduğu gibi gelecekte de devam ettireceğini öngörmektedirler (Baylis, 2008: 71-72).

Realizm için askerî güç, Aydın (2004: 39) tarafından “*devletin varlığını sürdürebilmesi ve ulusal güvenliğini sağlayabilmesinin en önemli*” koşulu olarak gösterilmiştir. Realizm, devletlerin birbirlerine karşı güven duymadıklarından (güvenlik ikilemi) sürekli bir silahlanma arayışında olduklarını savunmuştur (Öztürk, 2014: 153). Yapısal realizmi (neorealizm) klasik realizmden güç konusunda ayıran noktalardan biri, güç edinme isteğini insan doğasına değil, uluslararası sistemin yapısına bağlıyor olmasıdır (Bozdağlıoğlu ve Özen, 2004: 62). Savunmacı ve saldırgan realistler arasında gücün ne olduğu konusunda da bir ayrışma bulunmaktadır: Savunmacı realistler için güvenliği sağlamanın bir aracı olan güç, saldırgan realistler için ise amaç olmuştur. Savunmacı realistler için amaç güvenliğin sağlanması olduğundan aşırı silahlanma yoluyla kendilerine yeni tehditler oluşturmak yerine sınırlı da olsa işbirliğinin bir çözüm olabileceğini savunmuştur (Öztürk, 2014: 154). Saldırgan realistler için ise durum ve önlem bunun tersi şeklinde savunulmuştur. Saldırgan realistlere göre devletlerin daha fazla güç edinmek için fırsat aradığını aktaran Mearsheimer (2006: 75), devletlerin varlıklarını sürdürebilmek için güçlerini maksimize etmesini ve nihai amaçlarının da hegemonya olması gerektiğini belirtmiştir. Yapısal realizmin kurucusu kabul edilen Waltz (2015: 129), devletler arasındaki doğanın savaş durumu olduğunu savunmuş ve bir devletin her an güç kullanabileceğinden, diğerlerinin buna karşı hazır olması gerektiğini belirtmiştir. Bu görüş, rekabetin farklı şekillerde devam edebileceği ve mücadele sahasının genişleme olasılığını çağrıştırmaktadır.

Diğer taraftan liberalizme bakıldığında, merkezî kaygının bireyin özgürlüğüne dayandığı bir ideoloji görülmektedir. Liberallere göre devletin varlığı, diğer bireylerin ya da devletlerin olası zararlardan korunabilmesi ve özgürlüğün tesisi adına elzemdir. Bu bağlamda devlet, her zaman ortak iradenin hizmetinde olmalı ve demokratik kurumlar bunu güvence altına almalıdır (Dunne, 2001: 163). Liberaller, uluslararası kurumları da sistemin önemli aktörlerinden kabul ederek, uluslararası işbirliğinin ön plana çıkmasıyla çatışma olasılığının azalacağını belirtmektedirler. Böylelikle güvenliğin gölgesi uzatılarak güvenlik ikileminin şiddeti azaltılmaktadır. Uluslararası kurumların mevcut sistemin anarşi seviyesini sınırlayarak istikrar oluşturabildiğine, bu sayede de insanların doğası gereği barışçı ve olumlu beklentiler geliştirebileceğine inanmaktadırlar (Nye ve Welch, 2009: 87-88). Yapısal liberalizm (neoliberalizm) içinde çokça anılan karşılıklı bağımlılık kavramı, güç ve güvenlik konularına işaret eden bir kavramdır. Uluslararası sistem içerisinde birbirlerine karşı bağımlı olan devletler, önceki yüzyılların aksine, kolayca savaş kararı alamamaktadır (Ateş, 2014: 78). Savaş yerine dünya barışı ve güvenliğine dikkat çeken kuram, savaşların nedeni olan sistemdeki çarpıklıkları göstermiş ve savaşın kazananına bile yıkıcı etkileri olduğu için savaşları faydasız olarak yorumlamıştır (Ermağan ve Karcı, 2017: 138-139). Klasik liberalizm ile beraber liberal kuramların tümünün ileri sürdüğü (veya ret etmediği) sav, serbest piyasaya müdahale etmeyen, kazan-kazan amacıyla işbirliğine yanaşan, liberal ve demokratik yönetimlere sahip devletlerin savaşmaya gerek duymayacağı şeklindedir. Liberal

kurumsalcılık, uluslararası kurumların işbirliği ve dengeyi sağlamada önem barındırdığı görüşünü savunur (Baylis, 2008: 78). Ayrıca kuram, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi farklı örgütlere de atıflarda bulunarak bölgesel ve/veya küresel çatışmasızlık ortamının sürdürülebileceği tezini savunur.

Realizm ile liberalizmin güç kavramına yaklaşımındaki farklılığı Keohane ve Nye (2015: 82) şöyle özetlemiştir:

“Gerçekçilik devletlerin güç ve güvenlik talepleri ile devlet bekasına yönelik tehlikeleri vurgular. Bu nedenle askeri güç, gerçekçilik için dünya siyasetindeki en önemli güç kaynağıdır. Devletler en nihayetinde kendi kaynaklarına dayanmalı, ekonomik olarak yüksek maliyetli olsa dahi sistemdeki göreceli konumlarını muhafaza etmelidirler. Liberalizm de devlet davranışını inceler, fakat diğer gruplara da dikkatini yöneltir. Liberal düşünürler göre ekonomik dürtüler de güvenlik kaygıları kadar önemlidir. En azından, işbirliği için potansiyel alanlar genişlediğinden ve gücün rolü ile devletlerin uluslararası sistemdeki göreceli güç konumlarına yaptıkları vurgu azaldığından cumhuriyetler arasında askeri tehditler önemsiz olabilir.”

Dolayısıyla realistlerin çıkar üzerinden formüle ettiği güç anlayışı ve belirsizliğin yarattığı güvensizlik hissiyatından inşa edilen güvenlik taleplerinin, devletler arası münasebetlerde otomatik olarak vuku bulmadığı, algılardan liderlik psikolojine kadar davranışsal yaklaşımın ve aktör çeşitliliğinin de güvenlik kaygısını şekillendirebildiği, gelişen işbirliği bağıyla birlikte gücün daha dinamik bir unsur haline evrildiği liberal söylemin, devletler nezdindeki askerî kaygıların önem seviyesinde azaltan etkide bulunduğu söylenebilmektedir.

Güvenikleştirme kuramı açısından yaklaşıldığında, teorik olarak politikleşmemiş kamusal bir sorunun siyasallaşarak güvenlik altına alındığı bir spektrum söz konusu olmaktadır. Daha net ifadeyle, devletin ilgilenmediği ve herhangi bir şekilde kamuoyu tartışmalarında yer almayan bir husus, devlet politikasının parçası haline gelerek sorunsallaştırılmakta ve alışlagelen siyasal prosedürlerin ötesinde acil önlemler gerektiren varoluşsal bir tehdit şekline bürünmektedir (Buzan, Wæver ve Wilde, 1998: 23-24). Alagöz'ün (2016: 239) ifadesiyle “siyasal elitlerin bir konuyu güvenlik sorunu olarak sunmasıyla o sorun güvenlik sorunu” şeklini almakta ve güvenlik tehdidi olarak algılanana karşı olağanüstü yöntemlere başvurulması meşrulaştırılmaktadır (Baysal ve Lüleci, 2015: 63). Ayrıca güvenlik çalışmalarının savaş, güç ve bunlarla ilgili konulardan ibaret olmadığı da savunulmaktadır (Kurt, 2017: 3).

Güvenlik ve güç konularına Feminizmin yaklaşımı, geleneksel güvenlik çalışmalarından farklı bir ontolojik ve epistemolojik alt yapıya dayanmaktadır. En uygun güvenlik sağlayıcısı olarak sunulan devletlerin rolleri, feministler tarafından sorgulanarak güvenlik tanımının çok boyutlu ve çok düzeyli olarak genişletilmesi yaklaşımı benimsenmektedir (Tickner, 2011: 48). Feminist bir toplumsal cinsiyet araştırması, sadece erkekliğin ve kadınlığın anlamlarını değil, aynı zamanda kadınların mevcut sistem içerisindeki yerlerini ve düşünce yapılarını söz konusu kadınlık ve erkeklik tanımlamalarının nasıl etkilediği ve belirlediğini de sorgulamaktadır (Enloe, 2014: 8). Bu bağlamda en çok ilgilenilen kavramlardan biri olan ve erkek uğraşı olarak yorumlanan savaşın, en önemli nedenleri milliyetçilik ve militarizm olmuş ve kuramcılar bu ikisine karşı bir duruş sergilemiştir (Arman ve Şerbetçi, 2012: 67). Savaş ve benzeri olumsuz durumların erkek bakış açısının bir sonucu olduğunu kabul eden kuram, askerî gücü devleti tehditlerden korumak için bir güvence olarak görmemektedir (Tür ve Aydın Koyuncu, 2010: 13). Liberal, eleştirel, radikal ve sosyalist gibi farklı bakış açılarına sahip olan feminizm, kadının ikincil durumunu anlamaya çalışırken, bu durumun nedenleri ve çözümlemesi bağlamında ayrılmaktadır (Doğan ve Özlük, 2016: 61). Diğer yandan askerî güç kavramına ilişkin feminist yaklaşımlar arasında belirgin ve ayrıştırıcı bir fark tespit edilememiştir.

2.2. Güçle İlgili Bazı Kavramlar

Güce ilişkin, çoğu askerî yeteneklere de işaret eden bazı kavramlar siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerde tartışılmış ve tanımlanmıştır. Aynı kavramın ayrı yorumlanması olası olduğu gibi, zaman içinde de yeni yaklaşımlar belirmiş, yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Çalışma kapsamı doğrultusunda ele alınan başat güç, bölgesel güç, süper güç gibi kavramlara hem devletlerin diğer devletlere etkilerinin, hem de askerî güç konusunun öneminin anlaşılabilmesi için burada kısaca değinilmiştir.

Okyanuslara egemen olmanın önemli ve belirleyici bir özellik olduğu *başat güç* kavramı, başat güce meydan okuyan bir devletle yapılan savaş (belki başkalarının da katıldığı) sonucu, üçüncü bir devletin kazançlı çıkarak dünya egemenliğini kurmasını ele almıştır (Sander, 2016: 96-97). Başat güç olma konusunda okyanuslardaki egemenliğin altı çizilirken, günümüzde kıtalararası füzeler ve ses hızını aşan uçaklar olduğu için denizlerdeki egemenliğin göreceli bir kazanç (olanak) sağladığı düşünülebilir. Günümüz yazınıdaysa farklı kavramlar öne geçmiş durumdadır. Uluslararası ilişkiler yazınında Çin Halk Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği (AB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) karşılaştırmasına ve rekabetine dönük kaynaklar bulunmaktadır. Örneğin Deniz (2014: 189), Çin Halk Cumhuriyeti'nin hızla büyüyen ekonomisi, askerî alanda yaptığı harcamalar ve nüfusuna işaret etmiş ve “*küresel güç mücadelesinde uluslararası siyaset açısından*” değerlendirilmesi gereğine değinmiştir. Uğrasız (2002: 231) ise ABD ile olan rekabet konusunu Orta Asya ve Hazar üstünden ele almış, bölgeye olan ilgisinde politik ve güvenlik konularının maliyet konusunun önünde olduğunu aktarmıştır. Başat güç fikrine göre ise, iki devletin mücadelesinde verdikleri kayıp doğrultusunda bir üçüncü gücün yükselmesi beklenmektedir. Yaklaşım her ne kadar savaşa işaret etmiş olsa da, ekonomik yaptırımların (ticaret savaşları gibi) da olası etkisiyle üçüncü tarafı olumlu yönde etkileyebileceği düşünülebilir. 2019 itibarıyla, Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılması durumunda, Birleşik Krallık'a yapılacak ihracatta hangi devletlerin daha çok kazanç elde edeceği ve hangilerinin kazancında düşüş olacağına dönük yapılan tahmin ve araştırmalar yakın zamanlı somut örneklerden biri olarak kabul edilebilir.

Bölgesel güçler, genel olarak kendi coğrafyalarında yaptırım (veya ikna) gücü bulunan ülkeler için kullanılmaktadır. Bölge ülkelerine göre daha yüksek nüfusa sahip, gayrisafi yurt içi hasılası bölge ülkelerinden iyi, ordusu güçlü ve bazı durumlarda nükleer silaha sahip olan devletler için *bölgesel güç* tanımlaması yapılabilmektedir (Nolte, 2010: 889). *Orta büyüklükteki güçler*, uluslararası güç, kapasite ve etki bakımından ne büyük, ne de küçük olan ve dünya sistemindeki bütünlüğü ve istikrarı teşvik etme eğilimi gösteren devletler için kullanılan bir tanımlamadır (Jordaan, 2003: 166). Her iki kavramın tanımlanmasından da anlaşılacağı üzere, bölgesel güç ile orta büyüklükteki güç, eş veya yakın anlamlıdır. Her iki kavramda da, sözü edilen gücün kendi bölgesinde güçlü olduğuna, bölgesindeki politikalarda etkin olduğuna ve uluslararası politikada kısmen de olsa etkisi olduğuna işaret edilmiştir. Bunlara ek olarak uluslararası ilişkileri etkileyebilen, güçlü ekonomiye sahip olan, kendi güvenliğini sağlayabilen ülkeler için *büyük güç* ifadesi ve küresel temelde etkileme gücü bulunan, üstün bir askerî gücü olan ve en güçlü ekonomiye sahip olan devletler için ise *süper güç* ifadesi sıklıkla kullanılmaktadır. Süper güç ile başat güç kavramı birlikte değerlendirildiklerinde, aynı ya da oldukça yakın anlamlara sahip oldukları görülmektedir.

3. UZAY POLİTİKALARI

4 Ekim 1957 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tarafından *Sputnik 1* isimli yapay uydunun Dünya yörüngesine başarılı şekilde oturmasıyla birlikte insanlığın “Uzay Çağı” adı verilen yeni bir çağa girdiği söylemleri son derece popüler hale gelmiştir. Devletler arasında rekabete dayanan faaliyet alanlarının oldukça az bir kısmı –tıpkı uzay alanında olduğu gibi– ulusların arasındaki süregelen çağdaş güç ve prestij mücadelesine dramatik etkilerde bulunmaktadır (Bloomfield, 1965: 603). Uzay programlarının oluşturulmasından teknik büyümelerin yaşandığı her aşamaya ve geniş kapsamlı politik yansımalarına kadar bu durum söz konusudur. *Sputnik 1* sonrasındaki özellikle yirmi yıllık

süreç, dış uzayın keşfi ve kullanımına dair önemli gelişmeleri kapsamaktadır. İnsanlık Dünya yörüngesine ulaşmış, ardından Ay'a ulaşmış ve diğer komşu gezegenlere insansız uzay araçları gönderilmiştir. Sivil ve askerî uzay programlarının yoğun şekilde geliştirilmesiyle birlikte uluslararası ilişkilerdeki dünyasal sorunların çözümünde uzay uydularından yararlanılmaya başlanmış ve yüksek maliyetli bu programların sağladığı faydaların, maliyetlerine kıyasla çok daha fazla olduğu gözlemlenmiştir (Schauer, 1977: 67). Devletler açısından uzay çalışmalarının ilerletilmesi, ulusal ve uluslararası çıkarlarına müspet faydalar sağlamakla kalmamış, bunun yanı sıra uzayın varlığına, sınırına ve kullanımına dair çok sayıda soruyu – Uyduların fırlatılması, işletilmesi ya da kullanılması devletlerle sınırlandırılabilir mi, yoksa diğer tüzel kişiler de bu operasyonlara katılabilirler mi? Bu tür taşıtların gözlemsel faaliyetleri, istihbarat verilerinin toplanmasının yanı sıra çok sayıda başka veri formu içerebilir mi? Propaganda da dâhil olmak üzere bilgilerin yayılması için kullanılabilirler mi? Uzay araçlarının fırlatılmadan önce denetlenmesine izin veren uluslararası ölçekli bir görev tanımlaması var mıdır? Yörüngeler hangi prosedürlere göre saptanır, izlenir ve kullanılabilir? Görevini yerine getirerek işlevsiz hale gelen uzay araçlarının imhası nasıl ve ne şekilde yapılabilir? vb. (Christol, 1964: 527) – ve bu soruların cevaplarının belirsizliğinden dolayı da ortaya çıkan sorunları beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan bu belirsizlikten dolayı kimi devletler, bir taraftan uluslararası işbirliği prensibine dayalı olarak dış uzayın keşfinin ve kullanımının tüm ülkelere fırsat eşitliği sağlayacak şekilde geliştirilmesi ve uygulanması gerektiğini ön plana çıkarmaya çalışmışlardır. Fırsat eşitliği, uluslararası işbirliği esasına dayanmaktadır ancak uluslararası işbirliğinin bu fırsat eşitliğini nasıl kolaylaştıracağı büyük ölçüde belirsiz olması, kimi devletleri diğer taraftan kendi uzay yetkinlikleri konusunda kendi istekleriyle inisiyatif almaya ve bu doğrultuda ortaya çıkmaya başlayan uzay ulusları safına katılmaya itmektedir (Dennerley, 2016: 28).

Weeks'e (2012: 18-19) göre uluslararası yapının uzay politikalarını içselleştirerek geliştirmesi üç döneme ayrılmaktadır: 1957-1979 arası olan ilk dönem, uzay etkinliklerinin tamamen devlet girişimi olduğu, *Sputnik* projesinin 1957'de Ruslar tarafından başlatılması ve 1969'da Amerikalıların *Apollo* projesiyle Ay'a inmelerinden dolayı ortaya çıkan uzay gerçeğinin sınırsızlığı, sonsuzluğu ve bunlardan kaynaklanan korkulara odaklı dış uzay söylemlerinin hâkim olduğu süreçtir. 1980-1991 arasındaki ikinci dönemde ise ABD iç hukukunda ve uzayın ticarileşerek özel şirketlerin katılımında artışa neden olan politikalarda keskin bir artış yaşanmıştır. Uzay hukuku, 1957 yılından 1979'a kadar uluslararası kanun yapıcı aktörler tarafından şekillendirilirken, daha sonrasında belirgin bir kayma yaşanmıştır. 1992'den günümüze kadar olan üçüncü dönemde ise yeni aktörler, yeni tartışmalar, yeni politikalar ve yeni endüstriler –uzay turizmi, uzay yerleşimi (koloni), uzay madenciliği gibi– uzay politikalarına dâhil olmuştur.

Başta güvenlik, refah ve yönetim sistemi olmak üzere temel politika alanlarının kesişme noktası olarak uzay, oldukça karmaşık bir alandır. Güvenlik açısından uzaya bakıldığında, balistik füzeler için geçiş alanı ve dünyevi askerî operasyonları destekleyici bir saha olarak göze çarpmaktadır. Refahla alakalı yaklaşım ise toplumların içinde ve arasında maddi yaşam şansının dağılımıyla ilgilidir. Bu bağlamdaki politik hedefler arasında ekonomik büyümenin teşvik edilmesi, ekonomik büyümenin getirdiği faydaların eşit dağılımı ve bu süreçlerin sürdürülebilirliği bulunmaktadır. Uzay, bu üç hedefe de etkili bir şekilde katkıda bulunabilir. Son olarak yönetim sistemiyle alakalı olarak ise uzayın insan hakları ihlalleri ya da siyasi katılım kısıtlamaları gibi politik alanla doğrudan bağlantılı tematik sorunlara katkısı olmamakla birlikte, devletlerin egemenliğini onaylayabilecekleri bir sorun alanı oluşturabildiği de gözlenmektedir. Buna göre devletler ulusal düzeyde, ulusal uzay politikalarını ya da mevzuatlarını şekillendirmek için siyasi otoritelerini giderek daha fazla kullanmaktadırlar. Diğer taraftan uluslararası düzeyde ise devletler, uzayı bir çeşit prestij ve egemenliklerini doğrulama aracı olarak kullanmaya devam etmektedirler. Bunun en iyi örneği olarak Çin Halk Cumhuriyeti uzay programının hızlı bir şekilde oluşturularak geliştirilmesi gösterilebilir (Venet, 2011: 77-79).

Günümüzde AB üyesi ülkeler, Çin Halk Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu göz önünde tutulduğunda, ABD'nin uzaydaki egemenliğini artırabilmek için neredeyse tüm olanaklara sahip olduğu düşünülmektedir (Erdem, 2018: 444). Yalnızca ABD, Fransa ve Rusya Federasyonu'nun uydu fırlatma endüstrisinin ortalama dörtte üçünü elinde bulunduruyor olması da fikir verebilecek bir diğer veridir (BBC News, 2018a). Önceki bölümde değinilen bazı kuramlar ve onların güç ya da güvenliğe bakışları dikkate alındığında, uzay politikalarının önemine ilişkin farklı sonuçlar edinilmesi olasıdır. Örneğin klasik realizm ve ardılları için uzay politikalarının güç ve/veya güvenlik edinimiyle doğrudan bağlantısı bulunabilir ya da karşılıklı bağımlılığa işaret eden yapısal liberalizm açısından uzay politikaları yalnızca bireylerin daha gönencekli bir yaşama sahip olmaları için bir fırsat olarak değerlendirilebilir.

3.1. Uzaya İlişkin Çok Taraflı Anlaşmalar ve Uluslararası Örgütler

Devletler arasında kara sınırı ve karasuları konusunda anlaşmazlıklar olduğunda savaşların yaşanması olası sonuçlardan biridir. Öte yandan barışçıl yollarla da bu anlaşmazlıkların giderilmesi denmektedir. Kara ve deniz sınırlarına ilişkin anlaşmazlıklarda barışçıl çözümler olduğu gibi, savaşlar da yaşanmaktadır. İnsanoğlunun uzaya gidişi, görece çok daha yeni olduğu için bu alandaki uzlaşımın sağlanmasına dönük hangi adımların nasıl sonuçlar doğurabileceği henüz bilinmemektedir. Dış uzaya egemen olma arayışıyla ilgili bir savaş ya da çatışma yaşanmamış olup, dış uzayın kullanılmasına ilişkin çeşitli anlaşmalar onaylanmış ve gerekli görüldüğünde düzenlenerek yenilenmiştir. Öte yandan her egemen devlet, bu konuyla ilgili kendince politikalarını denemiş ve hayata geçirmiştir.

Tarihsel olarak bakıldığında dış uzayın hukuki boyutları ve sorunları, uluslararası örgüt düzeyinde efektif olarak ilk defa 1958 yılında BM'de Genel Kurul'un 13. Oturumu sırasında tartışılmıştır (UN Resolutions and Decisions, 1958: 5-6). Dış uzay sahası, ayrı bir uluslararası hukuki sorun alanı olarak değil de silahsızlanmanın bir parçası olarak ilk defa bu tarihte tartışılmış ve uzayın keşfinin başladığı o yıllarda öngörülen ortaya çıkabilecek hukuki ve politik sorunların tanınması adına Genel Kurul tarafından "Dış Uzayın Barışçıl Kullanımına İlişkin Geçici Uzay Komitesi" (*Ad Hoc Committee Space on Peaceful Uses of Outer Space*) kurulmuştur (White, 1969: 164). Ancak SSCB, Çekoslovakya ve Polonya'nın katılmayı reddetmesi, bu geçici komitenin tam katılımlı çalışmasına engel teşkil etmiş ve bu sebeple 1959 yılındaki 14. Oturumda kalıcı bir komite –Dış Uzayın Barışçıl Kullanımına İlişkin Komite– kurularak, Genel Kurul'un uzayın keşfine yönelik temel endişeleriyle alakalı yıllık düzenli raporlar yayımlamaya başlamıştır (UN Resolutions and Decisions, 1959: 5-6). 1961 yılındaki 16. Oturumda ise dış uzayın barışçıl kullanımında uluslararası işbirliğine yönelik üye ülkelere şu üç genel ilke tavsiye edilmiştir: 1) BM Tüzüğü de dâhil olmak üzere dış uzay ile gök cisimlerine uygulanabilen uluslararası hukuk; 2) Dış uzay ve gök cisimlerinin ulusal ödeneye tabi olmayışı; ve 3) Dış uzay ve gök cisimlerinin tüm ulus devletler tarafından uluslararası hukuka uygun olarak keşfedilmesinin ve kullanılmasının serbestliği (UN Resolutions and Decisions, 1961: 6-7). Nihayetinde de 1963 yılında üye devletlerin uzay araştırma ve çalışmalarında uymakla yükümlü oldukları genel ilkeleri kapsayan "Dış Uzayın Keşfi ve Kullanımındaki Faaliyetlerini Düzenleyen Hukuki Prensipler Deklarasyonu" (*Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Uses of Outer Space*) yayımlanmıştır (UN Resolutions and Decisions, 1963: 15-16). Bu deklarasyonun derinleştirilerek uluslararası antlaşma haline dönüşmesi ise 1966 yılındaki 21. Oturumda gerçekleşmiş ve günümüzde "Dış Uzay Antlaşması" olarak da bilinen "Devletlerin Dış Uzayın, Ay ve Diğer Göksel Cisimler Dâhil, Keşfi ve Kullanımındaki Faaliyetlerini Düzenleyen İlkeler Antlaşması" (*Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies*) kabul edilerek 1967 yılında yürürlüğe girmiştir (UN Resolutions and Decisions, 1966: 13-15).

BM dışındaki uluslararası organizasyonlara ve hükümetlerarası kurumlara bakıldığında ise en bilinenlerinin başında Avrupa Uzay Ajansı (*The European Space Agency, ESA*) gelmektedir. Bu ajans, barışçıl amaçlara dayanmakta ve Avrupalı devletler arasında uzay

araştırmaları, uygulamaları ve teknolojilerindeki bilimsel hedefler doğrultusunda ve operasyonel uzay uygulama sistemlerinde kullanılmaları amacıyla işbirliğinin sağlanması teşvik etmektedir. Avusturya, Belęika, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveğ, Polonya, Portekiz, Romanya, İspanya, İsveç, İsviçre ve Birleşik Krallık bu ajansın üyeleri olup, Slovenya yardımcı/kısmi üye statüsündedir. Kanada ise bazı projelerde işbirliği anlaşması kapsamında yer almaktadır. Bulgaristan, Hırvatistan, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Malta, Letonya, Litvanya ve Slovakya'nın ise Avrupa Uzay Ajansı ile doğrudan işbirliği anlaşmaları bulunmaktadır. Ana merkezi Paris'te bulunan ajansın Avrupa'nın yedi farklı ülkesinde yerleşkeleri mevcut olup, toplamda 2200 civarı personel çalışmaktadır. Ajansın bütçesi, üye devletlerin vatandaşlarının vergilerinden uzay harcamaları başlığı altında küçük miktarlarda tahsil edilmektedir. 2017 yılında ajansın toplam bütçesi 5.75 milyon Euro olarak belirtilmiştir (The European Space Agency, 2018).

Bir diğer önemli uluslararası organizasyon olarak ise Asya-Pasifik Uzay İşbirliği Organizasyonu (*The Asia-Pacific Space Cooperation Organization, APSCO*) gelmektedir. 2005 yılında sekiz ülke temsilcisi –Bangladeş, Çin Halk Cumhuriyeti, Endonezya, İran, Moğolistan, Pakistan, Peru ve Tayland– tarafından yapılan anlaşma ile kurulmuştur. 1 Haziran 2006 yılında Türkiye'nin de katılmasıyla üye sayısı dokuza çıkmıştır. Ana merkezi Çin Halk Cumhuriyeti'nde bulunmakta olup, ESA'nın amacına benzer şekilde uzay bilim ve teknolojisinin barışıl uygulamalarında üye devletler arasında işbirliğine dayalı programlarının geliştirilmesini teşvik etmeyi ve güçlendirmeyi hedeflemektedir (The Asia-Pacific Cooperation Organization, 2018). Bu tarz uluslararası oluşumlar, devletler açısından çoğunlukla uzay teknolojilerinin küresel ilişkilere olan yansımasının güç üzerinden dengesini sağlayabilme endişesine dayanarak yaratılmaktadır.

3.2. Uzayın Keşfi ve Yeni Rekabet Sahası

Uzay, bir kısmının zaten kullanılmakta olduğu, bir kısmının sadece uzak gelecekte kullanılabilir olabileceği ve bir kısmının ise henüz tahmin bile edilemediği, pratik olarak sınırsız zenginlik potansiyeli sunmakta ve rekabet sahasını çeşitlendirerek genişletmektedir (Reinstein, 1999: 59). Devletler arasında süregiden rekabet, farklı alanlarda cereyan etmektedir. Ekonomi, doğal kaynaklar, teknoloji, askerî güç ve benzeri konulardaki rekabetin ortak noktası da, daha çok güç edinimi veya güvenliğin daha iyi sağlanması şeklinde tarif edilebilir. Bilginin tek alanda değil, birden fazla alanda kullanılabilir oluşu ve ayrıca geliştirilmeye uygunluğu, teknolojinin beklenmedik şekillerde ilerlemesine de olanak tanımaktadır. Bu da devletlerin yeni yol haritaları çizmelerini zorunlu kılmaktadır. Devletlerin Bıçakçı'nın (2014: 115) ifadesiyle “*Siber casusluktan istihbarata, güvenliğten siber suçlara kadar birçok alanda yönetime destek verebileceklerini düşündükleri*” bilgisayar korsanları (hacker) ve kod kırıcıları (ökertici/cracker) ile çalışabilme yetenekleri de göz önünde bulundurulduğunda, ulusal çıkar ve güç edinimi (ya da güvenliğin sağlanması) amacına dönük her adım kabul edilebilir görünmektedir.

Uzay teknolojileri, devletlerin, bireylerin ve endüstrilerin ekonomilerine çok yönlü etkilerde bulunmaktadır. Örneğin uzay uçuş teknolojisindeki gelişmeler, kanun yaptırımlarından donanım sistemlerine, kirlilik kontrolünden hava taşımacılığına, liman planlamacılığından evlerde güneş enerjisinin kullanımına kadar çok çeşitli amaçlarda kolaylık ve pratiklik sağlamıştır (Finch ve Moore, 1976: 335). Bu pratiklik sayesinde bilim insanları ile mühendislerin etkileşim ağlarında, uzayın sosyal yapısının inşasının mikro perspektifleri keşfedilmiştir. Bunun en güzel örneğini gezegensel komuta merkezlerinde kullanımı geliştirilen sanal gerçeklik teknolojileri oluşurmaktadır. Bu teknoloji sayesinde farklı gezegenlere ya da uzay cisimlerine ait veriler çeşitli şekillerde elde edilebilmekte ve saklanabilmektedir. Öte taraftan söz konusu tekno-bilimsel uygulamaların özellikle devlet finansmanına bağlı olanlarının daha geniş kültürel ve politik tartışmalarla ilişkilendirilmeleri de söz konusudur. Çünkü kendilerini finanse eden devletlerin güvenliğlerini ya da prestijlerini doğrudan etkiler boyutlara ulaşmaktadırlar (Brandau, 2015: 241).

Uzay teknolojisi ve türevlerinin bir meta haline gelmesiyle birlikte uzay uygulamaları günlük yaşamın sıradan parçaları haline gelmiştir. Uydu telekomünikasyonu, uydu navigasyonu, uydu meteorolojisi ve uzaktan algılama sistemleri, ülkelerin altyapılarının kritik unsurlarından olmuştur. Hatta çoğu insan bu uzay sistemlerine dayalı yapıların aniden kullanılamayacak hale gelmesi durumunda küresel ekonominin ve gündelik yaşamın ne denli ciddi sorunlarla karşı karşıya kalacağına muhtemelen farkında bile değildir (Koudelka, 2011: 46). Bilhassa uydu teknolojilerinin verimli şekilde kullanılabilir hale gelmesiyle uydu endüstrisi gelişmeye başlamıştır. Uyduların üretiminde ve işletilmesinde devletler ya da çok uluslu şirketler arasındaki ortak iş birlikleri, birbirine bağlı olarak farklı seviyelerde bulunabilmektedir. Bu nedenle hükümetlerarası işbirliği, kamu otoritesi ile özel teşebbüsün bağlantısı ve hem ulusal hem de uluslararası sanayi konsorsiyumu oluşumları gelişmiştir (Fawcett, 1973: 364). Ayrıca uydu tabanlı uzaya ilişkin teknolojilerin havacılık ve savunma sahalarında da yeni uygulama alanları açabilecek yetkinlikte oluşuna yer verildiği görülmüştür (Yılmaz ve Evci, 2015: 100). Bu ikincil veriden öte, uzay çalışmalarının hava tahminlerinden gıda sorununa, iletişimin yaygınlaştırılmasından istihbarata dek farklı alanlarda doğrudan kullanılabilir olduğu da bilinmektedir. Tüm bunlar da askerî gücün pekiştirilmesi veya gücün ediniminde kullanılması için birer seçenektir.

Gilpin'in (2016: 477) merkantilist politikalara ilişkin tespitine göre 18. yüzyılda devletler ihracat fazlasıyla askerî harcamalarına kaynak ararken, takip eden yüzyılda sanayileşmelerini hızlandırmaya ağırlık vermiş ve sonraki yüzyılda da rekabet edebilme uğraşları farklı politikalarla sürmüştür. Devletler arası rekabete konu olan yeni sahalardan biri ise dış uzaydır. Tıpkı bazı kilit endüstriler için özel politikaların oluşturulması ve azami hassasiyetin gösterilmesi ne kadar rasyonel ve değerliyse, 21. yüzyılın küresel ilişkilerindeki dengelerin yeniden oluşturulmasında da tartışmasız olarak en belirleyici sahaların başında gelen dış uzayın "stratejik endüstri alanı" olarak kabul edilmesi ve buna göre politikaların oluşturulması elzem görülmektedir. Çünkü bu stratejik endüstrilerdeki gelişmeler, diğer endüstri türleri üzerinde de yukarı ve aşağı yönlü etkileri beraberinde getirmektedir. Örneğin yarıiletken endüstrisindeki gelişmeler olmasaydı, günümüzdeki bilgisayar endüstrisinin – yazılım ve donanım– varlığından söz etmek mümkün olmayabilirdi. Stratejik endüstri sahasının bir diğer boyutunu da ulusal düzeyde ekonomik güce sağlanan müspet katkılar oluşturmaktadır. Böylelikle sadece diğer endüstri sahalarında rekabetin gelişmesine katkı sağlamakla kalınmaz, aynı zamanda ülkelerin dünya ekonomisindeki pozisyonlarını geliştirebilme fırsatları da sağlanmış olur. Japonların çelik ve otomobil endüstrilerini stratejik alanlar olarak tespit ederek yapmış oldukları atılımlar ve gelişmeler neticesinde dünya ekonomisinde bu alanlardaki söz sahibi olma başarıları dikkate değer başka bir veri olarak sunulabilir (Reynolds ve Merges, 1988: 9-10). Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere, stratejik alanlarda yaşanan endüstriyel gelişmeler, ulusal ve uluslararası boyutlarda ve geniş kapsamlı etkiler doğurmaktadır. Devletler açısından bu durum, temel olarak güvenlik endişesi üzerinden yorumlanmakta ve bunun üzerine politika hamlelerini doğurmaktadır. Güvenliği sağlamanın ve caydırıcılığı yaratabilmenin en isabetli yolu ise ortaya çıkan gelişmelerle paralel olarak askerî gücün geliştirilmesinde görülmektedir. Bu bağlamda dış uzay sahasına yönelik ortaya çıkan teknolojik gelişmelerin "barışçıl amaç" söylemleri ise, uluslararası ilişkiler aktörleri tarafından savaş, çatışma, silahsızlanma ve ordunun gündemden uzak durması için kullanılmakla birlikte, dış uzayın kullanımına yönelik hemen hemen her söylemin ya da kullanımın potansiyel bir askerî ve/veya çatışma uygulamasını yarattığı ve askerî uzmanlık alanlarının barışçıl araştırma ve faaliyetlerden kapsamlı faydalar sağlayarak kendini geliştirdiği gerçeğini de ironik olarak gözler önüne sermektedir (Orr, 1998: 54).

3.3. Askerî Uzmanlık Alanı Olarak Uzay

Dış uzayda askerî bir varlık olarak kalabilmenin ne sonuç doğuracağı bilinemez. Buna karşın, askerî gücün caydırıcı ve ikna edici bir araç olduğu kabul edildiğinde, uluslararası ilişkilerin yönlendirilmesi ya da şekillendirilmesinde kendisine pay edinmesi olasıdır. Klasik süvarilerin yerini alan tankların savaş alanlarındaki başarıları gözetildiğinde, uzay politikaları

ve gelişen teknolojiyle dış uzaydan kontrol edilen ya da orada mevzilenen araçların, savaş uçaklarının ya da kıtalararası füzelerin yerini alabilme olasılığı askerî güvenlik kavramı içinde göz ardı edilmemesi gereken bir durum olarak belirlemiştir. Nükleer silah kullanımına ilişkin olarak, bu silahlara sahip olan devletlerin caydırıcılığa sahip olduğu ve böylelikle krizlerin birer savaşa dönüşmesini önlemede katkılarının olduğu belirtilmiştir (Kaya, 2017: 53). Diğer yandan savunmacı realistlerin belirttiği gibi, aşırı silahlanmanın yeni risk ve tehditlere neden olabileceği, yeni düşmanlar yaratabileceği de unutulmamalıdır.

Uzaya yönelik askerî güç kullanımına ilişkin çeşitli varsayımlar günümüzden daha öncesine uzanmaktadır. Örneğin Woetzel 1963'te (:196) yayınlanan çalışmada uzay silahları sistemlerinin Dünya'da konuşlu olup Dünya'daki hedefleri vurabilecek silahlar, Dünya'da konuşlu olup uzaydaki hedefleri vurabilecek silahlar, uzayda konuşlu olup Dünya'daki hedefleri vurabilecek silahlar, uzayda konuşlu olup uzaydaki hedefleri vurabilecek silahlar ve bu seçeneklerden en az ikisinin birleşimi olan silahlar şeklinde sınıflandırmıştır. Soğuk Savaş'ın bu döneminde uzay politikalarına ilişkin askerî güç ve güvenlik ile işbirliğine ilişkin farklı çalışmalar da yapılmıştır. Stillson, dış uzayın egemen devletler ve Doğu ile Batı'nın bir rekabet alanı olacağı tezini 1959'da (:70) yayımlanan çalışmada belirtmiş, dış uzaya ilişkin askerî politikaları ileriki yıllara işaret ederek bilimsel ve teknolojik gelişmelere bağlamıştır. Bu noktada Çin Halk Cumhuriyeti'nin 2011 ile 2015 arası uzay bilimine ayırdığı bütçenin –on yıl önce sıfırken– 700 milyon ABD Doları'na yakın bir yer tutması değerli bir ayrıntı olarak görülmüştür (Goswami, 2018: 77).

Çin Halk Cumhuriyeti'nin 2007'de Dünya'nın yörüngesinden 861 km uzaklıkta bulunan kendi eski hava gözlem uydusunu vurması, benzer bir testi Rusya Federasyonu'nun da yapmış olması dış uzayda askerî bir tehdidin oluşabileceği yönünde somut örnekler olarak sunulmuştur (Bachman, 2018). Bu doğrultuda, ABD Başkanı Donald J. Trump'ın tekrar Ay'a ve er ya da geç Merih'e (Mars) insan gönderileceğini söyleyip hava gücüyle eşit ama ayrı bir uzay gücü oluşturulması gerektiğini belirtmesi (BBC News, 2018b) klasik ve yapısal realizm açısından makul görünmektedir. Trump tarafından dış uzaya ilişkin söylenen vaat gözetildiğinde dış uzayın güvenlikleştirme kuramına uygun bir şekilde güvenlik konusu haline getirildiği düşünülebilir. Güvenlikleştirme kuramının işaret ettiği güvenlikleştirme aktörleri devletler değil; siyasi elitler, hükümetler, bürokratlar, lobiler, baskı gruplarıdır (Alagöz, 2016: 240). Bu noktada, yakın tarihli demeç ve vaatler ışığında dış uzayı güvenlikleştirme konusu yapan aktör de bir siyasi elit olmuştur. Öte yandan dış uzaya ilişkin bir askerî güç oluşturma fikri ABD açısından Soğuk Savaş'a dek uzanmaktadır ve de 2015'te Rusya Federasyonu zaten böyle bir askerî kol oluşturmuş ve Çin Halk Cumhuriyeti ise buna dönük bir uzay programını başlatmıştır (Bachman, 2018).

Ayrıca Khan (2006: 83) tarafından değinilmiş olan, uzayın 1990'lı yıllardan günümüze dek savaşlarda dolaylı da olsa kullanılmaya başlanmış olması önemlidir. Uydular aracılığıyla edinilen bilgiler ve görüntüler ışığında yapılan hava, kara ve deniz saldırıları tüm egemen devletlerin kullanımında olan veya kullanabileceği bir olanaktır. Ancak bu olanak diğer taraftan devletlerin askerî açıdan uydulara olan bağlılıklarının sürekli artmasına neden olarak sivil perspektiften dış uzay, ulusal ve uluslararası güvenlik sorunsalının daha da karmaşık hal almasına vesile olabilmektedir. Örneğin Uzay Çağı'nın başladığı yıllarda uydu sistemlerinin uygun navigasyon aracı olma özelliği fark edilmiş ve süper güçler tarafından bu tür sistemlerin performansı sürekli olarak geliştirilmiştir. Yüksek hassasiyet, küresel kapsama alanı ve özellikle askerî açıdan iyi güvenlik ve kontrollü erişim, navigasyon sistemlerinden beklenen temel sistem gereksinimleri olmuştur. Bu bağlamda ABD donanması tarafından geliştirilen *TRANSIT* isimli navigasyon sistemi, 1964 yılında faaliyete geçmiş ve 4000'den fazla askerî alıcı sistemi ile 30.000'den fazla ticari sistemi kapsamı içerisine almıştır. 1987 yılından itibaren ise *NAVSTAR Global Positioning System* –genel olarak *GPS* şeklinde kullanılan– isimli yeni bir sistem geliştirilerek 18 uydu konfigürasyonu üzerinden yüksek oranda doğruluk sağlayan üç boyutlu konum, hız ve zaman bilgisi elde edilir olmuştur. Aynı dönemde SSCB'nin de *GPS* benzeri navigasyon sistemleri geliştirmesiyle süper güçler arasındaki komuta, kontrol ve haberleşme üçlüsündeki gelişmelere yönelik sürekli askerî arayışların,

büyük ölçüde uydu sistemlerine endekslenmesine neden olmuştur (Din, 1983: 222). Askerî açıdan uydu sistemleri entegrasyonuna bu derece bağlılığın artması neticesinde süper güçler arasında bu sefer de operasyonel uydu karşıtı silahların (*anti-satellite weapons, ASAT*) geliştirilmesine yönelik çabalar artmıştır. “Katil Uydular” (*Killer Satellites*) olarak da bilinen bu silahların temel işlevi, düşman olarak kabul edilen devletlerin hem iletişimlerini hem de keşif uydularını yok etmek şeklinde tanımlanmıştır (Menon ve Stover, 1987: 131). Devletlerce uydu karşıtı silahlara yönelik ilginin giderek artması, uzayın silahlandırılması ve olası savaş durumlarında Dünya’nın önlemez boyutlarda felaketlerle karşı karşıya kalabileceği senaryolarını doğurmuştur. Böylesi kötü durumların yaşanmaması adına etkili ve karşılıklı güven atmosferi içerisinde silah kontrol önlemlerinin güvenilir yöntemlere dayanması gerekliliği belirgin olmuştur. Bilhassa uydu karşıtı silahların alçak Dünya yörüngesinde konuşlandırılması üzerindeki kontroller ya da yasaklar gibi çeşitli önlemlerin yerinde inceleme yapılmaksızın doğrulanabilmesi neredeyse imkânsız durumlardır. Söz konusu doğrulama işleminin de doğrudan teknolojik gelişmelere bağlı olması, bu tür gelişmelerin sürekli gözden geçirilmesini mecbur kılmaktadır (Gorove, Finch, Sanders, Small ve Vogt, 1982: 285). BM ve diğer uluslararası forumlarda, özellikle başat güçlerin uzaydaki askerî faaliyetleri eleştirilerek, “uzayın silahlandırılması” ve bu bağlamda “uluslararası hukuk ihlalleri” söylemleri giderek artmıştır. Nihayetinde 1982 yılındaki BM Genel Kurulu 17. Oturumunda “Uzayda Silahlanma Yarışının Önlenmesi ve Uydu Karşıtı Sistemlerin Yasaklanması” (*Prevention of an Arms Race in Outer Space and Prohibition of Anti-Satellite Systems*) kararı yayımlanmıştır (UN Resolutions and Decisions, 1982: 78). Uzay silahlarının geliştirilmesinde ekonomik boyutun yanı sıra politik ve diplomatik maliyetler de göz önünde bulundurulduğunda, başat güçlerin bu karar kapsamındaki kurallara ne derece uydıkları tartışmalı olsa da görünürde kabul edilmiş olması bile insanlık açısından önemli bir başarı olarak yorumlanabilir (U.S. Congress, Office of Technology Assessment, 1985: 95).

4. SONUÇ YERİNE

Uzay, devletler arasındaki rekabetin yeni sahalarından birisidir. 1900’lü yılların ortasına dek geçen süreçte haklı bir şekilde yerini koruyan okyanusların yerini alabileceği, yapılagelmiş çalışmalar sayesinde ortaya konulmuştur. Dış uzaydan, askerî anlamda dolaylı da olsa yıllardır yararlanılmıştır. Diğer yandan, doğrudan yararlanılabilmesi de olası görülmektedir. 20. yüzyılın ortaları itibarıyla başlayan Uzay Çağı ve uluslararası ilişkiler aktörleri arasındaki uzay yarışı, uzayın varlığının insanlık açısından müspetleşmesini sağlamıştır. Uzaya çıkabilme başarısını gösteren insanlık, uzayın sonsuzluğu ve sınırsızlığı karşısında birtakım bilimsel sorulara cevaplar bulmakla birlikte, çok daha fazla sayıda ve cevabı henüz belirsiz olan soruları da beraberinde türetmiştir. Uluslararası ilişkiler nezdinde ise cevabı belirsiz soruların artışı, aktörler açısından güvenlik endişesi sorunsalını ön plana çıkarmıştır. Uluslararası ilişkilerin oyun sahası olan Dünya, bilim ve teknolojiye yükselen ivmeyle birlikte uzay sahasına taşmıştır. Uzay sahası ise yine gösterilen gelişmeler ışığında siber uzay ve dış uzay olmak üzere küresel ilişkileri daha eklektik ve karmaşık hale getirmiştir. Klasik güç anlayışının özünü oluşturan askerî yetenek, kendini güncelleyerek teknolojik devinime paralel olarak modernize etmiştir. Devletlerin güçleri arasındaki denge noktasını bilim ve teknoloji çalışmaları almıştır.

Uzay sahasının stratejik değeri dikkate alındığında ise hem özel sektör hem de devlet yaklaşımı bağlamında yatırımlar artarak endüstriyel boyutlara ulaşmıştır. Dünya’nın alçak uzay yörüngesine yerleştirilen yapay uydular sayesinde küresel ekonomik, sosyal ve politik ilişkiler gerçek zamanlı olarak hızlanmış ve her türlü veri, çeşitli formlar aracılığıyla çekilebilir hale gelmiştir. Bu durum, bilgi ve iletişim güvenliğinin en az ulusal sınır güvenliği kadar değerli olduğu gerçeğini gözler önüne sermiştir. İzlenilebilirlik ve istihbarat verilerinin korunabilmesi adına teknolojik araştırma ve geliştirme çalışmalarının önemi net olarak anlaşılmıştır. Bilgi ve iletişim güvenliğinin sağlanabilmesi adına özellikle başat güçlerin önderliğinde gerçekleştirilen uydu karşıtı silahlar geliştirilmesi ve bunların uydu yörüngelerine konuşlandırılması hareketleri, uluslararası kamuoyunda eleştirel anlamda

karşılık bulmuştur. Devletler arasındaki çıkar münasebetleri ve buna bağlı oluşan çatışma ya da savaş hallerinin uzay boyutuna taşınması olasılığı, insanlık açısından ciddi risklerin oluşmasına neden olmuştur. Barışçıl amaç söylemleriyle oluşturulan uluslararası organizasyonlar ve işbirlikleri, devletlerin uzay teknolojileri alanında karşılıklı bağımlılığını artırarak çatışma veya savaş olasılıklarını minimize etmeyi hedeflemektedir. Fakat bilim ve teknolojinin ilerleyici gücü, 21. yüzyıl itibariyle olağanüstü noktalara ulaşmış ve yaratılan karşılıklı bağımlılıklar, oluşturulan teknolojik küresel entegre sistemler içerisinde kolaylıkla kırılabilir hale gelmiştir. Dünya yörüngesine veya uzayın derinliklerine gönderilen herhangi bir aracın, devletler açısından uluslararası ilişkiler boyutunda risk faktörü oluşturup oluşturmadığı kanısına varabilmek oldukça müphemdir. Söz konusu belirsizlik hali, devletlerin bir taraftan kendi içlerinde bu yeni rekabet sahasına yaklaşımını askerî boyuta indirgeyerek yenilik arayışlarını diğer aktörler üzerinde caydırıcı etki yaratabilecek uzay silahlarının geliştirilmesi noktasına taşımaktadır. Diğer taraftan ise ülkeler arasındaki iletişimin derinleşerek, pozitif çabaların önemli ölçüde artması ve uluslararası işbirliği anlaşmalarının başarıyla müzakere edilebilmesi için yeni kanalların geliştirilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla uzay, uluslararası hukukun uluslararası güvenlik hususunda belirleyiciliğinin artması ve aktörler arası etkileşimin güçlenebilmesi açısından benzersiz bir saha niteliğinde olup, ikili ve çok uluslu uzay çalışmalarının artmasıyla küresel barışın güçlenmesini sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Alagöz, B. (2016). 2003 Irak Savaşı Sonrası Basra Körfezi'nde Etkili Bir Unsur Olarak Güvenikleştirme Siyaseti, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 5:2, ss. 233-272.

Arman, M. N. ve Şerbetçi, D. (2012). Postkolonyal Feminist Teoride Milliyetçilik, Militarizm ve Savaş Karşıtlığı, *DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14:3, ss. 65-83.

Ateş, D. (2014). *Uluslararası Politika: Dünyayı Anlamak ve Anlatmak*, Dora, Bursa.

Aydın, M. (2004). Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1:1, Bahar, ss. 33-60.

Aydın, M. ve Ereker, F. (2014). Türkiye’de Güvenlik: Algı, Politika, Yapı, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 11:43, Güz, ss. 127-156.

Bachman, J. Why Trump Wants a Space Force for the Final Frontier, Bloomberg, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-08-06/what-s-a-space-force-and-can-trump-really-start-one-quicktake> 06.08.2018.

Baylis, J. (2008). Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5:18, Yaz, ss. 69-85.

Baysal, B. ve Lüleci, Ç. (2015). Kopenhag Okulu ve Güvenikleştirme Teorisi, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11:22, Ekim, ss. 61-95.

BBC News, Four Reasons India is Going Big on Space, <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-40175268> 06.06.2018.

BBC News, Trump Space Force: US to Set up Sixth Military Branch, <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-44527672> 18.06.2018.

Bıçakçı, S. (2014). NATO’nun Gelişen Tehdit Algısı: 21. Yüzyılda Siber Güvenlik, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 10:40, Kış, ss. 101-130.

Bloomfield, L. P. (1965). Outer Space and International Cooperation, *International Organization, The United Nations: Accomplishments and Prospects*, 19:3, Yaz, ss. 603-621.

Bozdağlıoğlu, Y. ve Özen, Ç. (2004). Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1:4, Kış, ss. 59-79.

Brandau, D. (2015). Demarcations in the Void: Early Satellites and the Making of Outer Space, *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 40:1, 151, Special Issue: Law and Conventions from a Historical Perspective, ss. 239-264.

Buzan, B. (1983). *People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Wheatsheaf Books, Sussex.

Buzan, B., Wæver, O. ve Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, Londra.

Buzan, B. (2008). Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5:18, Yaz, ss. 107-123.

Carr, E. H. (1941). *The Twenty Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Macmillian And Co., Limited, Londra.

Çelik, Ş. ve Öncü, E. (2018). Bütçe Açığının Savunma Harcamaları Üzerine Etkisinin İncelenmesi, *Gazi Üniversitesi SBE Dergisi*, 5:14, ss. 469-477.

Christol, C.Q. (1964). What's Going on in Outer Space: A Developing New Field of Law, *American Bar Association Journal*, 50:6, Haziran, ss. 527-532.

Dalby, S. (2008). Güvenlik ve Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5:18, Yaz, ss. 179-195.

Danziger, N. J. (2005). *Understanding the Political World: A Comparative Introduction to Political Science*, Pearson Education, 7. Baskı.

Deniz, T. (2014). Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti'nin Stratejik Hamleleri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13:50, Yaz, ss. 188-212.

Dennerley, J. A. (2016). Emerging Space Nations and The Development of International Regulatory Regimes, *Space Policy*, Elsevier, 35, Şubat, ss. 27-32.

Din, A. M. (1983). Stopping the Arms Race in Outer Space, *Journal of Peace Research*, 20:3, Eylül, ss. 221-225.

Doğan, F. ve Özlük, D. (2016). Feminist Uluslararası İlişkiler ve Uluslararası İlişkiler Eleştirisi: Cinsiyet, Devlet ve Güvenlik, *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16:32, Ekim, ss. 53-70.

Dunne, T. (2001). Liberalism, *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Der: John Baylis & Steve Smith, 2. Basım, Oxford University Press, New York, ss. 162-181.

Enloe, C. (2014). *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, University of California Press, 2. Basım, California.

Erdem, T. (2018). Uluslararası İlişkilerde Yeni Perspektif: Astropolitige Giriş, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20:1, Haziran, ss. 431-446.

Ermağan, İ. ve Karıcı, A. (2017). Neorealizm ve Neoliberalizm Kuramlarının Güvenlik Yaklaşımları ve Arap Devrimlerinde Suriye Politikaları, *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kuramları ve Sorunlarına Temel Yaklaşımlar*, Der: Sibel Turan – Nergiz Ö. Köroğlu, Transnational Press, Londra, ss. 133-156.

Fawcett, J. E. S. (1973). New Perspectives, *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), 49:3, Temmuz, ss. 358-370.

Finch, E. R. ve Moore, A. L. (1976). Ecospace: The Economics of Outer Space and the Future, *American Bar Association Journal*, 62, Mart, ss. 332-338.

Gilpin, R. (2016). *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası*, Kripto, Ankara, 4. Baskı.

Gorove, S., Finch, E. R., Sanders, B., Small, D. & Vogt, D. A. (1982). Arms Control in Outer Space, *Proceedings of the Annual Meeting* (American Society of International Law), 76, 22-24 Nisan, ss. 284-297.

Goswami, N. (2018). China in Space: Ambitions and Possible Conflict, *Strategic Studies Quarterly*, 12:1, ss. 74-97.

Jordaan, E. (2003) The Concept of a Middle Power in International Relations: Distinguishing between Emerging and Traditional Middle Powers, *Politikon: South African Journal of Political Studies*, 30:1, ss. 165-181.

Kaya, E. H. (2017). Neorealist Kuram Çerçevesinde Uluslararası Nükleer Güvenlik, *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kuramları ve Sorunlarına Temel Yaklaşımlar*, Der: Sibel Turan – Nergiz Ö. Koroğlu, Transnational Press, Londra, ss. 37-56.

Khan, S. (2006). Space Law for Peace: A Critical Review, *Pakistan Horizon*, 59:2, Nisan, ss. 83-106.

Koudelka, O. (2011). The Technical Dimension of Space, *Outer Space in Society, Politics and Law*, Der: Christian Brünner – Alexander Soucek, Springer-Verlag/Wien, Almanya, ss. 46-55.

Kurt, S. (2017). Dağlık Karabağ Sorunu'nun Güvenikleştirme Teorisi Çerçevesinde Analizi, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 6:2, Kasım, ss. 1-22.

Mearsheimer, J. J. (2006). Structural Realism, *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, Der: Tim Dunne - Milja Kurki - Steve Smith, Oxford University Press, Oxford ss. 71-88.

Menon, P. K. ve Stover, W. J. (1987). Demilitarization of Outer Space, *International Journal on World Peace*, 4:2, Nisan-Haziran, ss. 127-150.

Mesjasz, C. (2008). Ekonomik Güvenlik, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5:18, Yaz, ss. 125-150.

Morgenthau, H. J. (1993). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, McGraw-Hill, Inc., New York.

Nolte, D. (2010). How to Compare Regional Powers: Analytical Concepts and Research Topics, *Review of International Studies*, 36:4, Ekim, ss. 881-901.

Nye, S. J. ve Welch, D. A. (2010). *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak: Kurama ve Tarihe Giriş*, Çeviren: Renan Akman, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Orr, S. (1998). Peace and Conflict in Outer Space, *Peace Research*, 30:1, Şubat, ss. 52-63.

Öztürk, Z. A. (2014). Uluslararası İlişkilerde Güvenliği Yeniden Düşünmek: Geleneksel ve Alternatif Yaklaşımlar, *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar*, Der: Tayyar Arı, Dora, Bursa, ss.149-178

Pınar, L. (2014). Gerçekçiliğin Çıkar ve Güvenlik Olgularına Yönelik Varsayımları Çerçevesinde 1 Mart Tezkeresi, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 5:2, Haziran, ss. 45-58.

Pınar, L. (2017). Amerika Birleşik Devletleri'nin Yumuşak Gücü ve Hollywood, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6:1, ss. 253-274.

Reinstein, E. J. (1999). Owning Outer Space, *Northwestern Journal of International Law & Business*, 20:1, Güz, ss. 56-98.

Reynolds, G. H. ve Merges, R. P. (1988). Toward An Industrial Policy for Outer Space: Problems and Prospects of the Commercial Launch Industry, *Jurimetrics*, 29:1, Güz, ss. 7-42.

Sander, O. (2016). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, 30. Baskı, İmge, Ankara.

Schauer, W.H. (1977). Outer Space: The Boundless Commons?, *Journal of International Affairs*, 31:1, ss. 67-80.

Stillson, C. A. (1959). The Military Control of Outer Space, *Journal of International Affairs*, 13:1, ss. 70-77.

Tickner, J. A. (2001). *Gendering World Politics: Issues and Approaches in the Post-Cold War Era*, Columbia University Press, New York.

The Asia-Pacific Space Cooperation Organization, History of APSCO, http://www.apsco.int/AboutApscoS.asp?LinkNameW1=History_of_APSCO&LinkNameW2=Signin_g_of_APSCO_Convention&LinkCodeN3=11172&LinkCodeN=17, 26.01.2019.

The European Space Agency, What is ESA?, https://www.esa.int/About_Us/Welcome_to_ESA/What_is_ESA, 26.01.2019.

Turan, S. (2015). Neorealist Kuram Bağlamında Ukrayna Krizi'nin Değerlendirilmesi, *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar*, Der: Sibel Turan & Nergiz Özkural Köroğlu, Dora, Bursa, ss. 17-44.

Tür, Ö. ve Aydın Koyuncu, Ç. (2010) Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7:26, Yaz, ss. 3-24.

Uğrasız, B. (2002). Çin'in Hazar ve Orta Asya Bölgesine Yönelik Politikası, *DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4:3, ss. 227-236.

UN Resolutions and Decisions: Volume I. (1958). Question of the Peaceful Use of Outer Space, *A/RES/1348(XIII)*, C.1, 60, A/PV.792, A/4009, 13 Aralık, ss. 5-6.

UN Resolutions and Decisions (1959). International Co-operation in the Peaceful Uses of Outer Space, *A/RES/1472(XIV)*, C.1, 25, A/PV.856, A/4351, 12 Aralık, ss. 5-6.

UN Resolutions and Decisions (1961). International Co-operation in the Peaceful Uses of Outer Space, *A/RES/1721(XVI)*, C.1, 21, A/5026, A/4351, 12 Aralık, ss. 6-7.

UN Resolutions and Decisions (1963). Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Uses of Outer Space, *A/RES/1962(XVIII)*, C.1, 28, A/PV.1280, A/5656, 13 Aralık, ss. 15-16.

UN Resolutions and Decisions (1966). Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies, *A/RES/2222(XXI)*, C.1, 30,89,91, A/PV.1499, A/6621, 19 Aralık, ss. 13-15.

UN Resolutions and Decisions (1982). Prevention of an Arms Race in Outer Space and Prohibition of Anti-Satellite Systems, *A/RES/37/99D*, C.1, 55b, A/37/PV.101, A/37/667, 13 Aralık, ss. 76-82.

U.S. Congress, Office of Technology Assessment (1985). Anti-Satellite Weapons, Countermeasures, and Arms Control, OTA, U.S. Government Printing Office, Washington, Eylül.

Venet, C. (2011). The Political Dimension, *Outer Space in Society, Politics and Law*, Der: Christian Brünner – Alexander Soucek, Springer-Verlag/Wien, Almanya, ss. 73-92.

Viotti, R. P. ve Kauppi, V. M. (2014). *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, Nobel, Ankara.

Yılmaz, U. ve Evcı, C. (2015). Havacılık ve Savunma Sektöründe Kompozit Malzemelerin Geleceği, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14:2, Kasım, ss. 77-109.

Yüksel Çendek, S. (2017). Avrupa'da İslam'ın Güvenleştirilmesi, *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kuramları ve Sorunlarına Temel Yaklaşımlar*, Der: Sibel Turan – Nergiz Ö. Köroğlu, Transnational Press, Londra, ss. 254-269.

Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*, McGraw-Hill, Inc., New York.

Waltz, K. N. (1986). Anarchic Orders and Balances of Power, *Neorealism and Its Critics*, Der: Robert O. Keohane, Columbia University Press, New York.

Waltz, K. N. (2015). *Uluslararası Politika Teorisi*, Phoenix, Ankara.

Weeks, E. E. (2012). *Outer Space Development, International Relations and Space Law: A Method for Elucidating Seeds*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, Birleşik Krallık.

White, L. I. (1969). A New Political Frontier: An Analysis of Legal and Political Problems in Outer Space, *The Western Political Quarterly*, 22:1, Mart, ss. 163-178.

Woetzel, K. R. (1963). Comments on U. S. and Soviet Viewpoints Regarding the Legal Aspects of Military Uses of Space, *Proceedings of the American Society of International Law at Its Annual Meeting*, 5:25-27, ss. 195-207.

TRB2 BÖLGESİ'NDE REKABETÇİ SEKTÖRLERİN BELİRLENMESİ*

DETERMINATION OF COMPETITIVE SECTORS IN THE TRB2 REGION

Ertuğrul DELİKTAŞ

Sorumlu Yazar, Prof. Dr., Ege Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, ertugrul.deliktas@ege.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-1999-8176

Necmettin ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, necmettin.celik@ikc.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-0139-7778

ÖZET

Bu çalışmamızda, TRB2 Bölgesi'nin (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) mukayeseli konumunu güçlendirecek anahtar sektörlerin ve sahip olduğu rekabetçi üstünlüklerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaçla önce bölgenin mevcut gelişmişlik düzeyi, lojistik altyapısı, kamu yatırım stoku ve teşviklerden yararlanma düzeyi gibi çeşitli göstergelere dayalı olarak bölgenin genel yapısı ortaya konulmaktadır. İkinci olarak, 2009-2015 dönemi çalışan sayıları üzerinden TRB2 Bölgesi'ndeki 60 adet alt endüstri faaliyet alanına ilişkin yığılma (LQ) istatistiklerine dayalı olarak sektörel yapı analiz edilmektedir. Çalışmamızın bulguları, TRB2 Bölgesi için lojistik sektörünün; göreceli üstünlüğünde gerileme olmakla birlikte stratejik öneme sahip anahtar sektör konumunda olduğu görülmektedir. Diğer yandan, Bölge illerinin sahip olduğu maden potansiyeli ve çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda, enerji sektörünün de Bölge için stratejik bir konumda olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma, Bölgesel Uzmanlaşma, Sektörel Bağlantılar, TRB2 Bölgesi.

Jel Kodları: L52, R12, R58.

ABSTACT

The identifying of key sectors as specific competitive advantages areas in regions is require to provide balanced and sustainable regional development. In this regard, study aims to identify key sectors and competitive advantages areas of TRB2 Region (Van, Mus, Bitlis, Hakkari). In first phase, general profile of that region showed by several indicators such as income level, incentive potentials, private and public capital stock. In second phase, sectorial dynamics of TRB2 Region investigated via Location Quotient (LQ) statistics measured by number of employees over 2009-2015 period and 60 sub-sectors. Findings indicate that logistic sector is key and strategic sector in TRB2 Region; however, it's relative status has been worsen. Therefore, TRB2 region will be crucial logistic center like as TRA2 Region. Other findings indicate that, the importance of energy sector depending on the natural resources of the region is high.

Keywords: Regional Development, Regional Specialization, Sectoral Linkages, TRB2 Region.

Jel Codes: L52. R12. R58.

Kabul Tarihi /
Accepted: 18.04.2019

Araştırma Makalesi/
Research Article

İletişim /
Correspondence:
Ertuğrul Deliktaş

Benzerlik Oranı/
Plagiasim : % 17

Atıf Formatı:
Deliktaş, E. ve Çelik, N.
(2019). TRB2 Bölgesi'nde
Rekabetçi Sektörlerin
Belirlenmesi. İKCU İİBF
Dergisi, 2(1):29-44.

* Bu çalışma, BİTLİS USEK Uluslararası Sosyo-Ekonomik Araştırmalar ve Kalkınma Kongresi'nde (27-28 Eylül 2018) sunulan çalışmanın gözden geçirilmiş versiyonudur.

1. GİRİŞ

Bölgesel gelişme farklılıklarını azaltmak ve sürdürülebilir bir hale getirmek her ülkenin öncelikli konulardan birisi olmakla birlikte, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere tüm ülkelerin önemli bir yapısal sorunu olarak varlığını günümüzde hala korumakta ve giderek artan bir öneme sahip olmaktadır. Türkiye, bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmak ve mümkün olduğunca ortadan kaldırmak için 1960 yılında beri yoğun bir şekilde mücadele etmektedir. Bununla birlikte, günümüzde bu farklılıklar önemini koruyarak devam etmektedir. Nitekim, bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının boyutunun hesaplanmasında kullanılan varyasyon katsayıları birçok Avrupa ülkesinde 0,20 - 0,30 bandında değişirken; Türkiye için bu katsayının 0.38 olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin mukayeseli konumunun oldukça geri kaldığı söylenebilir.¹

Bölgesel gelişme sorununun çözüme kavuşturulması ya da muhtemel olumsuz yansımalarının azaltılabilmesinde, ilk olarak, özellikle geri kalmış bölgelerin kendisine has rekabetçi yönlerinin geliştirilebilmesini sağlayacak anahtar sektörlerin tespit edilmesi, bu sektörlerin üzerine odaklanması ve uygun politikalar geliştirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının temelinde yatan temel belirleyici mikro faktörlerin mekan ve zaman boyutunda detaylı ve yeterli bir analizinin yapılmaması ve geleneksel yaklaşımlar ekseninde tedbirlerin daha ziyade makro perspektiften alınmış olması bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmada istenilen başarıyı ortaya koyamamaktadır. Bununla birlikte; her bölgenin kendisine özgü kalkınma sorunlarının varlığı üzerine odaklanılarak politika araçlarının bölgelerin yapısı, ihtiyaçları ve öne çıkan rekabetçi üstünlükleri doğrultusunda farklılaştırılması ve çok boyutlu oluşturulması önem arz etmektedir.

Bu doğrultuda çalışmada, İBBS düzey 2 sınıflamasına göre Van, Muş, Bitlis ve Hakkari illerini kapsayan TRB2 Bölgesi'nin² olası rekabetçi yönlerinin ortaya çıkartılması ve bölgeye katkı sağlayacak sektörlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, TRB2 Bölgesi'ndeki 60 alt endüstri faaliyet alanına ilişkin 2009-2015 dönemi çalışan sayıları üzerinden hesap edilen yığılma (LQ) istatistiklerine dayalı olarak Bölgenin sektörel yapısının nitel ve nicel boyutlarıyla analiz edilmesi yoluna gidilmiştir. Elde edilen bulgular, Bölge'de lojistik sektörünün ön planda olduğu; enerji sektörünün ise bölge ekonomisinin geleceği için kritik bir öneme sahip olduğu yönündedir.

2. TRB2 BÖLGESİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

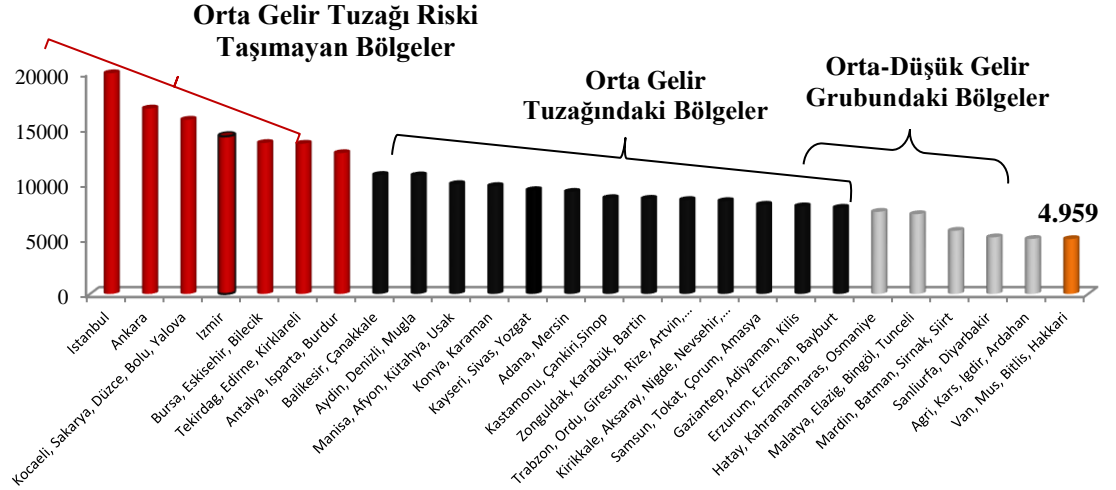
Gelişmişlik Düzeyi

Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (SEGE) sıralamasına göre Türkiye genelinde, TRB2 Bölgesinde yer alan Van ilinin 75'nci Bitlis ilinin 76'ncı Hakkari ilinin 80'nci ve Muş ilinin 81'nci sırada yer aldığı görülmektedir (SEGE, 2013, s.70).

¹ Eurostat ve TÜİK veri tabanlarından alınan 2014 yılı kişi başına düşen gelir düzeyi verileri üzerinden yaptığımız varyasyon katsayıları hesaplamalarına dayandırılmıştır.

² Türkiye coğrafi bölgelerini Avrupa Birliği Sınıflaması (NUTS, Nomenclature of Territorial Units for Statistics) doğrultusunda sınıflandırdı. Bu sınıflamaya (İstatistik Bölge Birimleri Sınıflaması, İBBS) göre Türkiye 12 bölgeyi kapsayan İBBS düzey 1, 26 bölgeyi kapsayan İBBS düzey 2 (bakınız EK 3) ve 81 ili kapsayan İBBS düzey 3 bölgeleri olmak üzere üç İBBS bölgesine sahiptir. İBBS düzeyleri bölgelerin ekonomik, sosyal, kültürel ve coğrafi özelliklerine göre belirlenmiştir (TÜİK, 2010).

Diğer yandan, Felipe vd. (2012)'nin yaptığı sınıflandırmadan³ hareketle oluşturulan Şekil 1'de de görülebileceği gibi İBBS düzey 2 sınıflamasına göre TRB2 bölgesi 2014 yılı kişi başına düşen 4,959 \$'lık gelir düzeyi 26 bölge içerisinde en düşük kişi başına düşen gelire sahip bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır.

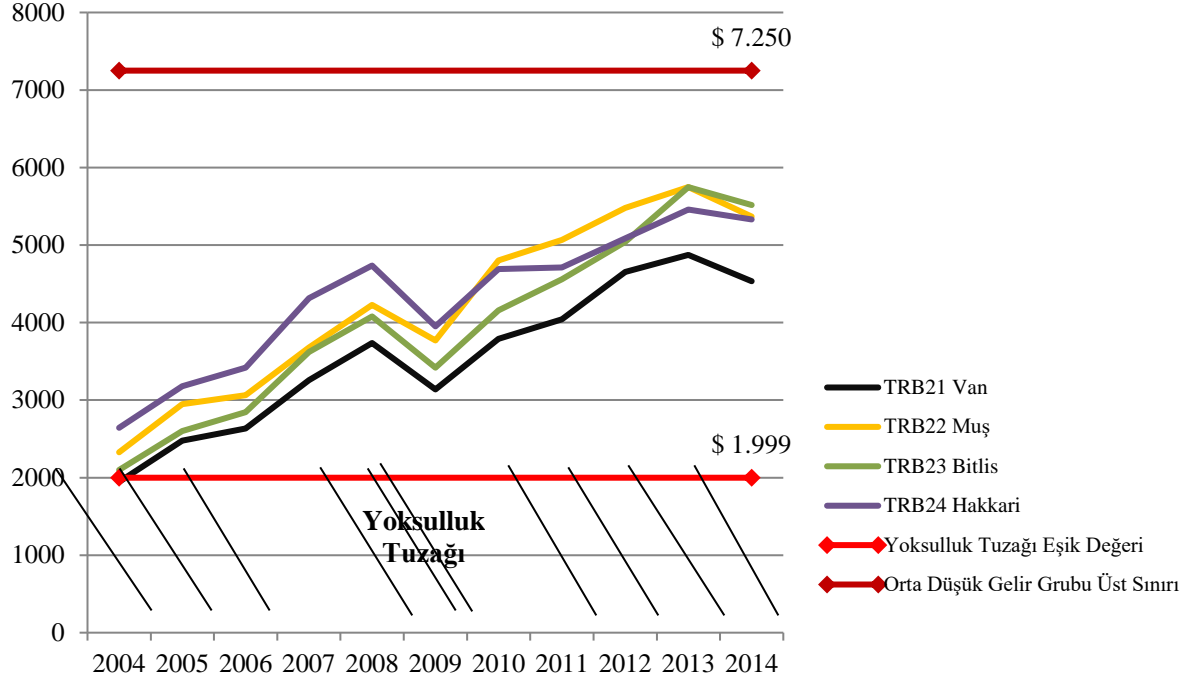

Şekil 1. İBBS Düzey-II Bölgelerinin Kişi Başına Düşen Gelir Düzeyleri (\$-2014)

Kaynak: Çelik, N. (2017), s. 7.

Bununla birlikte, TRB2 Bölgesi illerinin kişi başına gelir düzeyi değerlerinin yılları itibariyle seyrini gösteren Şekil 2 incelendiğinde, Bölge illerinin yoksulluk tuzağı altında olmamalarına karşın, orta düşük gelir grubunda sıkışıp kaldıkları net bir şekilde görülmektedir. Bölgeyi oluşturan iller incelendiğinde ise, Van ilinin en düşük gelir grubuna sahip olduğu; diğer iller arasındaki sıralamanın ise, yıldan yıla değişiklik sergileyebildiği görülmektedir.

³ Kişi başına düşen GSYH'sı 2000 \$'ın altında olan bölgeler Düşük-Gelir grubunda, 2000 \$ - 7.250 \$ arasında olan bölgeler Orta-Düşük gelir grubunda, 7.250 \$ - 11.250 \$ arasında olan bölgeler Orta-Yüksek gelir grubunda ve 11.250 \$'dan yüksek olan bölgeler Yüksek Gelir grubunda değerlendirilmektedir (Yeldan vd., 2012, s. 78).

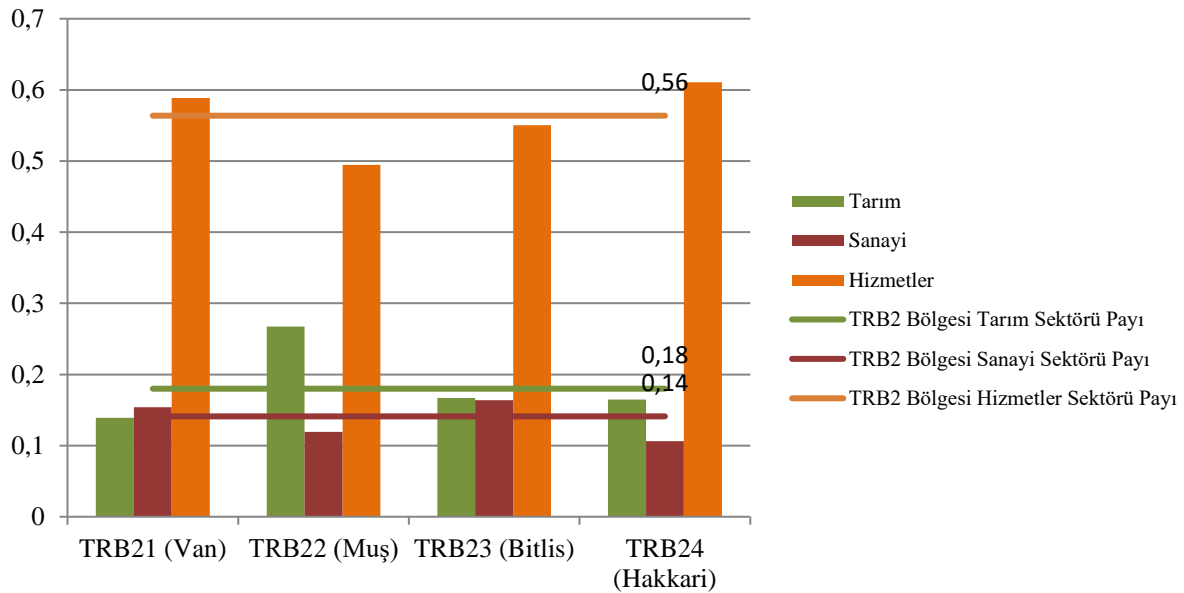

Şekil 2. TRB2 Bölgesi İllerinin Gelişmişlik Düzeyi (Kişi Başına Düşen GSYİH - \$)

Kaynak: TÜİK Bölgesel İstatistikleri

Sektörel Dağılım

TRB2 Bölgesi'nin sektörel yapısı incelendiğinde ise, bölge düzeyinde yaratılan gelirin yaklaşık %56'sının hizmetler, %18'inin tarım ve %14'ünün sanayi sektörüne dayalı olduğu, Şekil 3'te net bir şekilde görülmektedir. İller bazında bakıldığında ise, hizmetler sektörünün tüm iller ekseninde ön planda olduğu; buna karşın Hakkari ve Van illerinin hizmetler sektöründe, Muş ilinin tarım sektöründe; Bitlis ilinin ise, sanayi sektöründe bölge ortalamasının kısmen üzerinde bir performansa sahip olduğu görülmektedir. Hakkari'nin ise hem tarım hem de sanayide bölge ortalamasının altında yer aldığı görülmektedir.

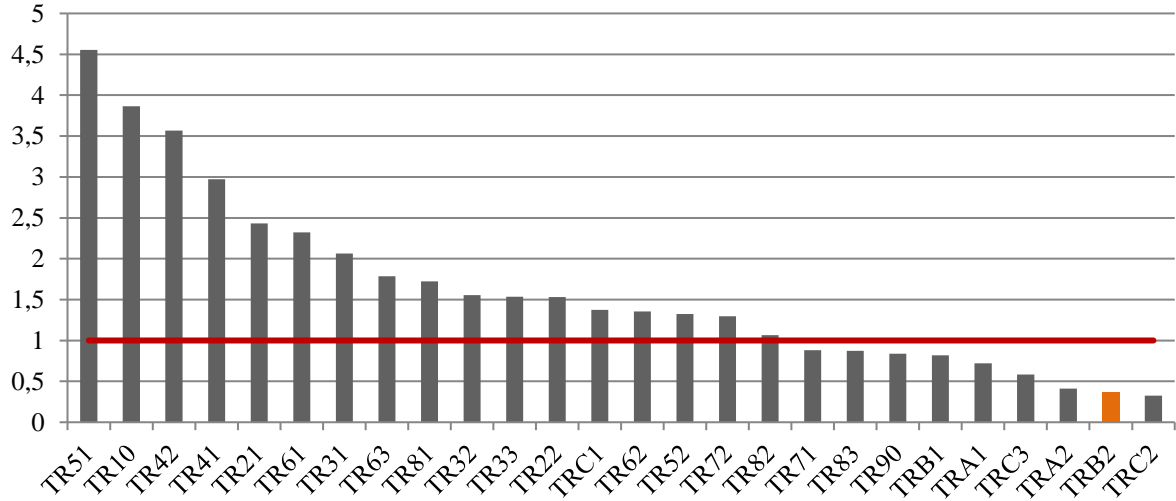
Şekil 3. TRB2 Bölgesi İllerinin Sektörel Payları (2004-2014 Yüzdesel Ortalama)

Kaynak: TÜİK Bölgesel İstatistikleri

Teşvik İmkanlarından Yararlanma Düzeyi ve Fiziki Sermaye Stoku

TRB2 Bölgesi'ni kapsayan illerin tamamının, 2012/3305 sayılı kararla yürürlüğe giren yeni teşvik sisteminde, sosyo-ekonomik yönden en geri kalmış 15 ili kapsayan 6. Bölge içerisinde yer aldığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, TRB2 Bölgesi'nin yatırım katkı oranı, kurumlar/gelir vergisi indirim oranı vb. destek unsurları ekseninde diğer bölgelere nazaran daha geniş teşvik imkanlarına sahip olduğu söylenebilir.⁴

Teşvik imkanlarının geniş olmasına karşın bölgedeki özel kesim sabit sermaye birikiminin oldukça düşük olduğu görülmektedir. İBBS düzey 2 bölgelerine ait 2009-2015 dönemi ortalama kişi başına düşen maddi mallara ilişkin yatırım tutarı değerlerinin yer aldığı Şekil 4'e göre, TRB2 Bölgesi, yaklaşık 365.000 ₺'lik yatırım tutarıyla, özel kesim yatırımlarının en düşük olduğu ikinci bölge olarak karşımıza çıkmaktadır.

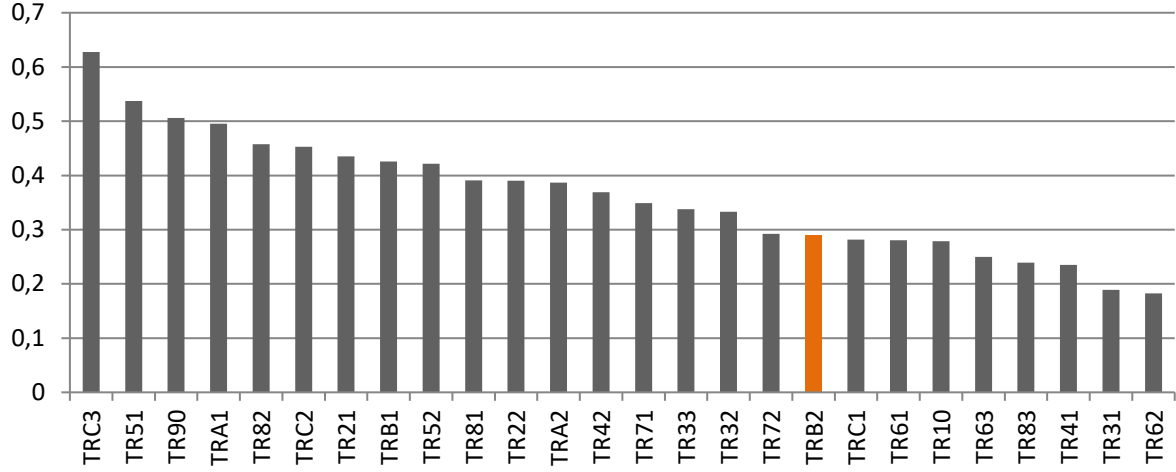

Şekil 4. İBBS-II Bölgeleri Kişi Başı Özel Kesim Yatırım Tutarı (Milyon ₺) (Maddi Mallara İlişkin Brüt Yatırımlar, 2009-2015 Ortalaması)

Kaynak: TÜİK Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri Üzerinden Derlenmiştir.

Diğer yandan, bölgedeki kamusal nitelikli sabit sermaye birikiminin de oldukça düşük olduğu görülmektedir. İBBS-II Bölgelerine ait 2009-2015 dönemi ortalama kişi başına düşen kamu sabit sermaye yatırım değerlerinin yer aldığı Şekil 5'e göre, TRB2 Bölgesi, yaklaşık 291.000 ₺'lik yatırım tutarıyla, kamusal nitelikli yatırımlarının görece düşük olduğu bölgeler arasında yer almaktadır.

⁴ Detaylı bilgi için bkzn: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120619-1.htm>, Erişim Tarihi: 17.07.2018

Şekil 5. İBBS-II Bölgeleri Kişi Başı Kamusal Yatırım Tutarı (Milyon ₺) (2009-2015 Ortalaması)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı İl Bazında Kamu Yatırım İstatistikleri Üzerinden Derlenmiştir.

Kamu yatırımlarının⁵ bölgesel gelişmişlik farkını azaltmada önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Kamu sermaye stokunun özel sektör verimliliğini artırarak ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki yaptığını dair literatürde teorik varsayımlar ve deneysel çalışmalar bulunmaktadır. Kamu sermaye stoku hipotezine göre, kamu sermaye stoku özel sektör çıktısı, verimliliği ve sermaye oluşumu üzerinde anlamlı ve pozitif bir etki yapmaktadır. Kamu sermayesi tarafından sağlanan hizmetlerin özel sektör üretim sürecine hem doğrudan hem de dolaylı olarak katkıda bulunduğu ileri sürülmektedir. Bu nedenle kamu sermayesi ve özel sektör sermayesi tamamlayıcı olarak değerlendirilmektedir. Diğer bir ifadeyle, kamu yatırımlarının özel sektör yatırımları üzerinde dışlama (crowd-out) etkisi yapabileceği argümanı yanında kamu sermayesinin özel sektör sermayesinin getiri oranını arttırarak, özel sektör yatırımının artmasına neden olabileceği (crowd-in) ve bunun da bölgesel kakinmayı olumlu yönde etkileyebileceği belirtilmektedir. Türkiye bölgeleri bazında elde edilen bulgular genel olarak göstermektedir ki, kamu sermaye stoku özel sektörün üretim performansını pozitif olarak etkilemektedir (Kalem, 2015).

Birbirinin tamamlayıcısı konumunda olan bu iki kesimin koordineli bir şekilde faaliyet göstermesi ve özellikle kamu yatırımlarının az gelişmiş bölgelerde daha yoğun ve etkin bir şekilde uygulanması önem arz etmektedir. Bölgesel düzeyde bakıldığında, kamu sermaye stokunun etkisinin farklılaştığı görülmektedir. Karadağ ve diğl. (2004) tarafından yapılan bir çalışmada uzun dönem esneklikler açısından, Marmara bölgesinde kamu yatırımlarındaki 1 birimlik artış özel sektör imalat sanayi üretimini 0.116 birim; Ege Bölgesinde 0.027 birim; Akdeniz Bölgesinde -0.171 birim azalma (dışlama) İç Anadolu Bölgesinde 0.063 birim, Karadeniz Bölgesinde -0.250 birim azalma (dışlama), Doğu Anadolu Bölgesinde 3.177 birim,

⁵ Kamu yatırımları büyük ölçüde sulama, enerji, ulaştırma gibi altyapı alanlarında yoğunlaşmakta, eğitim, sağlık, hizmetler ve diğer sektörlerdeki okul, hastane, küçük sanayi sitesi (KSS) ve organize sanayi bölgesi (OSB) gibi birçok proje ise toplulaştırılarak yatırım programında yer almaktadır. Sulama baraj ve kanalları, enerji nakil hatları, devlet yolları, otoyollar, demiryolu, boru hatları gibi projeler ile okul, hastane, OSB, KSS gibi toplulaştırılmış projeler niteliği gereği büyük ölçüde birden fazla ilimizi ilgilendirmekte ve yatırım programında yeri birden fazla il veya "muhtelif" olarak belirtilmektedir (T.C.Kalkınma Bakanlığı, 2015).

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 0.264 birim artışa neden olduğu ve Türkiye ortalamasının ise 1.450 birim olduğu ortaya konulmaktadır.

Bu bulgular kamu sermaye stokunun bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmada önemli bir rol oynayabileceğini göstermesi yanında bölgesel iraksamaya da neden olabileceğini göstermektedir. Özellikle ulaştırma alanında yapılan yatırımlar buna örnek olarak verilebilir. Daha az gelişmiş bölgelere yapılan ulaştırma yatırımları bu bölgelerin diğer bölgelere yakınsamalarına yol açarken bunu tersi iraksamaya yol açabilmektedir (Önder ve diğl., 2010).

3. METODOLOJİ

Gelişmişlik düzeyi açısından İİBS düzey 2 bölgeleri arasında Türkiye'nin en yoksul bölgesi olan ve geniş teşvik imkanlarına rağmen özel kesim ve kamusal sermaye birikimi oldukça yetersiz olan TRB2 Bölgesi'nin rekabetçi bir yapı kazanabilmesi ve göreceli konumunun iyileşebilmesi, bölgede ön plana çıkan potansiyel sektörlerin saptanmasını ve bölgenin büyüme dinamiklerinin bu sektörlerle dayandırılmasını gerektirmektedir. Bu doğrultuda, bölgenin rekabetçi sektörlerini belirlemek veya sektörel uzmanlaşmayı ölçmek için, TRB2 Bölgesi'nde faal durumda olan NACE rev.2 temel sektörlerine ve bu sektörler altında faaliyet gösteren 60 alt endüstri faaliyet alanına ilişkin çalışan sayıları üzerinden Yerleşme Katsayılarının (LQ) hesap edilmesi yoluna gidilmiştir.

Yerleşme Katsayısı (LQ) sektörel uzmanlaşmayı ölçmede öne çıkan katsayılarıdır (Ciccone ve Hall, 1996). LQ yönteminde, herhangi bir sektörün çalışan sayısı vb. bir gösterge açısından bölge payı, ulusal payına oranlanmakta ve ilgili sektörün bölgedeki yığılma derecesi ölçülmektedir. LQ katsayısının hesaplanmasında aşağıdaki formül dikkate alınmıştır (Miller ve Blair, 1985):

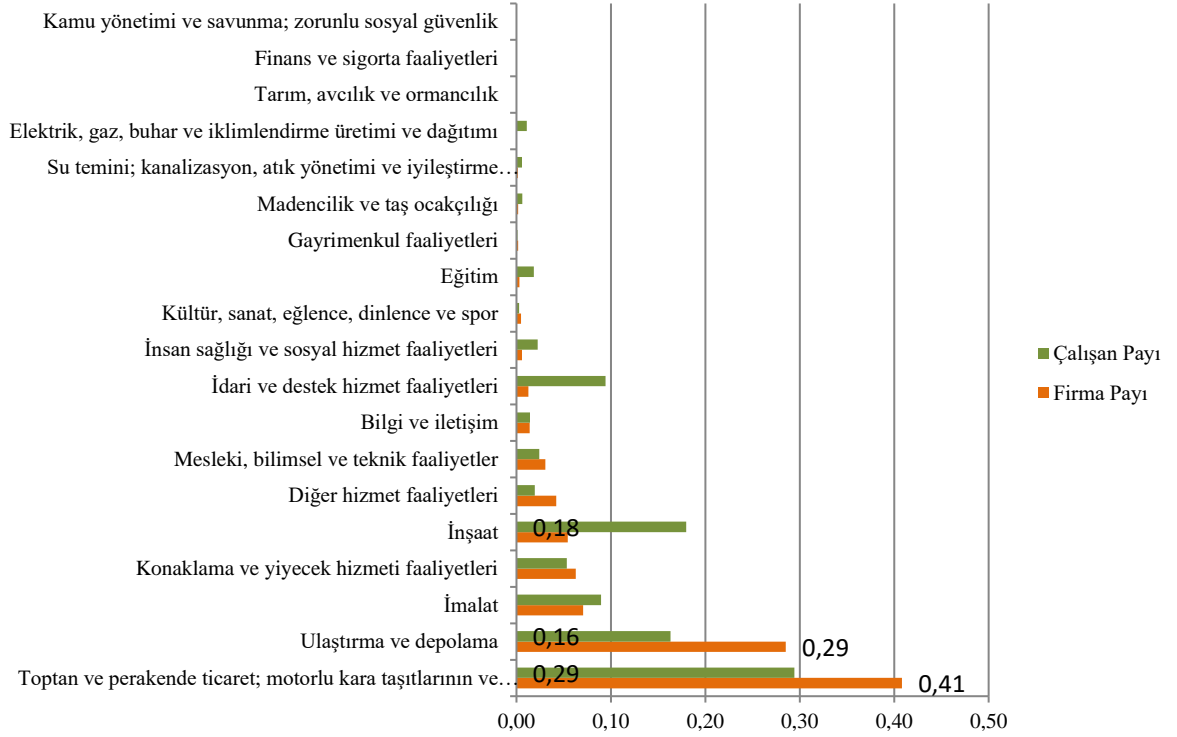
$$LQ_L = \frac{L_i^B}{L_B} / \frac{L_i^U}{L_U} \quad (1)$$

Formül 1'de yer alan L_i^B ; i sektörünün bölgedeki istihdamını, L_B ; bölgenin toplam istihdamını, L_i^U ; i sektörünün ulusal istihdamını, L_U ise; toplam ulusal istihdamı ifade göstermektedir. Katsayının 1'den büyük olması, ilgili sektörün ilgili bölgede, ülke ortalamasının üzerinde uzmanlaştığını göstermektedir.⁶

4. BULGULAR

NACE Rev.2 sınıflandırmasına dayalı temel endüstri alanlarının 2009-2015 dönemi ortalama çalışan ve firma sayısı itibariyle TRB2 Bölgesi'ndeki paylarının gösterildiği Şekil 6 incelendiğinde, toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı; ulaştırma ve depolama gibi sektörlerin bölgede önemli bir ağırlığının olduğu görülmektedir. Nitekim, Bölge'deki firmaların yaklaşık %70'inin yalnızca bu iki sektör bünyesinde olduğu ve sektörlerin bölge istihdamının yaklaşık %45'ini karşıladığı görülmektedir. Bu doğrultuda, yüzeysel olarak incelendiğinde, *Toptan ve Perakende Ticaret* ve *Ulaştırma-Depolama* sektörlerinin bölge ekonomisi için önemli bir konumda oldukları görülmektedir. Bununla birlikte, inşaat sektörünün bölgedeki firmaların yalnızca %5'ini bünyesinde barındırmakla birlikte bölge istihdamının yaklaşık %18'ini karşılamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, inşaat sektörünün de bölgedeki öneminin görece olarak yüksek olduğu belirtilmelidir. Öte yandan, diğer faaliyet alanlarının çalışan ve firma sayısı itibariyle bölgedeki paylarının göz ardı edilebilir boyutlarda kaldığı, dolayısıyla, sektörel çeşitliliğin oldukça düşük olduğu dikkat çekmektedir.

⁶ Deliktaş ve Çelik (2018), Akgüngör vd. (2018), Akgüngör vd. (2017) gibi kimi çalışmalarda, 1,25 eşik değerinin kullanıldığı görülmektedir.

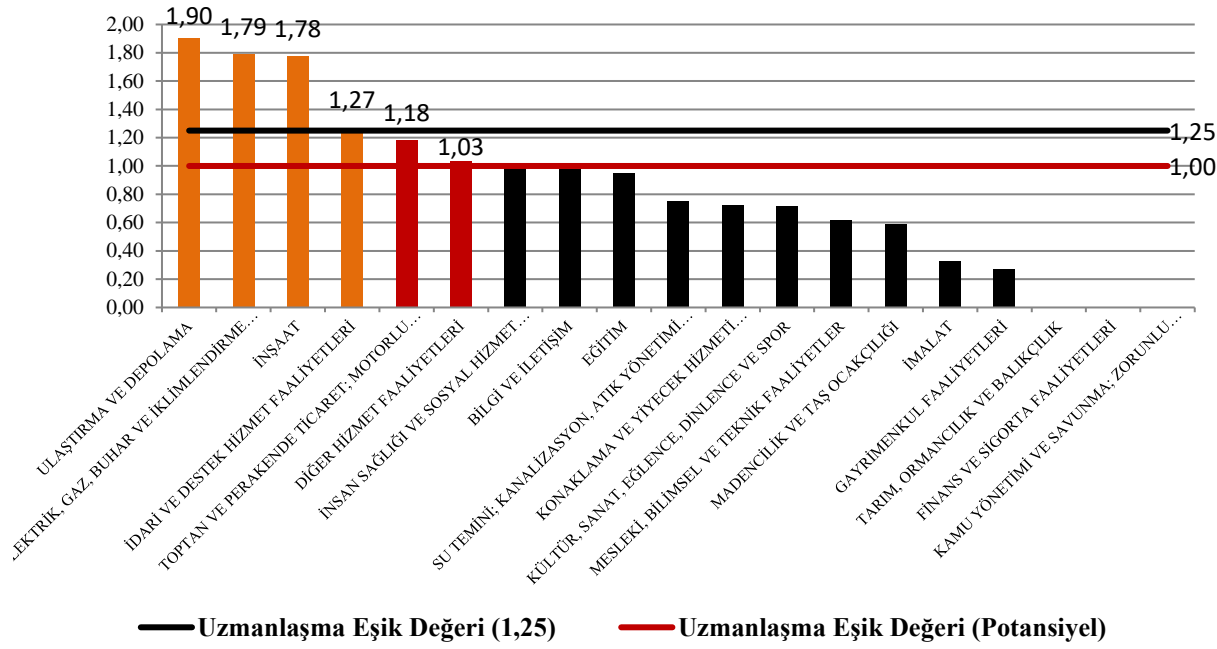

Şekil 6. TRB2 Bölgesi Endüstri Kollarının Çalışan ve Firma Payları

Kaynak: TÜİK Bölgesel İstatistikleri Üzerinden Derlenmiştir.

Ancak, bir sektörün ya da alt faaliyet alanının çalışan ve/veya firma sayısı açısından bölge ekonomisinde yüksek bir paya sahip olması, o bölge için sürdürülebilir bir rekabetçi üstünlük unsuru olarak değerlendirilebilmesi için yeterli değildir. Çünkü, bir bölgede yüksek bir istihdam ya da firma payına sahip bir sektör ya da alt faaliyet kollunun, diğer bölgelerle mukayese edildiğinde, göreceli üstünlüğe sahip olmaması oldukça muhtemeldir. Başka bir ifadeyle, bir bölge için anahtar konumdaki sektör ve alt faaliyet alanlarının tespit edilmesinde, bu sektör ve alt faaliyet alanlarının bölgedeki mutlak konumlarından ziyade diğer bölgelerle göreceli konumlarının mukayese edilerek ilgili bölge için sürdürülebilir bir rekabetçi üstünlük sağlayıp sağlamadığının incelenmesi gerekmektedir. Bu noktada, bir sektör ya da alt faaliyet alanının ulusal ekonomiye nazaran ilgili bölgedeki yoğunlaşma ve potansiyel uzmanlaşma düzeyini gösteren LQ istatistiklerinden faydalanabilir (Deliktaş ve Çelik, 2018).

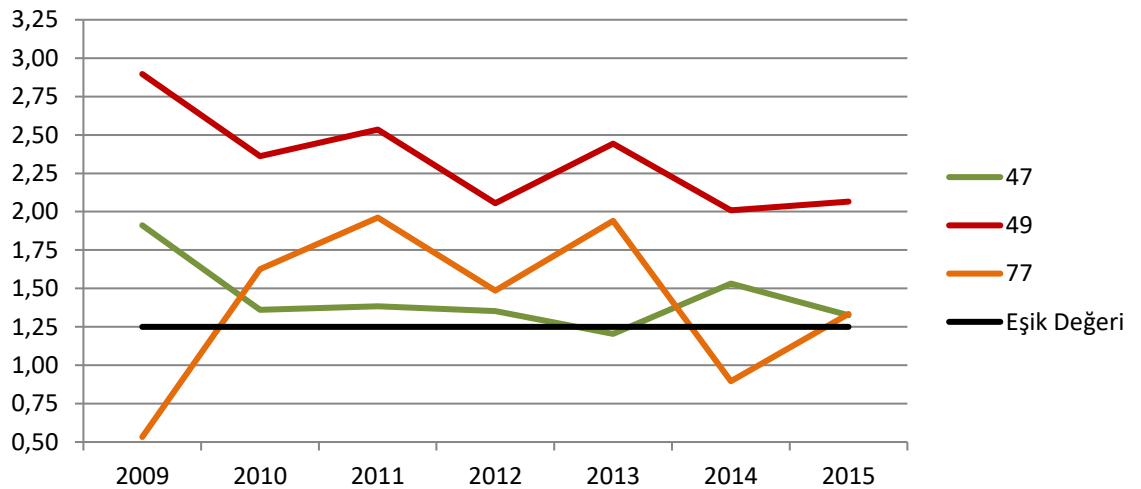
Bu açıdan bakıldığında, çalışan ve firma payı açısından Bölge’de önemli bir paya sahip olan “*Toptan ve Perakende Ticaret*” sektörünün ulusal ekonomiyle mukayese edildiğinde, TRB2 Bölgesi’nde uzmanlaşma düzeyine erişemediği; fakat, potansiyel taşıdığı görülmektedir. Bununla birlikte, Bölge’de önemli bir paya sahip olan “*Ulaştırma ve Depolama*” sektörünün LQ değerleri itibarıyla Bölge’deki en yüksek uzmanlaşma değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Öte yandan, *Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme Üretimi ve Dağıtımı* ve “*İnşaat*” sektörlerinin bölge ekonomisi için rekabetçi bir üstünlük sergileyebilecekleri görülmektedir.

Şekil 7. TRB2 Bölgesi NACE-2 Temel Sektörlerinin Çalışan Sayısına Dayalı LQ İstatistikleri (2009-2015 Ortalama Değerler)

Kaynak: TÜİK Bölgesel İstatistikleri Üzerinden Derlenmiştir.

Bununla birlikte, daha somut bir analiz yapılabilmesi adına, alt endüstri faaliyet alanlarının incelenmesi faydalı olacaktır. Bu doğrultuda, 2009-2015 döneminde TRB2 Bölgesi'nde faal durumda olan 60 alt endüstri faaliyet alanına ilişkin çalışan sayılarına dayalı LQ değerlerinin hesaplanması yoluna gidilmiştir. Elde edilen bulgular, Bölge'de, **lojistik sektörüyle** ilişkilendirilebilecek **49** (kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı), **77** (kiralama ve leasing faaliyetleri) ve **47** (perakende ticaret, motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç) NACE kodlu alt endüstri faaliyet alanlarının 2009-2015 dönemi boyunca 1,25 eşik değerinin üzerinde bir LQ değerine sahip olduğu Şekil 8'de görülmektedir. Bununla birlikte, Bölge'nin lojistik sektöründeki uzmanlaşma düzeyinin azalış trendi sergilediği net bir şekilde görülebilmektedir.

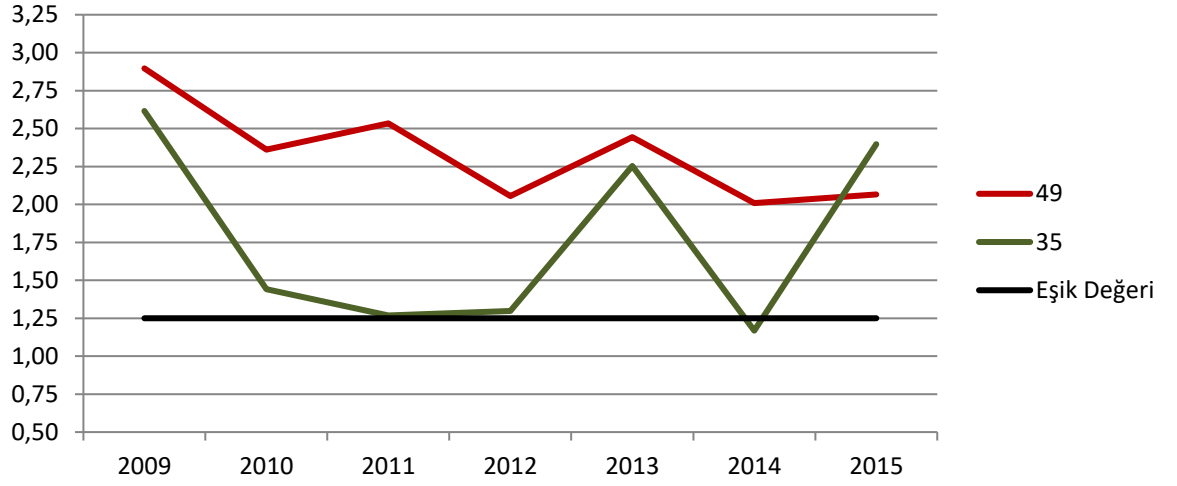

Şekil 8. TRB2 Bölgesi Lojistik (Ulaştırma ve Depolama) Sektörü Alt Endüstrileri LQ Grafiği

Kaynak: TÜİK Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistiklerinden Derlenmiştir.

Enerji sektörüyle ilişkilendirilebilecek **35** (elektrik, gaz, buhar ve havalandırma sistemi üretim ve dağıtım) ve **49** (kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı) NACE kodlu alt endüstri faaliyet alanlarının uzmanlaşma düzeyine eriştiği Şekil 9'da görülmektedir.⁷

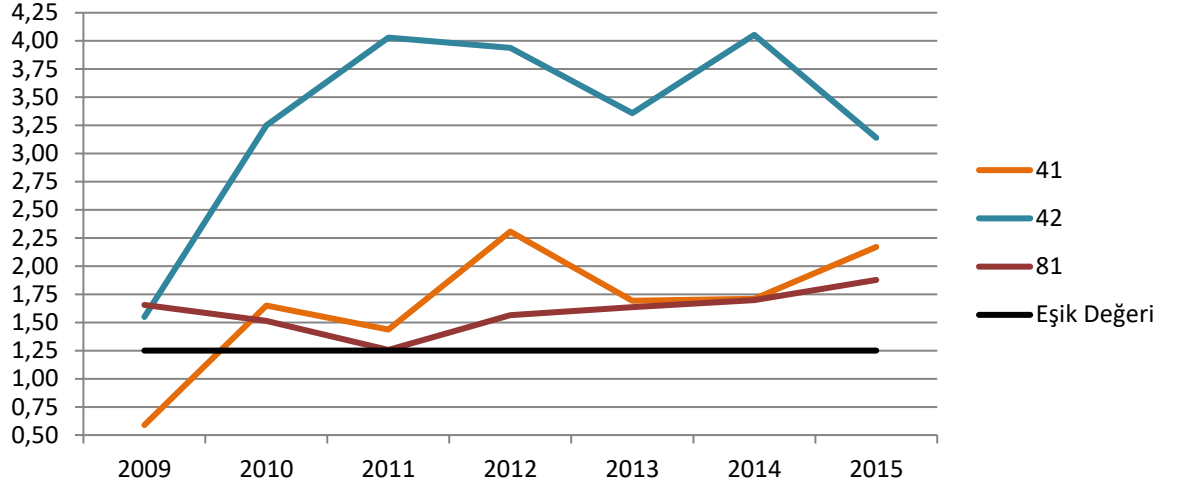

Şekil 9. TRB2 Bölgesi Enerji Sektörü Alt Endüstrileri LQ Grafiği

Kaynak: TÜİK Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistiklerinden Derlenmiştir.

Öte yandan, **inşaat sektörünün** alt faaliyet alanlarının başında gelen **41** (bina inşaatı), **42** (bina dışı yapıların inşaatı) ve **81** (binalar ile ilgili hizmetler ve çevre düzenlemesi faaliyetleri) NACE kodlu alt endüstri faaliyet alanlarının da 2009-2015 dönemi boyunca 1,25 eşik değerinin üzerinde bir LQ değerine sahip olduğu Şekil 10'da görülmektedir.

⁷ 49 ve 35 NACE kodlu endüstrilerin alt endüstri kollarından bir çoğunun enerji sektörüyle ilgili olduğu görülmektedir (İzmir İl Özel İdaresi, 2012, s. 74-86).

Şekil 10. TRB2 Bölgesi İnşaat Sektörü Alt Endüstrileri LQ Grafiği

Kaynak: TÜİK Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistiklerinden Derlenmiştir.

Bu doğrultuda, Akgüngör vd. (2017) ve Akgüngör vd. (2018) çalışmaların bulgularıyla da paralel bir şekilde, TRB2 Bölgesi'nde, lojistik sektörünün anahtar bir sektör konumunda olduğu; fakat, sektörün mukayeseli üstünlüğünü giderek kaybetmekte olduğu görülmektedir. Öte yandan, Bölge'de enerji sektörünün önemli bir potansiyele sahip olduğu; inşaat sektörünün de, Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmelerle paralel bir şekilde, Bölge'de ön planda olduğu öne çıkan bulgular arasındadır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Van, Muş, Bitlis ve Hakkari illerini kapsayan TRB2 Bölgesi'nin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından Türkiye'nin en geri kalmış İBBS-II Bölgesi olduğu; geniş ve çeşitli teşvik imkanlarına rağmen Bölge'ye yönelik özel kesim ve kamusal nitelikli yatırımların görece geri kaldığı görülmektedir. Mikro ölçekte bu sorunun ortadan kaldırılması; makro ölçekte ise, dengeli ve topyekun bir kalkınma sürecinin tesis edilebilmesi noktasında, Türkiye'nin en yoksul illerini kapsayan TRB2 Bölgesi'nin mevcut sektörel yapısının analiz edilmesi ve buna dayalı olarak Bölge'nin potansiyel rekabetçi üstünlüklerinin tespit edilmesi önem arz etmektedir.. Bu amaçla çalışmada, TRB2 Bölgesi'nde 2009-2015 dönemi boyunca faal olan 60 alt endüstri faaliyet alanına ilişkin çalışan sayıları üzerinden Yerelleşme Katsayılarının (LQ) elde edilmesi yoluna gidilmiştir.

Elde edilen bulgular, TRB2 Bölgesi'nde lojistik sektörüyle ilişkilendirilebilecek alt endüstri faaliyet alanlarının Bölge ekonomisine önemli bir rekabet avantajı sağlayabilecek düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda TRB2 Bölgesi'nin, Türkiye'nin uluslararası piyasalar lojistik ağının ana hattını oluşturan Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu Karayolu Ağı (ESCAP)'nın tali yol güzergahı içerisinde olduğu göz önünde bulundurulduğunda⁸, Bölge'nin, TRA2 Bölgesi'ni destekleyici bir mahiyette, önemli bir lojistik merkezi olabileceği düşünülmektedir. Bu doğrultuda, Bölge'nin otoyol ağının geliştirilmesi ve erişilebilirlik düzeyinin artırılmasına yönelik kamu yatırımlarına (altyapı) öncelik verilmesi önem taşımaktadır.

Diğer yandan, enerji sektörünün Bölge ekonomisi açısından anahtar sektör konumunda olabileceği, öne çıkan bulgular arasındadır. Nitekim, Bölge'yi oluşturan illerin çeşitli maden rezervleri bakımından Türkiye'nin önde gelen illeri arasında olması, Bölge'nin enerji sektörü

⁸ Detaylı bilgi: <http://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Projeler/UluslararasıProjeler/AsyaPasifikKomisyon.aspx>

bünyesinde taşıdığı potansiyelin temel dinamiğini oluşturmaktadır. Öyle ki; DAKA (2013)'e göre:

- TRB2 Bölgesi illerinden Bitlis'in 1.310.000.000 m³ pomza rezervi⁹ ile Türkiye'nin en büyük pomza rezervine sahip ili olduğu,
- TRB2 Bölgesi illerinden Van'ın 1.400 milyon ton perlit rezervi ile Türkiye'de 2. sırada olduğu,
- TRB2 Bölgesi illerinden Bitlis'in 940 milyon ton perlit rezervi ile Türkiye'de 3. sırada olduğu,
- TRB2 Bölgesi illerinden Muş'un ise, 3.245.000 ton barit rezerviyle Türkiye'de 4. sırada olduğu görülmektedir (DAKA, 2013, s.129).

Bu açıdan bakıldığında, Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı'nın Bölge'nin enerji potansiyelinin etkin biçimde kullanılması ve madencilğe dayalı sanayinin geliştirilmesine yönelik belirlemiş olduğu hedef ve stratejilerin tutarlı olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda, Bölge'deki maden araştırma faaliyetlerinin devamlılığı ve yeni verilerin elde edilebilmesi, Bölge ekonomisinin geleceği açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

Akgüngör, S., Kumral, N., Çelik, N. "Türkiye'de Endüstriyel Kümellemeler ve Bölgesel Uzmanlaşma," *Bölgesel Kalkınma ve Bölge Bilimi Üzerinde Yazılar*, Nobel Akademik Yayıncılık, 2018.

Akgüngör, S., Kumral, N., Çelik, N., "Türkiye'de Bölgesel Uzmanlaşmanın Teknoloji ve Bilgi Yoğunluğu Açısından Değerlendirilmesi", *18. Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi (BBTMK2018) Bildiri Özetleri*, İstanbul-Türkiye, 2018.

Akgüngör, S., Kumral, N., Çelik, N., "Türkiye'de Sektörel İleri – Geri Bağlantılar, Kümellemeler ve Bölgesel Uzmanlaşma", *17. Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi (BBTMK2017) Bildiri Özetleri*, Burdur-Türkiye, 2017.

A.Ö.Önder, E. Deliktaş, M.Karadağ, "The Impact of Public Capital Stock on Regional Convergence in Turkey" *European Planning Studies*, 18 (7), 2010, pp.1041-1055.

Ciccone Antonio ve Rober E. Hall, "Productivity and Density of Economic Activity", *American Economic Review*, V.86.N.1, 1996, pp. 54-70.

Deliktaş E. Ve N. Çelik , TR72 Bölgesi Sektörel Uzmanlaşma Analizi, *III.Uluslararası Bozok Sempozyumu, Bölgesel Kalkınma ve Sosyo-Kültürel Yapı*, 2018.

Çelik, N., *Kırılgan-Başarısız Devlet Olgusu ve Terörizm Açmazı (Sosyo-İktisadi ve Politik Dinamikleri Dahilinde)*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2014.

Çelik, N., *Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Sorunları ve Bölgelere Özgü Politika Önerileri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2017.

DAKA, "TRB2 Bölgesi Mevcut Durum Analizleri (Taslak)", *Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı*, Temmuz 2013.

Felipe, J., Abdon, A., Kumar, U. "Tracking the Middle Income Trap: What Is It, Who Is in It, and Why?", *Levy Economics Institute Working Paper No 715.*, 2012.

<http://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Projeler/UluslararasıProjeler/AsyaPasifikKomyon.aspx>

Kalem A., *Türkiye'de Kamu Yatırımlarının Özel Sektör Yatırımlarına Etkisinin İncelenmesi*, Uzmanlık Tezi, Türkiye Kalkınma Bakanlığı, Ankara, 2015.

⁹ Pomza tarım, tekstil, inşaat ve kimya sektörlerinde kullanılmaktadır.

Karadağ, M., Deliktaş, E. ve Önder, A. Ö., "The Effects of Public Capital on Private Sector Performance in Turkish Regional Manufacturing Industries", **European Planning Studies**, 12(8), 2004, pp. 1145-1156.

Kalkınma Bakanlığı, Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2023), **Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü**, Aralık 2014.

SEGE, "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması SEGE - 2011", **Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü**, Ankara 2013.

Yeldan, E., Taşçı, K., Voyvoda, E. ve Özsan, M. E., "Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye?" Cilt 1: **Makro/Bölgesel/Sektörel Analiz**, TÜRKONFED, İstanbul, Aralık 2012.

EKLER

EK 1. LQ Değerlerine Göre Belirlenen TRB2 Bölgesi Anahtar Sektörleri ve İlişkili Faaliyet Alanları

Sektör Adı	NACE Kodu	Faaliyet Alanı	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	09-14
Lojistik (Ulaştırma ve Depolama)	47	Perakende ticaret (Motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç)	1.91	1.36	1.38	1.35	1.20	1.53	1.33	1.44
	49	Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı	2.90	2.36	2.53	2.06	2.44	2.01	2.07	2.34
	77	Kiralama ve leasing faaliyetleri	0.53	1.63	1.96	1.49	1.94	0.90	1.33	1.40
Enerji	35	Elektrik, gaz, buhar ve havalandırma sistemi üretim ve dağıtımı	2.62	1.44	1.27	1.30	2.25	1.17	2.40	1.78
	49	Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı	2.90	2.36	2.53	2.06	2.44	2.01	2.07	2.34
Diğer	36	Suyun toplanması, arıtılması ve dağıtılması	1.62	2.63	0.00	0.00	1.47	1.45	2.25	1.34
	41	Bina inşaatı	0.59	1.65	1.44	2.31	1.69	1.71	2.17	1.65

42	Bina dışı yapıların inşaatı	1.5 5	3.2 5	4.0 3	3.9 4	3.3 6	4.0 5	3.1 4	3.33
81	Binalar ile ilgili hizmetler ve çevre düzenlemesi faaliyetleri	1.6 6	1.5 1	1.2 6	1.5 6	1.6 3	1.7 0	1.8 8	1.60
61	Telekomünikasyon	1.7 9	1.6 1	1.5 3	1.5 5	2.7 2	1.4 2	1.2 9	1.70
95	Bilgisayarların, kişisel eşyaların ve ev eşyalarının onarımı	2.0 9	1.5 0	1.0 6	1.3 1	1.4 8	1.0 8	0.8 6	1.34

Kaynak: TÜİK Çalışan Sayısı İstatistikleri Üzerinden Derlenmiştir.

EK 2. TRB2 Bölgesi'nde Akif Olan Alt Endüstri Faaliyet Alanları LQ Değerleri

<i>NACE Kodu</i>	<i>Faaliyet Alanı</i>	<i>LQ (2009-2014)</i>
07	Metal cevherleri madenciliği	0.29
08	Diğer madencilik ve taş ocakçılığı	1.16
10	Gıda ürünlerinin imalatı	0.74
13	Tekstil ürünlerinin imalatı	0.04
14	Giyim eşyalarının imalatı	0.21
15	Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	0.02
16	Ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç); saz, saman ve benzeri malzemelerden örülerek eşyaların imalatı	0.93
17	Kağıt ve kağıt ürünlerinin imalatı	0.09
18	Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	0.68
19	Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı	0.15
20	Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı	0.12
22	Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı	0.24
23	Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı	1.11
24	Ana metal sanayi	0.01
25	Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (makine ve teçhizat hariç)	0.33
27	Elektrikli teçhizat imalatı	0.10
28	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı	0.07
31	Mobilya imalatı	0.25
32	Diğer imalatlar	0.44
33	Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı	0.35
35	Elektrik, gaz, buhar ve havalandırma sistemi üretim ve dağıtımı	1.78
36	Suyun toplanması, arıtılması ve dağıtılması	1.34
41	Bina inşaatı	1.65
42	Bina dışı yapıların inşaatı	3.33
43	Özel inşaat faaliyetleri	0.77

45	Motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin toptan ve perakende ticareti ile onarımı	1.17
46	Toptan ticaret (Motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç)	0.72
47	Perakende ticaret (Motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç)	1.44
49	Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı	2.34
52	Taşımacılık için depolama ve destekleyici faaliyetler	0.56
53	Posta ve kurye faaliyetleri	0.90
55	Konaklama	0.39
56	Yiyecek ve içecek hizmeti faaliyetleri	0.84
58	Yayımcılık faaliyetleri	0.27
59	Sinema filmi, video ve televizyon programları yapımcılığı, ses kaydı ve müzik yayımlama faaliyetleri	0.10
61	Telekomünikasyon	1.70
62	Bilgisayar programlama, danışmanlık ve ilgili faaliyetler	0.24
63	Bilgi hizmet faaliyetleri	0.21
68	Gayrimenkul faaliyetleri	0.26
69	Hukuk ve muhasebe faaliyetleri	0.54
70	İdare merkezi faaliyetleri; idari danışmanlık faaliyetleri	0.10
71	Mimarlık ve mühendislik faaliyetleri; teknik muayene ve analiz	1.05
73	Reklamcılık ve piyasa araştırması	0.08
74	Diğer mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	0.65
75	Veterinerlik hizmetleri	0.91
77	Kiralama ve leasing faaliyetleri	1.40
78	İstihdam faaliyetleri	0.05
79	Seyahat acentesi, tur operatörü ve diğer rezervasyon hizmetleri ve ilgili faaliyetler	0.30
80	Güvenlik ve soruşturma faaliyetleri	0.87
81	Binalar ile ilgili hizmetler ve çevre düzenlemesi faaliyetleri	1.60
82	Büro yönetimi, büro destek ve iş destek faaliyetleri	0.44
85	Eğitim	0.97
86	İnsan sağlığı hizmetleri	0.88
87	Yatılı bakım faaliyetleri	1.89
88	Barınacak yer sağlanmaksızın verilen sosyal hizmetler	1.14
90	Yaratıcı sanatlar, gösteri sanatları ve eğlence faaliyetleri	0.05
92	Kumar ve müşterek bahis faaliyetleri	0.15
93	Spor faaliyetleri, eğlence ve dinlence faaliyetleri	1.07
95	Bilgisayarların, kişisel eşyaların ve ev eşyalarının onarımı	1.34
96	Diğer hizmet faaliyetleri	0.93

Kaynak: TÜİK Çalışan Sayısı İstatistikleri Üzerinden Derlenmiştir.

EK 3: IBBS Düzey 2 Sınıflamasına Göre Bölgeler

12-13 ARALIK 2000 TARİHLERİNDE MEYDANA GELEN ÇEVİK KUVVET OLAYLARININ ÖRGÜTSEL KRİZ YÖNETİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

REVIEW OF RIOT POLICE DEMONSTRATIONS OCCURRED ON THE 12nd-13rd OF DECEMBER 2000 FROM THE PERSPECTIVE OF ORGANIZATIONAL CRISIS

Savaş ŞİMŞEK

Dr., Elmadağ Polis Meslek Eğitim Merkezi, ssim1971@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2340-3104

ÖZET

İster büyük ister küçük olsun krizler örgütlerde istenmeyen durumlardır. Büyük bir örgüt olarak değerlendirildiğinde devletin de kriz yaşaması normal karşılanabilir. Devlet örgütü içinde yaşanan krizlerde göz önünde bulundurulması gereken noktalardan biri, krizin nedeni olan kurumun yapısal ve işlevsel niteliğidir. Devlet, karşı karşıya bulunduğu çoğu toplumsal krizlere güvenlik temelli yaklaşım sergilemektedir. Bu tür durumlarda da başrolü güvenlik örgütleri oynamaktadır. Krizin oluşumunda baş aktör devletin güvenlik birimlerinden biri olan polis örgütü ise o halde kriz yönetimi nasıl uygulanacak, çözüm nasıl bulunacaktır? Bu çalışmanın amacı söz konusu sorulardan hareketle, 12-13 Aralık 2000 tarihinde Türkiye'nin çeşitli illerinde meydana gelen Çevik Kuvvet olaylarını değerlendirmektir. Söz konusu olaylar boyunca devlet ve örgüt yetkilileri tarafından alınan önlemler kriz yönetimi çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmada, ilgili yazın ve gazete haberleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütlerde Kriz, Devlet krizi, Polis Örgütü, Polis Gösterileri, Çevik Kuvvet Yürüyüşü
Jel Kodu: D23, H12

ABSTACT

Crisis are undesirable situations in organizations no matter big or small they are. It can be accepted as normal that crisis occurs in state as it is considered as a big organization. One of the points that has to be taken into consideration during the crisis occurred in state organization is the structural and functional nature of conducive establishment. States stage security based approaches to most social crisis to which they come face to face. In these situations security organizations have leading part. If the leading part in occurring crisis is police organization which is one of security organizations of a state then how the crisis management will be implemented and how its solution will be found out? The purpose of this study is to try to find out answers of those questions by taking the example of Riot Police demonstrations occurred between 12th-13th of December 2000 in some provinces of Turkey. The measures that were taken by the officials of state and organization during said demonstrations were argued in the frame of crisis management. In this study, related literature and news from newspapers were scrutinised.

Keywords: Crisis in Organizations, State Crisis, Police Organization, Police Demonstrations, Riot Police Demonstrations
Jel Code: D23, H12

Kabul Tarihi /
Accepted: 19.04.2019

Araştırma Makalesi /
Research Article

İletişim /
Correspondence:
Savaş Şimşek

Benzerlik Oranı/
Plagiarisim: %5

Atıf Formatı:
Şimşek, S. (2019). 12-13 Aralık 2000 Tarihlerinde Meydana Gelen Çevik Kuvvet Olaylarının Örgütsel Kriz Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi. *IKCU IIBF Dergisi*, 2(1):45-59.

1. GİRİŞ

Sosyal bilimlerde birtakım konuların daha iyi açıklamasını yapabilmek amacıyla örgütler insana benzetilmiştir. Örgütlerin bu şekilde ele alınmasıyla, insanların güncel hayatta yaşadıkları, doğmak, yaşam sürdürmek, ölmek veya yok olmak gibi olaylar da örgütlere uyarlanmaya çalışılmıştır. Kriz kavramı da bunlardan biridir. Genel olarak en kısa sürede önlem alınması gereken olumsuz bir durum olarak değerlendirilebilecek krizler, aynı zamanda örgütlerin yönetim fonksiyonlarının iyi işlemediğinin bir göstergesi olarak da kabul edilebilir. Zira örgütsel krizlerin nedenlerine bakıldığında; risk, uyarı algılamada ve ileriye görmede yaşanan başarısızlıklar ile karar verirken uyanık davranmada yaşanan kırılmalar gibi örgüt içine yönelik kusurlar sebep gösterilebilmektedir (Seeger vd., 2003:12). Örgütte meydana gelen krizin bir an önce giderilmesi de örgütün zarar görme veya kaybolma tehlikesi bulunan prestijinin bir an önce tamir edilmesi açısından önem taşımaktadır (Curtin vd., 2005:28; Lewis, 2006:45).

Devlet örgütü içerisindeki resmi kurumlar o devletin bileşenleridir ve genel olarak birbirleri ile uyumlu halde çalışmaları beklenilir. Fakat birer örgüt olarak devletlerin de, kurum kaynaklı nedenlerden dolayı, kriz yaşamaları muhtemeldir. Bunlardan birinde meydana gelen herhangi bir sorunun diğer kurumlara da sıçraması, sonuçta devlet krizinin artarak meydana gelmesine neden olabilir. O halde devlet örgütü, içyapısında meydana gelen ve krize dönüşmesi muhtemel olan herhangi bir sorunu, gerek krizin en az zararla atlattılması gerekse prestijinin devamı açısından mümkün olan en kısa sürede önlemesi gerekmektedir.

Modern devletin oluşumuyla aynı zamanda gelişen polis örgütü (Liang, 1992; Neocleous, 2000) güvenlik hizmetini yürüten kurumlardan biridir. Devlet, toplumsal düzenin ana sağlayıcısı olarak polis örgütünü kullanmaktadır. Toplumda devletin görünen yüzü olan polis örgütünde meydana gelen herhangi bir kriz, devlet prestijinin zarar görmemesi ve devlete bağlı diğer kurumların olumsuz yönde etkilenmemesi için bir an önce çözümün bulunması gereken bir sorundur. Bu açıklamalar ışığında, 12-13 Aralık 2000 tarihlerinde İstanbul başta olmak üzere İzmir, Adana, Gaziantep, Bursa, İçel ve Antalya’da meydana gelen Çevik Kuvvet olayları, devlet krizine iyi bir örnek teşkil etmektedir. Görüleceği üzere bu olaylar, örgüt üst yöneticileri başta olmak üzere devlet yöneticilerinin örgütsel sorunları göz ardı etmeleri sonucunda oluşmuş, bir anda gelişip yayılma özelliği göstermiş ve önlem alınırken hayli zorlanılmıştır.

Görev odaklı bir anlayışı benimseyen polis örgütü hakkında yapılan bilimsel çalışmalarda, örgütsel işlevler önde gelen konulardandır. Oysaki sadece işlevler değil örgütlerde bilimsel çalışmalara konu olabilecek yapı ve personel kaynaklı ihtiyaç ve sorunlar da meydana gelebilmektedir. Bu çalışma, devlet mekanizması içerisinde personele yönelik sorunlara zamanında çözüm bulunmadığı takdirde krizin nasıl meydana gelebileceğinin ortaya konulması ve polis çalışmalarında yapı ve personele yönelik çalışmalara katkı sağlanması açısından önem arz etmektedir. Sorunun vaka analizi şeklinde ortaya konulmaya çalışıldığı bu çalışmada öncelikle kriz kavramının tanımına yer verilmiş, akabinde örgütlerde krizin gelişim nedenleri, süreci ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Yapılan bu açıklamaları izleyen diğer bölümlerde ise örgütsel kriz olarak karşımıza çıkan Çevik Kuvvet olayları; oluşum, gelişim ve sonuçları göz önünde bulundurularak kriz yönetimi çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışma konusunun ortaya konulabilmesi için literatür taraması gerçekleştirilmiş, Çevik Kuvvet olaylarının meydana geldiği tarihteki gazete haberlerinden faydalanılmıştır.

2.KRİZİN KAVRAMSAL ANALİZİ

İnsanın veya örgütlerin yaşamları süresince planladıkları bazı şeylerin yolunda gitmediği anlar olabilmektedir. Bu anlar, insan veya örgüt bünyesinde kalıcı etkiler bırakabilen, zararlara neden olabilecek bir takım zararları da meydana getirebilmektedirler. Söz konusu durumlar Türkçede “bunalım” (tdk.gov.tr., 2010) olarak belirtilmekle birlikte

konuşma dilinde yaygın olarak “kriz” (crisis) kelimesi ile ifade edilmektedir. Kriz sözlük anlamına göre “karar verme zamanı” veya “kötü veya iyi şekilde bir karar ortaya çıkaracak olan istikrarsız/önemli bir zaman veya durumun meydana getirdiği çıktı” olarak da açıklanmaktadır (Merriam-Webster.com, 2010).

Krizlerin nedenleri, hedefleri veya sonuçlarının çeşitliliği, konuyla ilgili yapılan çalışmalarda araştırmacıları farklı tanımlar ortaya koymaya sevk etmiştir. Kimileri örgütsel bir ayırım yapmayı krizleri oluş ve sonuçları üzerinden tanımlarken (Borodzicz,2005:73), kimileri tanımlarını özel (Wallace,2008:74) veya devlet sektörü ayırımı yaparak (Doktor, 2007:1) karşılaşılan sorunlar üzerinden tanımlamayı uygun görmüşlerdir. İster özel ister devlet sektöründe olsun, örgütlerin karşılaştıkları bir sorun veya sorunlar yumağı olması nedeniyle bu çalışmada, örgütsel krizin genel tanımından hareket edilecektir. Buna göre örgütsel kriz, önceden beklenilmeyen ve sezilmeyen, örgüt tarafından çabuk ve acele cevap verilmesi gereken, örgütün önleme ve uyum mekanizmalarını yetersiz hale getirerek, mevcut değerlerini, amaçlarını ve varsayımlarını tehdit eden gerilim durumudur (Tağraf ve Arslan, 2003:149). Bu durumda örgütsel krizi de istenilmeyen veya istenilmeyen çıktısı olan bir durum olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır (Devlin, 2007:5).

3.KRİZ YÖNETİMİ

Kriz belirli bir süreç içerisinde meydana gelmekte ve bunun üstesinden gelinmesi için örgütlerin birtakım faaliyetler gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Bu faaliyetler krizlerin yapılarına göre basit ya da karmaşık olabilmektedir. Söz konusu bu faaliyetler belirli bir şekilde koordine edilmeli ve bir arada, ahenkli bir şekilde idare edilmelidir. Krize yönelik faaliyetlerin uyumlu bir şekilde koordine edilmesi de karşımıza “kriz yönetimi” kavramını çıkarmaktadır.

Genel olarak kriz safhaları, kriz öncesi ve kriz sonrası olmak üzere ikiye ayrılmakta olup kriz yönetimine yönelik tanımlar da bu safhalara göre yapılmıştır. Kriz öncesi yönetim kavramı içerisinde iletişim açısından stratejik planların yapılması, kriz durumunda iletişimin nasıl sağlanacağına dair öneriler sunmak ve krizle mücadele etmek için kriz senaryoları yardımıyla eğitim verilmesi gibi faaliyetler dahil olmaktadır (Ahmed, 2006:9). Kriz sonrası yönetim ise alınacak önlemler göz önünde bulundurularak yapılmakta olup genel olarak krizin nasıl fırsata dönüştürülebileceği şeklindeki bir takım faaliyetleri içermektedir (Ahmed, 2006:10).

Dolayısıyla kriz yönetimi de bir süreç olarak değerlendirilebilir. Augustine’ne göre (1995) kriz yönetimi, krizin öncesi ve sonrasına göre bir ayırım yapmaksızın bir süreç olarak; krizi yönetmeye hazırlanmak, krizi saptamak, krizi dondurmak, krizi çözmek ve krizden yarar sağlamak şeklinde aşamalara ayrılmaktadır.

Kriz yönetimine yönelik yukarıda verilen tanımlar analiz edildiğinde, krizlerin oluşmadan farkına varılabildiğini anlamak mümkündür. Fakat krizlerin yaşanmalarının en temel göstergesi olarak yöneticilerin yeterli tedbirleri almadıkları, almakta geç kaldıkları veya alamadıkları da kabul edilebilir. Kriz, meydana geleceğinin farkına varıldığı andan itibaren gerekli tedbirlerin alınması yoluyla çözüme kavuşturulabilecek ve üstesinden gelinebilecek bir olgudur. Bu tür bir hareket tarzı ise ancak ileri görüşlü yöneticilerin varlığıyla mümkün görünmektedir.

4.KRİZİN ÖZELLİKLERİ

Krizin bir takım genel özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler kısaca şunlardır:

- a.Kriz genel olarak tahmin edilememekte, aniden meydana gelmektedir.
- b.Krizde örgütün tahmin ve önleme mekanizmaları yetersiz hale gelmektedir.
- c.Kriz, örgütün varlık ve amacını tehdit etmektedir.
- d.Krizi önlemeye yönelik atılacak adımlar için yeterli bilgi ve zaman bulunmamaktadır.
- e.Kriz hızlı bir şekilde müdahale edilmesi gereken bir durumdur.

f.Kriz, mücadele edecek olanların karar alma zamanlarında gerilim yaratır (Tutar,2007:18-19).

Kriz planlamasına, krizin verdiği ikazların önceden haber alınması için yapılacak faaliyetlerden başlanılmaktadır (Devlin, 2007:125). Bu durum bizi krizin en önemli özelliği olan “tahmin edilemez” oluşuna yönlendirmektedir. Oysaki örgütsel anlamda ele alındığında, tahmin edilemezliğin ana nedeni olarak yönetsel pratiklerdeki bozukluklara değinmek gerekmektedir. Bir örgütte, faaliyetlerin koordinasyonundan sorumlu olan yönetim kademesidir. Yönetim, örgütün hem içinden hem de dışından gelebilecek tehditleri önceden değerlendirerek belirli planlar yapmalıdır (Hough ve Spillan, 2005). Bu tehditler örgütsel yönetimin görevlerini tam olarak yerine getirmeleri sonucunda oluşabileceği gibi, yönetsel görevlerin eksik bırakılmasıyla da oluşabilmektedir. Yönetsel görevlerin eksik bırakılması ise yöneticilerin gelecekte herhangi olumsuz bir durumu sorumluluklarının sınırlı olması nedeniyle tahmin edememelerini veya tahmin ettikleri halde sorumluluktan kaçınmalarını içermektedir (Seeger vd., 2003:12; Devlin, 2007:125). Kriz örgüt yönetimi tarafından fark edilemediğinde ise ilerideki her aşamasında üstesinden gelinmesi zor bir hal almaktadır.

5.ÖRGÜTSEL KRİZİN ÇEŞİTLERİ

Örgütsel krizler bazı ölçütlere göre çeşitlendirilmeye çalışılmıştır. Dikkati çekenler arasında krizin fiziksel olup olmadığına göre yapılan ayırım ile krizin oluş sürecine göre yapılan ayırım bulunmaktadır.

Fiziki özelliğine göre yapılan ayırmda krizler “fiziksel” ve “fiziksel olmayan” şeklinde bir ayırma tabi tutulmaktadır (Devlin, 2007:10). Fiziksel olmayan krizler genelde örgütün veya firmanın ürettiği ürünlerdeki veya hizmetlerdeki kusurlardan dolayı meydana gelmektedir. Ayrıca bu ayırım türü içerisinde örgüte toplum tarafından nasıl bakıldığı, pazar ortamı, işyerinde çalışanların içinde buldukları olumsuzluklar da girmektedir. Fiziksel olan krizler ise genelde “felaket” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar deprem, fırtına, yangın, toprak kayması, sel felaketi vb.dir.

Yapılan diğer bir ayırmda ise krizin meydana geliş şekli ön planda tutulmuştur (Curtin vd., 2005:3). Bu ayırma göre krizler örgütün başına “kazara” gelebilmektedir. Kimyasalların kaza ile yayılması bu duruma örnek verilebilir. Diğer taraftan kriz bilinçli olarak üretilerek de örgüte sunulabilmektedir. Buna en güzel örnek 2010 yılında Arap Baharı olarak başlayan ve son olarak Suriye’de devam eden iç savaşlar zinciri gösterilebilir. Üçüncü ayırım ise krizin bir “kaza neticesinde” gelişmiş olmasıdır. Örneğin Çernobil’den zehirli gazların yayılması neticesinde tüm yeşil gruplar dünyadaki birçok nükleer tesise saldırmışlardır (Curtin vd., 2005:8).

6.ÖRGÜTSEL KRİZE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Krizler bir takım örgüt içi veya örgüt dışı nedenlerden dolayı meydana gelebilmektedirler. Bunlar iç ve çevresel nedenler olarak ifade edilmektedir (Tutar, 2007:16-17). Krize kaynak olan çevresel (örgüt dışı) nedenler olarak, ekonomik sistem ve durum, teknolojik gelişmeler, toplumsal ve kültürel etmenler, hukuki ve siyasal etmenler, uluslar arası çevre etmenleri ve doğal faktörler verilebilir. Bu etmenlere dikkat edildiğinde genel anlamda krizin örgüt açısından meydana gelmesine engel olunamayacak bir uzaklıkta olduğu görülmektedir.

Örgüt içi faktörler ise örgütün yapısı ve örgüt yönetiminin yetersizliğidir. Bir takım krizlerin atlatılmasında örgüt yapısı ayrı bir kriz olarak ortaya çıkabilmektedir. Örneğin bürokratik sistemlerde krizlerin çözümü çok kolay değildir. Hiyerarşik sistem, çoğu yönetsel sorunların çözümünde aşılıp geçilemeyecek bir engel teşkil etmektedir. Diğer taraftan yönetici personelin kriz veya krizler hakkında karar verme kabiliyetindeki eksiklik de örgüt içi nedenlere dâhil olmaktadır.

7.ÖRGÜTSEL KRİZİN OLUŞUM SÜRECİ

Krizin genel olarak üç aşamalı bir gelişim süreci bulunmaktadır. Bunlar kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası aşamalarıdır (Devlin, 2007:107). İlk aşamada yönetimin yerine getirdiği körlük, tembellik, yanlış karar verme gibi bir takım olumsuz faaliyetler krizin örgüt içerisinde daha fazla nüfuz etmesine neden olmaktadır (Tağraf ve Arslan, 2003:151). İkinci aşamada söz konusu durum tüm personelin tavır değişikliğine neden olmaktadır. Üçüncü aşama olan kriz sonrasında ise örgütteki yöneten ve yönetilenlerin krize çözüm bulmak için farklı tavır ve teknikler sergiledikleri görülmektedir. Bu nedenle kriz aşamaları konumuz açısından detaylandırılmalıdır.

7.1.Kriz Öncesi Aşama

Kriz uyarılarının geldiği aşamadır. Çevresel faktörlerin krizi hazırlamaya başladığı aşama da denilebilir. Örgüt bu döneme kadar her şeyin yolunda gittiği bir durumdadır. Bu aşamada uyarılar çok zayıf, neredeyse hissedilmesi veya görülmesi imkânsız bir durumdadır. Bu aşamada yöneticiler çoğunlukla, iyi giden örgütsel faaliyetlerin verdiği rahavetten dolayı “körlük” yaşamakta, ileriye görememekte (Turner,1976:379). Diğer bir anlatımla, ya kriz uyarılarını anlamamakta veya bu uyarıları hafife almaktadırlar ya da kendilerine aşırı derecede güven duyup muhtemel olumsuzlukların kendi örgütlerini etkilemeyeceğini düşünmektedirler (Devlin, 2007:110-111). Kısaca yönetim, oluşmaya başlayan krizi algılayamamaktadır. Aslına bakılacak olursa bu aşama yöneticilerin krizi tam olarak derinleşmeden çözmeleri için en uygun fırsatlarının olduğu aşamadır. Bu fırsatın değerlendirilemeyip uygun çözümlerin hayata geçirilememesi neticesinde kriz bir aşama ileri gidecek artık kendisini belirgin ve hissedilir hale getirecektir.

7.2.Kriz Aşaması

Kriz artık uyarı verme aşamasını geçmiş ve meydana gelmek için belirli bir olayın oluşmasını beklemektedir. Bu olay krizin “tetikleyici” görevini yerine getirmektedir. Bu aşama krizin tetikleyici bir olgu veya olay neticesinde belirginleştiği ve örgütteki herkes tarafından hissedildiği aşamadır. Bu aşamada krizi önlemenin imkânı bulunmamaktadır zira kriz örgütün yapısına, prestijine ve finansal durumuna zarar vermeye başlamıştır. Bu durum örgüt üyelerinin yanı sıra örgütle ilişkide bulunan diğer örgüt ve insanları da etkilemektedir. Kriz aşaması örgütte çalışan personelin alacağı tavır ve hareketler açısından önemle üzerinde durulması gereken bir aşamadır. Örgüt içinde en fazla dedikodu bu aşamada oluşmakta bu durum ise krizin önüne geçilmek üzere alınan kararları olumsuz etkilemektedir (Curtin vd., 2005:142). Bunun yanı sıra yönetilenlerce alınan yanlış kararların sorumluları olarak yönetenler görülmekte, artık konuşulmayan her şeyin konuşulmasını gerektiren, kısık seslerin yükselmesi (Heath,2004:149) sonucunda örgüt içinde yöneten-yönetilen çatışması meydana gelmektedir. Dolayısıyla kriz aşaması özellikle personelin birbirlerini sorguladıkları, eksiklik ve yanlışlıkların açıkça ortaya atıldığı bir aşama olarak da nitelendirilebilir.

7.3.Kriz Sonrası Aşama

Kriz sonrası aşama dört konu üzerinden değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Bunlar alınan kararlar, örgütün yapısı, prestij başta olmak üzere örgütün girişeceği telafi faaliyetleri ve örgüt personelinin durumudur. Bu dört alanın birbirleri ile yakından ilişkisi bulunmaktadır. Şöyle ki; eğer kriz yanlış kararların alınması veya hiçbir karar alınmaması sonucunda oluşmuş ise (Sahlman, 2009:2), bu durumların tekrar gözden geçirilmesi, doğru kararların alınması ve bu kararların hemen uygulamaya konulması gerekmektedir. Krizde alınan kararların bir an önce uygulamaya geçirilmesi, krizin bir fırsat haline getirilmesi için önemlidir. Zira kriz, “bir hastalığın dönüm noktası” olarak tanımlanmaktadır (Aktaran Millar ve Beck, 2004:153). Kriz sonrası aşamada örgütün prestijini ve diğer kayıplarını telafi etmek

üzere girişeceği telafi faaliyetleri ile örgüt yapısındaki değişiklikler ve personelin durumu arasında yakın bir ilişki vardır. Kriz, önüne geçilebilmesi için yönetimleri örgüt yapısında bir takım değişiklikler yapmaya itmektedir. Kriz sonrası aşamada örgütlerin yapılarına yönelik alınan kararların en önemlileri genelde birim ve personel sayıları üzerinde olmaktadır. Çoğu zaman birimlerin birleştirilmesi veya sayılarının azaltılması personel azaltması anlamına da gelebilmektedir. Diğer taraftan bir kısım personel ileride ele alacağımız üzere krizin ana nedeni olarak görülüp örgüt tarafından sorumlu olarak ilan edilebilmektedir. Her iki durumda da örgüt yönetimlerinin unuttukları tek şey ise bir takım personelin işine son vermenin, örgütün diğer çalışanlarının örgüt yönetimine duydukları güveni eksilttiğidir (Leeper, 2004:300).

8.ÖRGÜT KİMLİĞİ AÇISINDAN ÖRGÜTSEL KRİZ

Bilindiği üzere örgütün önemli bileşenlerinden biri de kendi fiziki yapısı olduğu kadar sosyal sermayesi olan insan unsurudur. Örgütlerin tasarımlarında her ne kadar ihtiyaçlar baskın olsa da sosyal sermaye olan insan unsuruna özgü davranışlar, iletişim, kültür gibi konuların da bu yapılanma üzerinde etkisi bulunmaktadır. İşte kurumun tüm bu bileşenleri aynı zamanda onun kimliğini oluşturmaktadır. Kısacası örgüt kimliği, örgütsel iletişim, örgütsel davranış, örgüt kültürü ve örgüt felsefesinden meydana gelmektedir (Okay,2000:293).

Örgüt kimliğinin, örgütün yönetiminde çeşitli faydaları bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- a.Örgüt kimliği kurumun amaçlarına ulaşmasında bir araç görevi görmektedir.
- b.Örgüt kimliği kurumda çalışan personelin davranışlarını istenilen şekle getirmesinde yardımcı olmakta, ortak davranış sergilemelerini sağlamaktadır.
- c.Örgüt kimliği kurumun değişen dış dünyaya ayak uydurmasında yardımcı olmaktadır.
- d.Örgüt kimliği çalışanlarının istek ve arzularının anlaşılmasında ve dikkate alınmasında faydalı olmaktadır (Fidan ve Gülsünler, 2003:471).

Örgüt kimliği örgütsel krizlerin aşılmasında temel anlamda birer araçtır. Örgütler krizleri örgüt kimliklerine dayanarak çözmeye çalışmaktadırlar. Zira örgütlerde hazırlanmış kriz planları o örgütün felsefesinden belirtiler taşımaktadır. Örgütün iletişim kanalları içerisinde “sözcü” olarak birinin görevlendirilmesi buna güzel bir örnektir. Ayrıca örgütte meydana gelen krizin nedenlerini öğrenmek amacıyla yapılan faaliyetler kapsamında çalışanlar ile sürekli bilgi alış verişi yapmak yine bu örnek içerisine girmektedir. Özellikle, örgütler kendi kültürlerinin organik yönünü temsil eden çalışanlarına güven duydukları ölçüde krizlerden başarıyla çıkmaktadırlar. Bunun en güzel örneği ise krizden kurtulmak için örgütlerin oluşturdukları ve çalışanlarının da temsilcilerinin bulunduğu “Kriz Yönetim Kurulları”dır (Ruff ve Aziz, 2003:101; Curtin vd., 2005:79).

Örgütler, krize uğramamak veya uğradıkları krizden kurtulmak için çok çaba sarf etmelidirler. Tüm bu çabalar iyi işleyen, dış ve iç sosyal sermaye tarafından iyi bilinen örgütsel kimliğin zedelenmemesi veya eski haline getirilmesi içindir. Diğer bir deyişle örgütlerin krizle mücadele etmelerindeki temel nedenlerden biri de tanınmış örgütsel kimliğin veya diğer bir anlamı ile prestijin zarar görmemesidir. Devletin, en üst örgüt olarak kendi bileşenlerinden olan topluma yönelik belirli bir prestiji bulunmaktadır. Bu prestijin zarar görmesi toplum nazarında devletin meşruiyetinin sorgulanması sonucunu da doğurabilir. Bu nedenle devlet yönetiminde bulunan yöneticiler, örgütsel kimlik ve prestiji korumak için daha fazla dikkat göstermeli, krizin oluşmaması için en etkin kararların ve önlemlerin zamanında alınması için çabalamalıdır.

9.12-13 ARALIK 2000 TARİHLERİNDE MEYDANA GELEN ÇEVİK KUVVET OLAYLARININ ÖRGÜTSEL KRİZ OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Krizlerin ortaya çıkış nedenlerinin hem örgüt içinden hem de örgüt dışından kaynaklanabileceği daha önceki bölümlerde değinilmiştir. Örgüt içerisindeki nedenlerden birini ise örgütün sosyal sermayesini teşkil eden çalışanlar oluşturmaktadır. Örgüt içerisinde görev yapan kişiler en alt kademesinden en üst kademesine kadar o örgütün çalışanlarıdır. Örgütlerde en üst makamlarda bulunanlar diğer alt kademelerde çalışanlar tarafından genel olarak “en etkili ve sorun çözenler” olarak görülmektedir. Sorunların çözülmediğini gören çalışanlar, bu sorunlardan kaynaklanan huzursuzluklarını çeşitli yollarla ifade etmektedirler. Bu ifade şekli tek kişi ile yapılabileceği gibi (Devlin, 2007:16) toplu olarak da yapılabilmektedir. Fakat kimi zaman bu tepkiler, ifade ediliş şekillerine göre örgütlerde kriz olarak ortaya çıkmakta ve öyle kabul edilmektedir.

11 Aralık 2000 tarihi akşam saatlerinde İstanbul Gazi Mahallesi-TEM Otoyolu Kavşağında, Gazi Mahallesinden görev değişimi için dönen İstanbul Çevik Kuvvet Şube Müdürlüğüne ait, içerisinde yetmişe yakın personel olan resmi bir otobüse, bir terör örgütüne mensup kişilerce otomatik silahlarla ateş açılmıştır. Açılan bu ateş sonucunda on iki Çevik Kuvvet personeli yaralanmış, iki personel ise yaşamını yitirmiştir. Söz konusu olay İstanbul’dan başlamak üzere İzmir, Adana, Bursa, İçel, Gaziantep ve Antalya İl Emniyet Müdürlükleri bünyesindeki Çevik Kuvvet Şube Müdürlüklerinde görev yapan personelin bir anda tepkisini çekmiş ve 12-13 Aralık 2000 tarihlerinde yasadışı yürüyüş yapmalarına neden olmuştur.

Bu olay Türk Polis tarihine damgasını vuran, polis içerisinde huzursuzlukların da bulunabileceğinin toplum tarafından görülebildiği bir olay olarak tarihe geçmiş olsa da polisin tepkilerini bu tür bir yolla göstermesinin Türkiye için yeni olmadığı bilinmektedir. Türkiye’de polisler, 29 Mayıs 1970 tarihinde personel tasarruflarının tazminatları kaldıracağı yolundaki hükmünü protesto etmek için forum düzenleyip göreve çıkmamışlardır (Türkiye’nin 75 Yılı,1998:215). Buna ek olarak polisler 22 Aralık 1974 tarihinde sıkıyönetim paralarının kendilerine ödenmemesini gerekçe göstererek, 2 Eylül 1980 tarihinde ise iki arkadaşlarını terör örgütünün öldürmesi ve burada polis örgütü üst yönetiminin kendilerine etkin silahları sağlamadıkları gerekçesi ile boykot gerçekleştirmişlerdir (Şimşek, 2015:284-314). Bahsedilen olaylar derinlemesine incelendiğinde zamanın iktidar ve polis yöneticilerinin sorunun kaynağını anlamak istemedikleri, polislerin sorunlarını dile getirmek ve duyurmak için boykottan başka çarelerinin olmadığı kolayca anlaşılmaktadır. Söz konusu olaylar sonucunda da aşağıda görüleceği gibi birçok polis personelinin meslekten atıldığı veya zaman dışı atama gördüğü görülmektedir.

9.1.Çevik Kuvvet Olaylarının Nedenleri

Her krizin bir nedeni vardır. Çevik Kuvvet personelinin yürüyüşünde de belirli bir takım nedenler bulmak elbette ki mümkündür. Bu yürüyüşlerin nedenlerini daha önceki açıklamalarımız ışığında “hazırlayıcı” ve “tetikleyici” nedenler olarak iki başlık altında toplamak mümkündür.

9.1.1.Hazırlayıcı Nedenler

Çevik Kuvvet olaylarının hazırlayıcı nedenleri iki yönde değerlendirmek gerekir. Bunlar polis örgütünü doğrudan etkileyen ve dolaylı olarak etkileyen nedenler olarak ayırma tabii tutulabilir:

Polis örgütünü doğrudan etkileyen hazırlayıcı nedenler;

-İçişleri Bakanı Sadettin TANTAN tarafından Emniyet Genel Müdürlüğü içerisindeki bir takım personelin, yapılan yolsuzluk operasyonları neticesinde şüphelilerle ilişki içerisinde olduklarından bahisle “çürük elmaları” temizleme operasyonları adı altında polis örgütü ile ilişkilerinin kesilmesi veya başka birimlere tayin edilmesi,

-Bir koalisyon hükümeti olan 57. Hükümetin Genel Af yasa tasarısı hazırlıklarına girişmesi ve bu hazırlıklar kapsamına işkenceden ceza görmüş olan polislerin alınmaması,

-Polise verilen silahların kalitesizliği ve mevcut silah kullanma yetkisindeki dengesizlik ile polis personelinin mevcut yaşam şartları olarak belirtilebilir Polis örgütünü dolaylı olarak etkileyen hazırlayıcı nedenler;

-O dönemde Adalet Bakanlığı tarafından yapılan bir çalışma neticesinde F tipi cezaevlerine geçiş sürecinin olması,

-10 Aralık 2000 tarihinde F tipi cezaevlerine geçiş sürecini protesto etmek için İstanbul Okmeydanı’nda pankart asmak isteyen grup ile polis arasında çıkan silahlı çatışma neticesinde bir teröristin ölü olarak ele geçirilmesi,(Eylemin Nedenleri,2000).

Bu nedenlerin detayları üzerinde durulması gerekmektedir. Meydana gelen Çevik Kuvvet olayları ile ilgili dönemin İçişleri Bakanı Tantan’ın basına yaptığı ilk açıklama şöyledir:

“Terör örgütleri elebaşlarının talimatları doğrultusunda sürdürülen ölüm oruçları ve benzeri eylemlerin esas amacı, teröre reklam oksijeni sağlamaktır. Bu eylemler karşısında devletin taviz vermesini kabullenmenin terörü teşvik etmekten başka hiçbir sonuç yol açmayacağını bilmek zorunludur. Halkın sağduyusu, kendi gündeminin değiştirilmesine izin vermeyecek polisin üzüntüsünü, tepkisini sömürmek bu tepkileri kanunların ve idari kuralların sınırları dışına çekmek isteyenlerin polisi yasalar karşısında suç işler duruma getirmek amacıyla olan kışkırtıcıların oyunu bozulacaktır (İşte Tantan’ın açıklaması,2000).”

Olayların derinlemesine araştırılması neticesinde ise Tantan, Fikret BİLA’ya yaptığı açıklamalarda şunları belirtmektedir;

“Bu bir provokasyondur. Böyle bir eylemi tasvip etmek mümkün değildir. Bu görüntüler polisin başarılı çalışmalarını, özverisi, güvenilir ve çalışkan imajını çökertmeye dönük bir provokasyonun sahneye konulmasıdır. Çevik Kuvvetteki polisler bu provokasyona gelmişlerdir.

-...(Olayları provoke edenlerin) hepsini saptamış durumdayız. Yakında tek tek bunları kamuoyuna açıklayacağım. Şimdilik şu kadarını söyleyebilirim ki, dağıttığımız menfaat çeteleri, onlarla işbirliği yaptıkları için attığımız polisler de dâhil olmak üzere polisin başarılı imajını gölgelemek için fırsat kolluyorlardı. Çevik Kuvvet otobüsünün taranmasıyla ortaya çıkan duygusal atmosferi kullandılar ve Çevik Kuvvet polisini, polisi tetiklediler. Çıkarlarına çomak sokulduğu için, menfaat örgütleri dağıtıldığı için, açığa çıktıkları için böyle bir provokasyon düzenlediler.

-...(Polisleri kastederek) Kendilerine şunu söyledim: Şehidinizin kanı üzerine eylem yapamazsınız. Polis böyle davranamaz. Polisin yapması gereken, şehidinin kanını dökenleri bulup, adalete teslim etmektir. Duygularınızı biliyorum ama oyuna, provokasyona geldiğinizde de siz bilin.

-...(Çevik Kuvvetin eğitimi projesi ile ilgili olarak) ABD’ye üst düzey arkadaşları gönderdik. Çevik Kuvvet konusunda eğitim aldılar, şimdi bunu polise aktaracaklar. Ayrıca eğitim düzeyini hızla yükseltmemiz gerekiyor. Polis okullarını yüksekokula dönüştürdük, artık ÖSYM ile bu okullara girilecek. Polis bu tür oyunlara gelmeyecek şekilde eğitilecek, bilinçlendirilecek.

-...(Polisin ekonomik sorunları ile ilgili) O sorunların çözüm şekli ve yeri sokak değildir.

-...Tespit edilenlerin hepsi kurumdan ve meslekten çıkarılacaktır (Bila, 2000:16).”

Polislik mesleğinin tarihine bakıldığında hizmet ettikleri toplum ile kendilerine işveren devlet arasında kalan insanlar grubunun varlığı dikkat çekmektedir (Şimşek, 2015:95). Böyle bir durum Türk polisi için de geçerlidir. Diğer taraftan polislikten elde edilen gelirin az olması, polisin sosyal statüsünü zedelemekte, bu durum kimi zaman onların evlilik yapmalarına bile engel olmaktadır (Polise Kız Vermiyorlar, 2000).

O dönem ve öncesinde cezaevlerinde, toplu isyan, rehin alma, açlık grevleri, yangın çıkarma, tünel kazarak firar etme, haraca bağlama, örgüt içi şiddete tabi tutma, kurum

görevlileri ile tutuklu ve hükümlülere şiddet uygulama, adam öldürme, yaralama ve benzeri pek çok asayiş ve güvenlik sorunu ortaya çıkmıştır. Tüm bu sorunların temelini ise birçok cezaevinde koğuş esasının uygulanması teşkil etmiş, bu sistem ceza infazını haddinden fazla zafiyete uğratmıştır. Hatta belirli bir dönemde, birçok cezaevinde karşılaşılan bu sorunlar, kurumlarda denetim ve güvenliğin sağlanmasını neredeyse imkânsız hale gelmiştir. 1990’lardan itibaren Adalet Bakanlığı tarafından yapılan yoğun çalışmalar neticesinde F tipi cezaevi modeli geliştirilmiştir. F tipi kapalı cezaevleri, ceza infaz kurumlarındaki tutuklu ve hükümlülerin kapalı ortamdaki yaşantılarına yönelik birçok düzenleme getiren BM Minimum Cezaevi Standart Kuralları ile Avrupa Konseyi Cezaevi Kuralları’na göre, 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu 16.madde ve 4422 sayılı Çıkar Amaçlı Suç Örgütleriyle Mücadele Kanunu’nun 13. maddesi kapsamında inşa edilmiştir (Canel, 2003:68). Buradaki temel amaç koğuş sisteminden kaynaklanan asayiş ve güvenlik sorunlarını en aza indirmektir. Fakat bu iyileştirme çalışmaları bir takım terör örgütü mensupları tarafından sabote edilmeye çalışılmış, birçok ilde bulunan cezaevlerinde açlık grevleri başlamış ayrıca tüm bu direnişlere paralel olarak da özellikle İstanbul ve Ankara’da sokak gösterileri yapılmıştır. Bu gösteriler neticesinde özellikle toplumsal olaylardaki rolü ile Çevik Kuvvet personeli, çalışma şartlarındaki ağırlık da eklendiğinde hem ruhsal hem de fiziksel yönden hayli yıpranmıştır (Cebe,2000:23).

57. Hükümet tarafından yasa tasarısı olarak gündeme getirilen Genel Af ise ayrı bir hazırlayıcı neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedene polis açısından iki şekilde bakmak gerekir. Bunlardan birincisi polisin getirilen af ile daha önceden mücadele ettiği insanlarla tekrar yüzleşme ihtimalidir (Polisin İsyanı,2000). Diğeri ise “çürük elma operasyonları” neticesinde veya daha önceden polislikten atılmış kişilerin bu aftan yararlandırılmamalarının getirdiği hoşnutsuzluktur (Polis Eyleminin Gerçek Nedeni, 2000).

Hazırlayıcı nedenlerden en sonucusu olarak Çevik Kuvvet otobüsüne yapılan saldırıdan bir gün önce (10 Aralık 2000), F tipi cezaevlerine geçiş sürecini protesto etmek için İstanbul Okmeydanı’nda pankart asmak isteyen bir grup ile polis arasında çıkan silahlı çatışma neticesinde bir teröristin ölü olarak ele geçirilmesi olayı gösterilebilir. Bu olay, bir kısım yetkililer tarafından da sonraki olayların nedeni olarak gösterilmiştir (Gazide Polise Kurşun,2000).

9.1.2.Tetikleyici nedenler

Çevik Kuvvet olaylarının tetikleyici nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

-11 Aralık 2000 tarihinde Çevik Kuvvet otobüsüne yapılan saldırı neticesinde iki Çevik Kuvvet personelinin hayatını kaybetmesi,

-Bu olayın ardından Çevik Kuvvet Şube Müdürlüğünde Şube Müdürünün ertesi gün Şubeye geç gelmesi ve bu nedenle personelin bir saate yakın yağmur altında bekletilmesi,

-Bu tür olaylarda aileye haber verilmesi için personelin yakınlarının adreslerinin personelden uygunsuz bir biçimde istenmesi (Polis Memuru, kişisel görüşme, 02 Eylül 2012).

9.2.Çevik Kuvvet Olaylarının Oluş Şekli

Çevik Kuvvet olayları öncelikle İstanbul’da başlamış, sonrasındaki gün diğer illere de sıçramıştır. Bu nedenle İstanbul’da kriz anında nelerin meydana geldiği ve yaşandığı üzerinde durulmalıdır. Olaylar sırasıyla şu şekilde meydana gelmiştir:

“08.45: Yaklaşık 4 bin çevik kuvvet polisi Bayrampaşa’daki Çevik Kuvvet Müdürlüğü önünden kortej halinde yürüyüşe geçmiştir.

09.30:TEM yolunu trafiğe kapatan polisler, sloganlar atarak Vatan Caddesi’ndeki İstanbul Emniyet Müdürlüğü önüne gelmiştir. Müdürünün emri üzerine trafiği kapatmak isteyen bir trafik polisi, meslektaşları tarafından dövülmüştür.

10.00: Emniyet Müdürlüğü önünde İstiklal Marşı okuyan polisler, "Tantan uyuma, polisine sahip çık", "Rahşan'ın affı, polisi vurdu" sloganları atmışlar, buradaki meslektaşlarını eyleme çağıran göstericilere bazı sivil polisler katılırken, katılmayanlar da yuhalanmışlardır. Dağılmalarını isteyen emniyet müdürlerine de 'yuh çeken' polisler, bir TV kanalında görevli kameramanı da dövmüşlerdir.

10.30: Emniyet Müdürlüğü önünden yürüyüşe devam eden polisler, tramvay yolu üzerinden Cağaloğlu'ndaki İstanbul Valiliği'ne kadar yürümüş, duvarlardaki 'Af' ve 'F tipi cezaevi' ile ilgili afişleri de yırtarak, Valiliğe gelen İstanbul Emniyet Müdürü Kasım Abanoz'u 'yuh çekerek' karşılamışlardır. Polisler sloganlarla Vali Erol Çakır'ı da istifaya çağırmışlardır.

10.45: Abanoz, Valiliğe gelen polisleri sakinleştirmek için bir sandalye üzerine çıkıp megafonla konuşma yapmış, hayatını kaybeden polisleri Tanrı'dan rahmet, yaralılara acil şifalar dilemiş ve polislerin sloganları arasında güçlükle konuşma yapmıştır. Abanoz'un dağılmalarını istediği polisler bu isteğe silahlarını havaya kaldırıp 'yuhlayarak' karşılık vermişlerdir. Tabancaların bozuk olduğunu belirten polisler, "Öldükten sonra mı kullanacağız. Bu, devletin ayıbı" diye bağırılmışlardır.

11.15: Valilik önünde yarım saat oturma eylemi yapan polisler arkalarında sirenlerini çalan polis araçlarıyla Emniyet Müdürlüğü'ne doğru yürüyüşe geçmişler, bunun üzerine tekrar polisleri seslenen Abanoz, Bakan Tantan ve Turan Genç'in cenaze törenine katılmak üzere yolda olduğunu söylemiştir.

12.00: Eylemci polisler, tekbir ve sloganlarla sürdürdükleri yarım saat süren yürüyüş sonunda, cenaze töreni için bekleyen meslektaşlarının alkışları ve destek sloganları arasında Emniyet Müdürlüğü'nün bahçesine girmişlerdir.

12.15: Kendileriyle konuşmaya çalışan Abanoz ve Çakır'a 'yuh' çeken polisler, çıkardıkları kepleri ve beylik silahlarını tekrar havaya kaldırarak tepkilerini göstermişlerdir.

12.30: İçişleri Bakanı Sadettin Tantan ve Emniyet Genel Müdürü Turan Genç'in tören alanına girmesi üzerine eylemci polisler "Bizi satanı biz de satarız" ve "Tantan uyuma, polisine sahip çık" sloganları atmaya başlamışlardır.

12.45: Abanoz, gazetecilerin, 'eylemi nasıl değerlendirdiği' yolundaki sorularına, "Aşırı, fazla oldu. Bu kadar tepkiye gerek yoktu" diye karşılık verirken, Tantan soruları yanıtsız bıraktı.

13.00: Mehmet Ali Acuz ve Tahir Toka'nın bayrağa sarılı cenazeleri tören alanına getirilirken, tüm polisler tekbir getirmişlerdir.

13.15: Törende sadece bir imam konuşma yapmış, imamın konuşmasından önce, Tantan'ın sorunları dinleyeceği bir toplantı yapacağı anonsu 'yuhalamalarla' karşılanmıştır.

13.30: İstanbul Mevlithanlar Derneği Başkanı Adem Erim'in konuşmasının ardından tabutları omuzlarına alan polisler, bandonun cenaze marşı çalmasını engelleyerek tekrar yürümeye başlamıştır.

13.35: Vatan Caddesi'ne çıkan polisleri burada engellemeye çalışan müdürler başarılı olamamış, Toka'nın cenazesi, karayoluyla memleketi Kahramanmaraş'a, Acuz'un tabutu ise cenaze arabasına konularak yürüyüş yapan polislerle birlikte Bayrampaşa'daki Çevik Kuvvet Şube Müdürlüğü'ne doğru yola çıkarılmıştır.

14.15: TEM üzerinden Bayrampaşa'ya giren polislerin yürüyüşü, Çevik Kuvvet Şube Müdürlüğü önünde sona ermiştir. Acuz'un cenazesi, buradaki törenin ardından, Hatay'a götürülmek üzere Atatürk Havalimanı'na gönderilmiş, bu arada, Tantan ve Genç de, Çevik Kuvvet Şube Müdürlüğü'ne giderek törene katılmışlardır (Bu da oldu, 2000)."

Olayların başlangıç ve devam edişine bakıldığında polislerin, örgütün üst kademe yöneticilerinin görevlerini tam olarak yerine getirmediğini düşündüren hareket ve sloganlara yöneldikleri dikkat çekmektedir. Zira olayların asıl nedenleri işte bu hareketler ile atılan sloganlarda gizlidir.

9.3.Çevik Kuvvet Olayları Sırasında Yetkililerin Tutumları

Olayların meydana gelişi sırasında özellikle İstanbul'da polis üst yönetiminin hem olumlu hem de olumsuz tavırlar gösterdikleri görülmektedir. Bu olaylarda yetkili üst personel tarafından gösterilen olumsuz tavırların en belirgin örneği 12 Aralık 2000 günü cenaze töreni öncesinde görülmektedir. O tarihte İstanbul'da meydana gelen eyleme katılan polislerden birine göre İstanbul Çevik Kuvvet Şube Müdürü o gün Şubesine geç gelmiş ve personel kendisi yüzünden bir saat kadar içtimada ve yağmur altında bekletilmiştir. Diğer taraftan Personel İşlerinden Sorumlu İl Emniyet Müdür Yardımcısı tarafından yağmur

altında bekleyen personele sert bir şekilde “ölüyorsunuz, listelerdeki ev adresleriniz güncel değil, ailelerinize ulaşamıyoruz!” şeklinde mevcut ortama uygun olmayan şekilde hitap edilmiştir (Polis Memuru, kişisel görüşme, 02 Eylül 2012). Ayrıca İstanbul haricindeki diğer altı ilde meydana gelen olaylarda İl Emniyet Müdürlerinin gösteri yapan personele yönelik olumsuz tutumları ise “yangına körükle gitme” tabirinin açık bir göstergesi olmuştur (Memur, amir dinlemedi, 2000).

Yönetimin olumlu davranışına yönelik yegâne örnek olarak dönemin İstanbul İl Emniyet Müdürü Kazım ABANOZ’un, kendisini dinleyen personel tarafından yuhalandığı halde soğukkanlılığını koruyarak personelini yatıştırıcı şekildeki konuşmasından bahsedilmelidir. Abanoz personeline karşı şöyle ifadelerde bulunmuştur:

“Zorla bir şey yapmamız olmaz. Biz devlet güvenlik kuvvetleriyiz. Biz terörist gruplarla mücadelede görevliyiz. Tabii ki bu görevimiz sırasında, canımız arkadaşlarımız şehit düşüyor. Tabii ki alınımızda şehadet varsa şehit de oluruz bu devlet uğruna...Lütfen sorumluluğumuzu bilelim, sağduyulu davranalım (Silahlarını gösterdiler,2000).”

İl Emniyet Müdürü, olayların daha fazla büyümesini önleyebilmek için gösteri yapan personeline, bir üst makam edasıyla konuşmak yerine onların bir dostuymuş gibi nasihat verici şekilde konuştuğu görülmektedir.

9.4.Çevik Kuvvet Olaylarının Sonuçları

Çevik Kuvvet olaylarının sonuçlarını gösteri yapan personelin olaylar sonrası durumu, kazanılan haklar ve siyasi açıdan değerlendirmek gerekmektedir.

Polis örgütü topluma güvenlik hizmetini veren bir örgüttür. Örgütsel yapısı hiyerarşik olup, emir komuta esasına göre para-militer bir şekilde görev yapmaktadır. Devlet ve örgüt yönetimi, hem devlet hem de örgütsel prestijin gördüğü zararı giderebilmek amacıyla - yukarıda İçişleri Bakanı Tantan’ın da söylediği gibi- eyleme katılan personele en katı cezaların verilmesi için harekete geçmiştir. Söz konusu personel hakkında on iki ayrı suçtan ceza verilmesi uygun görülmüştür (Bir eylemde on iki ayrı suç, ,2000). Adli yönden altı ilde açılan soruşturmalarda neticesinde hiçbir personel adli ceza almamıştır¹ zira illerde adli birimlere yapılan suç duyuruları neticesinde mahkemeler “beraat”, “yetkisizlik”, “ceza tayinine mahal olmadığına” dair kararlar vermişlerdir. Diğer yandan İzmir 2. ve 11. Asliye Ceza Mahkemelerinde açılan davalar tarafından verilen cezalar ise Yargıtay 8.Ceza Dairesince “gösterilere katılan personelin “demokratik haklarını” kullandıkları” gerekçesi ile bozmuştur (Silahlı eylem demokratik sayıldı, 2000). İdari yönden ise İstanbul’da 1435, İzmir’de 477, Adana’da 254, Gaziantep’te 168, Bursa’da 241 ve İçel’de 173 personel Uyarma cezasından başlamak üzere 24 ay kıdem kaybına kadar cezalarla cezalandırılmışlardır. Antalya’daki eylemle ilgili olarak herhangi bir işlem yapılmamıştır. Eylemlerin görüntüleri üzerinde yapılan derinlemesine incelemeler neticesinde olaylarda daha önceden meslekten çeşitli nedenlerden dolayı atılmış olan kişilerin katkılarının olduğu ve bu şahısların olaylara katıldığı tespit edilmiş ve gerekli yasal işlem yapılmıştır.

Sonuçta kazanılan haklar kısmında ise karşımıza öncelikli olarak İçişleri Bakanlığının 28.04.2001 tarihinde açtığı tabanca ihalesini yabancı bir firmanın alması çıkmaktadır. Polis personelinin gösterileri sırasında ileri sürdükleri talepleri arasında, yerli yapım olup çok eski tarihlerde imal edilmiş olan mevcut silahlarının yeni ve daha gelişmiş olanlarla değiştirilmesi de vardı (Polisin Silahı Beratta, 2001). Bu ihale personelin söz konusu taleplerini karşılamak amacıyla yapılmıştır. Fakat personel maaşlarında bu dönemde herhangi bir iyileştirme olmamıştır. Diğer taraftan bu dönemde polis örgütü personeline dernek ve vakıflara üye olabilmelerine olanak sağlayan yasa tasarısı meclise sunulmuştur.

Çevik Kuvvet olaylarının yarattığı siyasi sonuçlardan belki de en önemlisi 57. Hükümet tarafından meclise sunulan Genel Af Yasasının, dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet SEZER tarafından 16 Aralık 2000 tarihinde “veto” edilmesidir. Bu veto

¹ Söz konusu bilgi Emniyet Genel Müdürlüğünden elde edilmiştir.

Cumhurbaşkanının “halkın sesini dinlediği” yönünde yorumlara neden olmuştur (Halkın sesini dinledi: Veto, 2000). Diğer bir sonuç ise F Tipi Cezaevlerine geçiş sürecini sabote etmek amacıyla hükümlüler tarafından başlatılan eylemlere son vermek için Jandarmanın 19 Aralık 2000 tarihinde, 22 ayrı hapisshanede operasyon gerçekleştirilmesidir. Bu operasyonlar sonucunda 30 hükümlü ölmüş, 2 Jandarma eri hayatını kaybetmiştir (Hayata kaçış,2000). Bu olaydan hemen hemen yedi ay sonra dönemin İçişleri Bakanı Sadettin TANTAN, Bakanlık görevinden alınmış ve kendisine Devlet Bakanlığı teklif edilmişse de Tantan bu teklifi kabul etmeyerek 2001 yılı Haziran ayında partisinden istifa etmiştir. Bu olayı müteakiben dönemin İstanbul Emniyet Müdürü Kazım ABANOZ ile Emniyet Genel Müdürü Turan GENÇ de istifalarını vermişlerdir. İçişleri Bakanının değişmesi neticesinde polis örgütünde başka yer değiştirmeler de meydana gelmiştir. Bu kapsamda dönemin İstanbul Çevik Kuvvet Şube Müdürü Mehmet AKDOĞAN ise Eskişehir’e tayin edilmiştir.

10.SONUÇ

Örgütler ister içeriden ister dışarıdan gelsin, her türlü krize karşı koyabilecek kabiliyette olmalıdırlar. Bu kapsamda, yaptıkları mücadelede önemli bir yer teşkil eden insan unsurunu göz ardı etmemelidirler. Örgütler kendi kendilerini yönetemezler. Onları yönetenler insanlardır. Örgütlerin en önemli sermayesini insan faktörü olan çalışanları teşkil etmektedir. Dolayısıyla örgütler hizmet veya ürün ürettikleri müşteri grubunun memnuniyetinin yanı sıra çalışanlarının da memnuniyetini düşünmesi gerekmektedir. Bu tür bir memnuniyeti göz önünde bulundurmamayan örgüt yönetiminin krize uğramaması mümkün görünmemektedir. İnsan kaynaklı krizlerde örgütlerin kimliği ve prestiji açısından da birçok zarar meydana gelmekte bunun telafisi ise sanıldığı kadar kolay olmamaktadır. Özellikle polis örgütü gibi tekelleşmiş bir hizmet üreten disiplin mesleğinde bu tür konulara dikkat edilmeli, doğacak zararlar ise yöneticiler tarafından öngörülmelidir.

12-13 Aralık 2000 tarihinde İstanbul dâhil yedi ilde meydana gelen Çevik Kuvvet olaylarına kriz olarak bakıldığında, bu olayların da krizin aşamalarından olan kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası aşamaları olduğu görülmektedir. Polisin Türk toplumundaki sosyo-ekonomik durumu, o dönem siyasilerce ortaya atılmış olan Genel Af yasası ve bu yasa içerisine işkence suçundan meslekle ilişkisi kesilmiş olan personelin dâhil edilmemiş olması, olayların hazırlayıcı nedenleri olarak belirtilebilir. Tetikleyici nedenler arasında ise cenaze günü Çevik Kuvvet Şube Müdürünün şubesine geç gelmesi nedeniyle personelin bir saate yakın süreyle yağmur altında içtimada bekletilmesi, diğer taraftan personele, ailevi ve yerleşke bilgilerinin güncellemeleri ile ilgili sert bir hitap ile duyuru yapılması sayılabilir. Kriz anında ise o güne kadar kendi seslerini duyurmamakta zorluk çeken personelin bir takım isteklerini doğrudan üst amirlerine ve diğer devlet yetkililerine duyurdukları sloganlar görülmektedir. Kısaca kriz anı konuşulmayan konuşulduğu an haline gelmiştir. Kriz sonrası aşamada ise eylemlere katılan birçok personelin adli yerine idari cezalar alması, personele istemedikleri tabancalarının yerine daha gelişmiş tabancaların alınması için ihalenin yapılması, İçişleri bakanının görevden alınması neticesinde İstanbul Emniyet Müdürü ile Emniyet Genel Müdürünün de istifa etmesi ve son olarak İstanbul Çevik Kuvvet Şube Müdürünün başka bir ile tayin edilmesi yer almaktadır.

Çevik Kuvvet olayları örgütsel bir kriz olarak değerlendirildiğinde yönetimin bu tür bir krizi önlemeye yönelik yapmış olması gerekenlerden de burada bahsedilmelidir. Bunlardan öncelikli olan, başta polis içerisinde olmak üzere tüm hiyerarşik yöneticilerin polis örgütünde yapısal, işlevsel, sosyolojik ve sosyo-ekonomik sorunların varlığını kabul etmeleridir. Oysaki incelenen vakada, kabul etmek bir yana söz konusu sorunların yöneticiler tarafından üzerlerinin örtülmek istendiği anlaşılmaktadır. Bu nedenlerden en önemlisi de polisin maaşı ve kullandığı silahlardır. Yöneticilerin eylemci personelin sosyo-ekonomik durumunun düzeltilmesine yönelik çalışmayı krizden sonra dahi yapmadıkları anlaşılmaktadır.

Polis Çevik Kuvvet birimleri toplu halde görev yapılan birimlerdir. Meslekte genel olarak ilk yıllarını geçirmekte olan personelin buradaki davranışlarının da-görevlerinin bir yansıması olarak-topluluk halinde gerçekleşebileceği kabul edilmelidir. Oysaki çevik kuvvet olaylarında dönemin polis üst ve çevik kuvvet yöneticilerinin, arkadaşlarını terör saldırısı sonucunda kaybeden personeli yatıştırmak yerine onları daha da provoke edici söylem ve davranışlar içerisine girdikleri görülmektedir. Sonuçta toplu olarak görev yapan çevik kuvvet personeli de tepkisini toplu olarak göstermiştir. Aslında bu durum, yöneticilerin sorumlulukları altındaki personele düşünsel olarak ne kadar uzak olduklarının da bir göstergesidir.

Kriz hakkında verilen kavramsal açıklamalarda örgüt üst yönetimlerinin krizden kurtulmak için yaptığı en önemli faaliyetlerden birinin krize neden olduğunu düşündükleri personelin işine son vermek olduğu belirtilmişti. Bu çalışmada incelenen çevik kuvvet olaylarında polis ve devlet üst yöneticileri de-örgütsel sorunların tespiti kendi görevleri olduğu halde-benzer bir yolu takip etmişler, örgütsel krizin kaynağı olarak düşündükleri personel hakkında adli ve idari yasal işlemleri yaptırmışlardır. Bu konuda en trajikomik olan ise olaylarda öne sürülen bazı istemlerin olaylardan sonra devlet yönetimi tarafından kabul edildikleri halde bunu iletmeye çalıştıkları iddiasıyla toplu harekette bulunan personele idari ceza verilmiş olmasıdır. Diğer yandan söz konusu olaylarda istemler arasında olmayan, polis okullarının yüksekokul haline getirilmesi ve özellikle Çevik Kuvvet eğitimlerinin Amerika'dan ithal eğitim programları ile desteklenmesi gibi gelişmelerin, devlet ve örgüt yönetiminin yaşanan krizden ne anladıklarının da ayrı birer trajikomik ifadesi olarak görülmektedir. Sonuç itibarı ile söz konusu eylemleri gerçekleştirenler ulaşmak istedikleri hedeflerin çok sınırlı bir kısmına ulaşabildikleri gibi olayların meydana gelmesiyle gerek gösteri yapan personelin gerekse olayları önlemeye çalışan örgüt ve devlet yetkililerinin tavırları polis örgütünün toplum nazarındaki prestijine zarar vermiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, M. (2006) *The Principles and Practice of Crisis Management*, Palgrave Macmillan,USA.
- Augustine, N.R. (1995) Managing the crisis You Tried to Prevent, *Harvard Business Review*, 73/6, 147-159.
- Bila, F. (2000, 15 Aralık) Tantan: Provokasyon, *Milliyet*, 1.
- Bir eylemde 12 suç (2000, 13 Aralık),*Radikal*, 7.
- Borodzic E.P. (2005). *Risk, Crisis and Security Management*, John Wiley & Sons Ltd., Great Britain.
- Bu da oldu (2000, 13 Aralık) *Radikal*, 7.
- Bunalım.(2010).<http://tdkterim.gov.tr/?kelime=kriz&kategori=terim&hng=md>.(Erişim Tarihi, 03 Nisan 2010)
- Fidan, M.; Gülsünler, M.E. (2003). Kurum Kimliğinde Kriz Yönetiminin Yeri ve Önemi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 465-474.
- Canel, P. (2003). *Türkiye'de Cezaevleri ve F Tipi Uygulaması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Cebe, Ö. (2000, 15 Aralık). Polisin Ruh Hali Bozuldu, *Milliyet*, 23.
- Crisis. (2010). <http://www.merriam-webster.com/dictionary/crisis>, (Erişim Tarihi, 03 Nisan 2010)
- Curtin, T.; Hayman, D.; Husein, N. (2005). *Managing A Crisis*,Palgrave Macmillan,USA.
- Devlin, E.S. (2007). *Crisis Management Planning and Execution*, Auerbach Publications,USA.
- Doktor, C. (2007). Strategic Crisis Management: Trends and Concepts, *Center for Security Studies*, 2/23, 1-3.
- Eylemin Nedenleri. (2000, 13 Aralık). *Sabah*,18.
- Gazide Polise Kurşun, 2 Ölü. (2000, 13 Aralık) *Milliyet*, 20.

Heath, R.L. (2004). Crisis Response: The Time to Speak, D.P Millar ve R.L. Heath (Ed.), *Responding to Crisis: a rhetorical approach to crisis communication* içinde (s.149-152), Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, London.

Halkın sesini dinledi: Veto. (2000,Aralık 16). *Hürriyet*, 1.

Hayata kaçış. (2000, 22 Aralık). *Hürriyet*, 1.

Hough, M.G. and Spillan J.E. (2005) Crisis Planning: Increasing Effectiveness, Decreasing Discomfort, *Journal of Business & Economics Research*,3/4, 19-24.

İşte Tantan'ın açıklaması. (2000, 15 Aralık). *Milliyet*, 19.

Liang,H. (1992). *The Rise of Modern Police and the European State System from Metternich to the Second World War*, Cambridge University Press, United Kingdom.

Leeper, K. (2004). Downsizing or Reduction-in-Force: A Crisis Residual, D.B.Millar ve R.L.Heath (Ed.), *Responding to Crisis: A Rhetorical Approach to Crisis Communication* içinde, (s.299-310), Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, London.

Lewis, G. (2006). *Organizational Crisis Management: The Human Factor*, Auerbach Publications,New York.

Memur, amir dinlemedi. (2000, 14 Aralık) *Milliyet*,17.

Millar, F.E., Beck D.B. (2004) Metaphors of Crisis, D.B.Millar ve R.L.Heath (Ed.), *Responding to Crisis: A Rhetorical Approach to Crisis Communication* içinde, (s.153-166), Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, London.

Neocleous, M.(2000) *The fabrication of Social Order : A Critical Theory of Police Power*, Pluto Press,London.

Okay, A. (2000) *Kurum Kimliği*, Mediacat Yayınları, Ankara.

Polis Eyleminin Gerçek Nedeni. (2000, Aralık 15) *Radikal*, 1.

Polise Kız Vermiyorlar. (2000, 15 Aralık) *Sabah*, 18.

Polisin İsyanı. (2000, 13 Aralık) *Sabah*, 1.

Polisin Silahı Beratta. (2001) *Sabah*, (30 Mayıs), 10.

Ruff, P., Aziz, K. (2003) *Managing Communications In A Crisis*, Gower Publishing Company, England.

Sahlman, W. (2009). Management and the Financial Crisis, <http://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/10-033.pdf>, (Erişim Tarihi, 23 Kasım 2015).

Seeger,M.W., Sellnow, T.L., Ulmer, R.R. (2003) *Communication and Organizational Crisis*,Praeger Publishers, USA.

Silahlı eylem demokratik sayıldı.(2015) *Sabah* <http://arsiv.sabah.com.tr/2006/11/10/gnd132.html>. (Erişim Tarihi,15 Kasım 2015).

Silahlarını gösterdiler. (2000, 13 Aralık) *Sabah*, 19.

Şimşek, S. (2015) *Polislik Kurumunun İnşası ve Polislerin Meslek Örgütlenmesi: Türkiye, İngiltere ve Fransa Örnekleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE).

Tağraf, H. ve Arslan, N.T., (2003). Krizin Oluşum Süreci ve Kriz Yönetiminde Proaktif Yaklaşım, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4/1, 149-160.

Türkiye'nin 75 Yılı. (1998). *Tempo*, Hürriyet Ofset Matbaacılık, İstanbul.

Turner, B.A. (1976) The Organizational and Interorganizational Development of Disasters, *Administrative Science Quarterly*, 21/3, 378-397.

Tutar, H., (2007) *Kriz ve Stres Yönetimi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Wallace, T. (2008) The new dynamics of financial crisis, P.F. Anthonissen (Ed.),*Crisis Communication*,(s.73-87), Kogan Page, London and Philadelphia.

TÜRKİYE’DE 2000 SONRASI EKONOMİDE TEŞVİK POLİTİKALARI VE 2018 DÖVİZ KURU DALGALANMASININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

IN TURKEY 2000 AFTER TO ECONOMY INCENTIVE POLICIES AND 2018 EXCHANGE RATE THE FLUCTUATIONS COMPARATIVE ANALYSIS

Mustafa CANBAZ

Sorumlu Yazar, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi,
701612010@ogr.uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0613-204X

ÖZET

**Kabul Tarihi /
Accepted: 20.04.2019**

**Araştırma Makalesi/
Research Article**

**İletişim /
Correspondence:
Mustafa Canbaz**

**Benzerlik Oranı/
Plagiarisim : % 7**

Bu çalışmanın amacı ekonomideki istikrar politikalarının dönüşümünü teşvik politikaları ve ekonomik krizler ile ilişkisini inceleyip günümüzde yaşanan finansal dalgalanmalarla mücadele yön vermeye çalışılacaktır. 2000-2018 yılları arasında Türkiye’de uygulanan ekonomide istikrar politikaları dönüşümünü yaşanan ekonomik krizler ve teşvik politikaları çerçevesinde karşılaştırmalı betimsel analiz yapılarak 2018 yılında yaşanan döviz kuru dalgalanmasının nedenleri ve sonuçları verilerek mevcut yaşanan dalgalanmanın artçı sarsıntılara neden olabilecek önlemlerin alınması üzerinde durulacaktır.

**Anahtar Kelimeler: : Teşvik, Finansal Kriz, Maliye Politikası, Ekonomik Büyüme.
JEL Kodları: H2, G01, E62, F43**

ABSTACT

The aim this work is to study the progression of the economic stabilization policy, as well as its relationship between economic incentive policy and financial crisis in order to direct precautions that can be taken against economical fluctuations at the present time. Descriptive analysis of the progression of the economic stabilization policy applied between the years 2000 and 2018 will be performed in relation to economic incentive policy and financial crisis. The main reasons and consequences of the fluctuation in the exchange rate of experienced in Turkey year 2018 will be discussed while focusing on precautions against the existing fluctuation that may cause aftershock in the markets

**Atıf Formatı:
Canbaz, M. (2019).
Türkiye’de 2000 Sonrası
Ekonomide Teşvik Politikaları
ve 2018 Döviz Kuru
Dalgalanmasının
Karşılaştırmalı Analizi. İKCU
IIBF Dergisi, 2(1):60-79.**

**Keywords: Incentive, Financial Crisis, Fiscal Policy Economic Growth.
JEL Codes: H2, G01, E62, F43**

1. GİRİŞ

Ekonomide istikrar politikaları çerçevesinde maliye ve para politikaları birlikte kullanılmaktadır. Bu kapsamda devletin ekonomiye müdahalesini bu müdahalenin ekonomide istikrarı sağlama çerçevesinde olduğunu, Ortodoks ve Heteredoks İstikrar Politikalarını inceleyerek Uluslararası Para Fonu'nun izlemiş olduğu istikrar politikalarının kapsamında verilmiştir. Uluslararası Para Fonu'nun reçete olarak sunmuş olduğu istikrar politikalarının çerçevesi Ortodoks istikrar politikaları dayanmakla birlikte gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kriz zamanlarında uyguladığı vazgeçilmez reçetelerinden birisidir. Bu reçetenin kapsamında Heteredoks İstikrar Politikaları alınmadığı için eleştiri konusu olmuştur. Türkiye'de ise ekonomide istikrar politikaları sürdürülebilir büyüme ve kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla 2000 yılından sonra mevcut 2001 krizini aşabilmek amacıyla İMF ile Stand By anlaşması imzalayarak enflasyonla mücadele programını başlatmış ve AB ile müzakere sürecini başlatarak AB fonlarından doğrudan ve dolaylı bir şekilde yararlanılarak yabancı yatırımcının güveni kazanılmıştır.

Ekonomide istikrar politikalarının çerçevesini maliye politikaları ve ekonomik dalgalanmalar çerçevesinde çizerek değerlendirilmeye çalışılacaktır. Maliye politikası aracı olarak teşvik politikaları 2000 yılından sonra aktif bir şekilde kullanılmış ve içsel talebe dayalı büyüme modeli seçilerek teşvik politikaları ile piyasa dinamikleri harekete geçilerek makroekonomik istikrar sağlanmaya çalışılmıştır. Ekonomilerde, kriz dönemlerinde makroekonomik verilerin dengeden sapmasıyla yavaş yavaş ortaya çıkarak sektörler arası kopuklukların yaşandığı gözlenmektedir. Her kriz dönemi teşvik politikalarını şekillendirerek yatırımların krizlerin meydana geldiği sektörde yoğunlaşmasını sağlamıştır. 2008 Küresel krizi ihracat üzerinden reel sektörün üretimde azalış yaşamasıyla hissedilmiş teşvik politikaları aracı olarak vergisel teşvikler hem firmalara hem de tüketicilere yayılarak sistemdeki durgunluk giderilmeye çalışılmıştır. 2010 Avrupa Borç Krizi ise kredi derecelendirme kuruluşlarının yatırımlar için yanlış not politikasının uygulanmıştır. Birlik içindeki en borçlu ülkelerin AB'nin belirlemiş olduğu Maastricht Kriterlerini belgelerine yanlış yansıtarak birliği ve yatırımcıları yanıltarak krize sebep olması yabancı sermayedar yatırımcıların yatırımları için güvenilir liman araması gelişmekte olan ülkelere ve borçlu olan ülkelere temkinli yaklaşarak yatırımlardan uzak durmasını sağlamıştır.

2012 yılından günümüze kadar ise bölgesel gelişmiş farklarının en aza indirilmesi amacıyla 4 teşvik bölgesine ayrılan Türkiye 6 teşvik bölgesine ayrılarak yatırımların verimli ve etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu noktada Türkiye'nin ithalata olan bağımlılığı azaltmak amacıyla teknoloji ve yazılım teşviklerine yoğunlaşarak katma değeri yüksek sanayi ürünlerinin üretimi, makine ve ekipman cihaz üretiminin gerçekleştirilmesi amacıyla stratejik yatırımlar ve büyük ölçekli yatırımların gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. İthalatta bağımlı olduğumuz sektörler incelenerek başta savunma sanayisi, teknoloji ve yazılım ürünleri, sağlık hizmetleri kapsamında ilaç, cihaz üretimi için teşvikler bu alanda yoğunlaştırılmıştır.

2018 yılı içerisinde yaşanan döviz kuru dalgalanmasının nedenleri, etkileri ve alınan önlemlere değinilerek elde edilen veriler kriz döneminden günümüze doğru piyasa araştırması kapsamında belirli sektör çalışanlarıyla yüz yüze yapılan görüşmelerin bilimin ışığında süzülerek hükümetin yayınlamış olduğu makroekonomik veriler doğrultusunda değerlendirme yapılacaktır. Meydana gelen döviz kuru dalgalanmasının etkileri doğrultusunda alınan önlemler ışığında yeni krizlere veya dalgalanmalara gebe kalınmaması amacıyla teşvik politikaları ve genel değerlendirme yapılarak önerilerde bulunulacaktır.

2. DEVLETİN EKONOMİYE MÜDAHALESİ

Devletin ekonomiye müdahale etmesi ile ilgili Merkantilist iktisadi görüşe devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savunmuştur. Bunun nedeni ise toplumun zenginliği ise sahip olduğu altın ve madenlerle ölçüldüğünü bunun formülü ise milli ekonomiler kavramının öne çıkarılması devletin dış ticarete korumacı politikalara yönelmesi gerektiğini savunmuşlardır. Dış ticarete tarife ve kotalar koyarak dış ticaret fazlaları ortaya atarak

ekonomide korumacılık politikalarının hakim olacağını dile getirmişlerdir (Şen vd., 2018: 12; Ertuğrul, 2014:79). Fizyokrat görüş ise zenginliği tarıma bağlayarak, tarımsal üretimde herkesin çalışması gerektiği, çalışan herkesin üretken olduğu bunun için ise özel mülkiyet anlayışının sürdürülmesi, devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğini savunmuşlardır (Şen vd.: 12; Bocutoğlu, 2012: 31-32).

Klasik iktisat teorisine devletin ekonomiye müdahalesinin gereksiz olduğunu her arzın kendi talebini ortaya çıkaracağını söylemektedirler. Ekonomide tam rekabet şartlarının geçerli olacağını ve meydana gelen durgunlukların ve enflasyonist eğilimlerin geçici olduğunu bu durumun piyasa tarafından kendiliğinden düzeleceğini savunmuşlardır. Ekonomiye para ve maliye politikaları kullanılarak müdahale edilmemesi gerektiği, devletin bütçesinin küçük ve denk olmasını savunmuşlardır. (Tokatlıoğlu, 2005: 21-22).

Keynesyen ekonomi modeline göre devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savunmuşlardır. Keynes'in klasik iktisatçıları eleştirdiği nokta ise mikroekonomi ölçeğinde makro ölçeğine ulaşamayacağını hatta devletin sağlayacağı katkılarla yatırımların artırılarak verimli yatırım haline dönüştürülmesi bunun sonucunda milli gelirin yükseltilmesi, bireylerin elde ettiği gelirden tüketim harcamaları yapıldıktan sonra tüketime konu olmayan kısmından yüksek tasarruf sağlanacağını savunulmuştur (Altıok,2010: 75-102). Keynesyen ekonomide meydana gelen dalgalanmaları vergi politikaları ve harcama politikaları ile kontrol altına almaya çalışmaktadır. Dalgalanma dönemlerinde devletin ekonomiye müdahale etmemesi durumunda ekonominin kendiliğinden düzelebileceğini reddetmiş ve bu durumun ekonomik dalgalanmaların şiddetini artıracaklarını ileri sürmüştür (Şen vd. :13; Roubini ve Mihm,2011:171). Keynesyen iktisatçılar ise ekonomide ağır deflasyonist dönemlerde para politikalarının maliye politikalarına göre etkisiz kalacağı bunun için ise ekonomide genişletici maliye politikaları kullanılması gerektiğini savunmuşlardır (Tokatlıoğlu ve Selen, 2017: 62). Richard A.Musgrave ise Keynes'in benimsediği iktisat politikalarını benimsemiş ve ekonomide kaynak tahsisini, ekonomide istikrar sağlama ve adil gelir dağılımı gibi sorumlulukları devlete görev olarak yüklemiştir. Maliye politikalarının amaçları arasında yer alan kaynak tahsisi ve gelir dağılımı politikaları günümüzde sosyal devlet olmanın ilkelerinden birisidir (Şen vd.:14; Musgrave, 1959; 556-557).

Keynesyen ekonomi modelinin savunduğu görüş ulusal ekonomi politikalarında belirli bir zemine oturmaya başlamıştır. Uluslararası alanda savaşın yıkıcı etkilerini bertaraf etmek amacıyla uluslararası ticaretin yaygınlaşması, ekonomi politikalarının uyumlaştırılması gerektiğini savunmuşlardır. İlk adım ise Bretton Woods sistemi kurulması kararlaştırılarak Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası kurulmuştur (Şen vd.: 14; Somel, 2014: 204). Keynesyen ekonomi modeli 1970 yılına kadar başarıyla uygulanmıştır. Ancak Bretton Woods sistemsel eksiklikleri ve Petrol Şoklarının oluşması devletin ekonomiye minimal düzeyde müdahale etmesi, finansal serbestleşme ve ekonomik küreselleşmenin etkisiyle Keynesyen ekonomi modeli yerini Neo Liberal Ekonomi Modeline bırakmıştır(Şen vd.; Arslan, 2010:1237).

İktisadi ekollerde ortaya çıkan devletin ekonomiye müdahale etmemesi veya etmesi durumunda kullanılacak ekonomi politikaları para ve maliye politikalarının bir olarak veya ayrı ayrı kullanıldığı durumlar ortaya çıkmıştır. Para politikaları serbest ekonomi politikalarının benimsenmesinden sonra tek başına ekonomik durgunluğu giderici araç olarak kullanılmamaktadır. Bunun için ise maliye ve para politikaları birlikte kullanılarak finansal dalgalanmayı giderici bir araç olarak görülmüştür. 2008 Küresel Ekonomik Krizinden sonra ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak amacıyla maliye politikaları etkin bir şekilde kullanılmıştır. Maliye politikaları araçlarından teşvik politikaları ile ekonomide istikrarı sağlama amacı gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Maliye politikalarının içerisinde piyasayı canlandırıcı vergisel ve yatırım teşvik politikaları uygulamaya konulmuştur. Vergiler tüketiciler üzerinde yük oluşturduğundan dolayı vergilerin hafifletilmesi veya ertelenmesi toplam talep düzeyini artırıcı etkide bulunacaktır. Toplam yatırımları artırıcı teşvik politikaları ise doğrudan ve dolaylı olarak firmalara sübvansiyonlar verilerek piyasa dinamiklerini

harekete geçirmeyi planlamaktadır. Bu kapsamda ilk olarak ekonomide uygulanan istikrar politikaları Ortodoks ve Heterodoks istikrar politikaları çerçevesinde açıklanacaktır.

3. EKONOMİDE HETERODOKS VE ORTODOKS İSTİKRAR POLİTİKALARI

Ekonomi, mal ve hizmet alımının yapıldığı piyasa sisteminde meydana gelen ticari faaliyetlerin kontrol edildiği süreçtir. Bu süreçte meydana gelen dalgalanmaları veya durgunluğu giderici politikalar uygulanmaktadır. Uygulanan politikalar ise ekonomik süreci düzenlemesinden dolayı ekonomide istikrarı sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Ekonomide kullanılan istikrar politikaları ekonomideki mevcut dalgalanmaların şiddetine göre farklılık göstermektedir. Dalgalanmanın etkisi kısa süreli veya uzun süreli olması, makroekonomik değişkenleri etkilemesiyle ortaya çıkmaktadır. Ekonomi istikrar politikaları para politikası, maliye politikası araçları, dış ticaret politikası, düzenleyici ve denetleyici politikalar olarak karşımıza çıkmaktadır (Kocadağ, 2010: 61).

Uygulanan ekonomide istikrar politikaları literatürde Ortodoks ve Heterodoks, İMF istikrar politikaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Heterodoks istikrar politikaları kapsamında ücret ve gelir politikaları ile sıkı maliye politikaları kullanılmaktadır. Gelirler politikalarında ise ücret ve gelirlerin ilgili toplumun desteği alınarak geçici süreyle dondurulmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Ücret, faiz ve döviz kurunun (sabit) dondurulmasıyla kısa zamanda meydana gelen hiper enflasyonu düşürülmesiyle ilk aşama başarılı bir şekilde atlatılmış olmaktadır. İkinci aşamada ise talep canlılığını artırılması için genişleyici para politikaları kullanılması gerekmektedir. Para arzı artışı zaman faiz oranının düşmesi yatırımların canlanması, talep yeterliliğinin sağlanmasıyla halk üzerindeki ekonomi anlayışında dalgalanma olgusunun dağılması, kamu idaresinin büyüklüğünü azaltılmasını sağlayan yapısal reformlar, Merkez Bankası'nın finansmanını azaltacak düzenlemeler ile desteklenmesi gerekir. Ücretlerin dondurulması piyasada piyasadaki ürünlerde kıtlık ve karaborsa uygulamalarının yaygınlaşmasına yol açmaktadır (Cin vd., 2001:65-90).

Heterodoks ekonomi politikaları 1980'li yıllara kadar tek başına uygulanmıştır. Ancak serbest ekonomi politikalarının benimsenmesiyle birlikte ekonomide Ortodoks ekonomi istikrar politikaları uygulanmaya başlamıştır. Ortodoks istikrar politikaları ise gelişmekte olan ülkelerde kullanılan ekonomi politikalarıdır. Ortodoks maliye politikalarının temelinde sıkı maliye politikaları ve para politikaları uygulanmaktadır. Fiyat kontrolleri uygulanmazken ekonomide kamu harcamalarını azaltıcı ve vergi politikalarını artırıcı ekonomi politikaları izlenmektedir. Böylelikle izlenen ekonomi politikaları talep daraltıcı, işsizliği azaltıcı, enflasyonun düşmesi beklenmektedir. İstikrar politikalarıyla birlikte ekonomide sağlanmaya çalışılan güven ortamı hem ulusal hem de uluslararası yatırımların artmasını sağlayacaktır.

Ortodoks istikrar politikalarının bir diğer politika aracı üretim kapasitesinin artırılması için toplam arz ve talebin artırılması gerekmektedir. Başta tasarrufların artırılması için hükümetin mevduat faizlerinden alınan vergilerin azaltılması, para ve sermaye piyasasında sağlanan serbestleşme reformları tasarrufları artıracaktır (Bahçeci,1997:3). Hükümetin harcama politikalarında izlediği stratejiler tasarrufların artmasını sağlayacak yatırımların artmasına zemin hazırlayacaktır (Değirmen,2008:133-148). Ekonomik etkinliği artırıcı politikalar izlenmesi ilgili hükümetin sübvansiyonlar, regülasyonlar, dış ticarete sınırlamalar getirilmesi, sanayi kesimine sübvansiyon ve regülasyonların getirilmesi ekonomik koşullarda meydana gelen dengesizliklerin oluşması işsizliğin artmasına ve toplum refahının azalmasını sağlayabilmektedir (Eğilmez,2013).

Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Politikaları uygulanırken para ve maliye politikaları birlikte kullanılmıştır. 2000 yılından sonra uygulanan istikrar politikalarına baktığımız zaman ise maliye politikaları reel talebin büyümesi amacıyla iç dinamikleri harekete geçirmek amacıyla teşvik politikaları kullanılmıştır. Maliye politikası araçlarından teşvik politikaları modern ekonomik ihtiyaçlar doğrultusunda dönüşümü gerçekleştirilmiştir.

4. 2000-2018 YILLARI ARASI TÜRKİYE’DE EKONOMİDE İSTİKRAR POLİTİKALARI: TEŞVİK POLİTİKALARI VE YAŞANAN EKONOMİK DALGALANMALAR

Bu kapsamda Türkiye’de uygulanan ekonomik istikrar politikaları teşvik politikaları ve yaşanan veya etki eden ekonomik dalgalanmalar çerçevesinde ele alınarak ilk olarak Kasım 2000, Şubat 2001 krizleri ele alınacaktır. AB Müzakere sürecinin başlamasından sonra 2008 Küresel Ekonomik Krizi ve 2010-2011 Avrupa Borç Krizi ele alınacaktır. En son olarak 2018 yılında yaşanan döviz kurundaki dalgalanmaların makroekonomik değişkenlere etkisi ve sosyal ekonomik etkileri ele alınarak incelenecektir.

4.1. Türkiye’de 2000-2004 Yılları Arasında Ekonomide İstikrar Politikaları Çerçevesinde Teşvik Politikaları Ve Ekonomik Krizler (Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizi)

1980 yılından itibaren Neo Liberal modelinin benimsenmesiyle birlikte serbest ekonomi politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Serbest ekonomi politikaları benimsenmesi ekonomide derinleşmeyi beraberinde getirmiştir. 1980 yılından 1999 yılına kadar Türkiye’de her beş yılda bir ekonomik bunalım meydana gelmiştir. 1984-1985 ve 1991,1994-1995, 1998-1999 yıllarında ekonomik dalgalanmalar oluşmuştur. Bu yıllar krizlerle mücadele kapsamında Türkiye’de sıkı maliye ve para politikaları uygulamaları görülmüştür. Enflasyon sorununu kur politikalarıyla aşmaya çalışılmıştır. Ancak izlenen TL’nin döviz kuruna karşı değerinin düşürülmesi maliyet enflasyonunu artırarak ithalata dayalı ekonomi politikaları neticesinde ödemeler dengesi açığının meydana gelmesi, yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek amacıyla mevduat faizlerinin yükseltilmesi sorunuyla karşılaşmıştır. Borçlanma politikaları kriz şiddetini daha da artırmıştır. Kısa vadeli reform paketi başarıyla uygulanmış, faiz oranları düşürülmüştür. İthalat artmış, ihracat azalmış ve ödemeler dengesinde açıklar meydana gelmiştir(Fırat:508-510). 1999 yılında Marmara Depreminin etkisiyle ekonomik ve sosyal boyutu 10 milyar TL civarında olması ekonomide ciddi kırılmalara zemin hazırlamıştır. Aralık ayında IMF ile Stand BY anlaşması imzalanarak iyi niyet mektubu gönderilerek bu mektup neticesinde ülkede sıkı maliye, para ve döviz politikası uygulanacağı, siyasi rejimden destek alınacağı, enflasyonun düşürüleceği taahhüt edildi. Kasım 2000 yılında Bankacılık Krizinin patlaması izlenecek ekonomi politikalarını başarısızlığa uğratmıştır(Turan:70). 2000 yılına kadar uygulanan teşvikler daha çok sabit sermaye yatırımların artırılmasına yönelik teşvikler olmuştur. Yapılan yatırımların olgunlaşp istihdam ve kalkınma üzerindeki etkisi hissedilir bir etki oluşturmamıştır.

1999 yılında Marmara Depreminin yaşanması ekonomik kırılmanın şiddetini artırarak likidite sıkışıklığına neden olmuştur. Arjantin’de yaşanan krizin Türkiye’de hissedilmesi nedeniyle yabancı yatırımcıların tedirginlik yaşayarak yatırımlarını geri çekmesi, yabancı sermayedarların ülkeden çıkışını hızlandırmıştır. Artan döviz talebi, Merkez Bankasının döviz rezervlerinin azalması, özelleştirme programının uygulamasının gecikmesi bunun sonucu artan kamu açıkları ve borç yükü, enflasyon oranının beklenen seviyeden yüksek gelmesi ekonomi programına olan güvenin sarsılması, enflasyon oranını artırması krizin sinyallerini vermiştir. Bankacılık sektöründe yaşanan gelişmelere baktığımız zaman enflasyon oranının 2000 yılının ilk 6 aylık döneminde aşağıya çekilmesi, küçük ve orta büyüklükteki bankaların yüksek faiz oranlı satın aldıkları mevduatlarını zararına satması, büyük bankalarla rekabet edilememesi ekonomik dalgalanmanın finans kesimine sıçraması krizin sinyallerini güçlendirmiştir. Kasım 2000 yılında yaşanan İMKB’nin Kasım 2000 yılında 20.000 puan seviyesinden 9.000 puan seviyesine düşmesi hisse senetlerinin yabancı ve yerli yatırımcılar tarafından satışını hızlandırmıştır. Borsada yaşanan panik havası krizin şiddetini artırarak yabancı yatırımcıların elindeki bonoları satması Merkez Bankasının gecelik faiz oranının %400’lere kadar yükselmesine sebebiyet vermiştir (Fırat:510-512).

Aralık 2000’de İMF’ye iyi niyet mektubu verilerek dalgalanmanın şiddetinin azaltılacağı, yapısal önlemlerin ve reform paketinin uygulanacağı belirtilmiştir. Ancak Hazine’ye duyulan güvensizlikten dolayı yıl sonu enflasyon oranından farklı bir şekilde %67

faiz oranı ile borçlanılmıştır. Ocak 2001 yılında yaşanan TÜFE oranı azalan talebe rağmen %28 olarak gerçekleşmiştir. 2001 Yılı'nın Şubat ayında Milli Güvenlik Kurulunda yaşanan Cumhurbaşkanı ve Başbakanı arasında yaşanan sert tartışmalar dolayısıyla yaşanan siyasal kriz, ekonomik krize dönüşmüştür. Kasım 2000 krizinin etkileri devam ederken ekonomiye sert bir şekilde kriz yaşatılmıştır. 23 Şubat'ta Merkez Bankasının rezervleri 5.3 milyar USD azalmıştır. 2001 Krizinin maliyeti ekonominin %9.4 oranında daralmasına yol açmıştır. %75 TL'nin değer kaybetmesine yol açarken ihracatın artmasına dış ticaret açığını ise 4.4 milyar USD düşmüştür (Turan:72).

Para piyasalarında meydana gelen borçlanma ise gecelik faiz oranları %7500 oranında gerçekleşmiştir. Hazine %144 oranında dış borçlanmayı gitmiştir. Etkileri ise Hazine'nin iç borç stoku bir önceki yıla göre dört kat artış göstermiştir. Yaklaşık işsizlik rakamları ise 1,5 milyona ulaşmıştır. Sabit kur sisteminden IMF'nin desteğiyle esnek kur sistemine geçilmiştir. IMF ve Dünya Bankasının ek desteğiyle hazırlanan ve 2002 yılından itibaren uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulanmaya başlamıştır (Turan:72-74).

Kasım 2000 ve Şubat 2001 Bankacılık Krizleri Türkiye'nin kendi dinamiklerinden ekonomide izlemiş olduğu yanlış politikalarından, siyasal güven bunalımının sonucu yabancı sermayenin çıkışı sonucunda krizlere zemin hazırlamıştır. Türkiye'de meydana gelen ekonomik krizlerde yabancı sermaye çıkışı, faiz oranlarının yüksekliği, kronik enflasyon sorunu dalgalanmanın şiddetini artırarak ekonomide yaşanan bunalımları derinleştirmiştir. 2000 öncesinde yaşanan ekonomik krizler ve siyasal bunalımlar Kasım 2000 Krizi'nin zemini hazırlamış reçete olarak ise IMF rehberliğinde Ortodoks İstikrar Politikaları uygulanarak ülkelerin ödemeler dengesi açığı sorununu çözmek ve enflasyonla mücadele etmek en önemli amaçlarından bir tanesidir. Ancak ödemeler dengesi açığı sorununu çözerken ülke parasını döviz kuruna göre devalüe ederek ihracatını artırarak ithalatı kısmayı hedeflemiştir. Ancak Kasım 2000 yılından sonra imzalanan IMF ile iyi niyet mektubu 2001 yılında MGK krizine yol açılmasıyla birlikte uygulanamamıştır.

2002 yılından sonra uygulanan yapısal programlarda güven bunalımını ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırılması, devletin denetim, eğitim, sağlık ve adalet ile sınırlı kalacağı, sürdürülemez düzeye ulaşan borç politikalarında sona erdireceği, ekonomide yeniden yapılandırılma yönündeki siyasal taahhüt edilmiştir. Şeffaflık ve hesap verilebilirliğin sağlanması, yolsuzlukla mücadelenin güçlendirilmesi ve ekonomide yaşanan finansal dalgalanmaların temelinde yatan nedenlerle mücadele edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Turan: 77). Bu dönemden sonra uygulanan ekonomik politikalar belirli yapısal program çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu yapısal program uluslararası yatırımcıların güvenini kazanması, başta AB olmak üzere uluslararası kurum ve kuruluşların desteği alınmıştır. AB ekonomisi ile Türkiye ekonomisinin yapısal uyumunun sağlanması amacıyla 2002 yılında hükümetin izlediği politikalar kalkınmanın ve gelişmenin sağlanması için Avrupa Birliği ile müzakerelerin tekrardan başlatılması için harekete geçmiştir. Türkiye 2002 yılında AB üye olan ülkelerin 1970'lerde kullandığı İstatistiki Bölge Birimi ilkelerini 4720 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile ülkemizi NUTS1'de 12 bölgeye, NUTS2'ye göre 26 bölgeye, NUTS3'e göre ise 81 bölgeye ayırmıştır. İstatistiki Bölge Sınıflandırılmasında kullanılan Nüfus, Coğrafya, Bölgesel Kalkınma Planları, İllerin Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması gibi hususlar dikkate alınmıştır (Bilici:159-162).

2004 yılında çıkarılan 5084 sayılı kanuna göre enerji desteği (organize sanayi bölgelerinde %50, diğer alanlarda %40), bedelsiz arsa tahsisi, vergi ve sigorta primi desteği, bu illerde teşvik uygulanabilmesi için kişi başı düşen gelirin 1500 doların altında olan 36 il için uygulanmıştır. Serbest bölgeleri gümrük bölgesi dışında saymaktadır (Yatırımların ve İstihdamın Teşviki,2004).

4.2. AB üyelik müzakerelerinden Günümüze (2005-2018) Ekonomide İstikrar Politikaları Kapsamında Teşvik Politikaları ve Ekonomik Krizler (2008 Küresel Ekonomik Kriz ve Avrupa Borç Krizi)

2005 yılından sonra Avrupa Birliği ile müzakere sürecinin başlaması ekonomide istikrar politikalarını destekleyici nitelikte olmuştur. Bunun sonucu olarak uluslararası arenada yabancı yatırımcılara güven verilerek ekonomide istikrar sağlanmaya çalışılmıştır. Ekonomide etkin bir şekilde maliye politikaları araçlarından teşvik politikaları kullanarak ülkede yatırımları ve finansal sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla teşvik sisteminde dönüşüm yaşanmıştır. Maliye politikaları araçlarından kamu harcamaları bölümünde yer alan teşvik politikaları ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak amacıyla ilk olarak mevcut teşvik mevzuatının revize edilerek yeni teşvik mevzuatı yürürlüğe girmiştir.

2005 yılına çıkarılan 5350 sayılı kanun ise 5084 sayılı kanunun geliştirilmiş hali olup teşvik sisteminin yapısını geliştirmiştir. 2004 yılında çıkarılan kanuna paralel olarak yatırımların %20 oranında artırılması ve sağlanması gereken istihdam alt ve üst limitlerinde artışların meydana gelmesi gerekmektedir. 2004 yılında çıkarılan teşvik yasasına göre kapsamına aldığı 36 ile ilave olarak 13 il daha eklenmiştir. Bu eklenen iller ise Nevşehir, Karaman, Elazığ, Rize, Trabzon, Kütahya, Artvin, Çorum, K. Maraş, Niğde, Kastamonu, Tunceli, Kilis illerini kapsamaktadır. Sağlanan bedelsiz arazi temininde ise Orman Kanuna tabi yerler hariç olmak bedelsiz kullanıma hakkının tahsis edilmesi hüküm altına alınmıştır (Yatırımların ve İstihdamın Teşviki Kanununun Değiştirilmesi,2005).2005 yılında çıkarılan kanun ise AB uyum çerçevesinde AB üyesi ülkelerde uygulanan teşvik mevzuatının ülkemizde uygulanan teşvik mevzuatıyla uyumlaştırılması esas alınmıştır. Birliğe üye olan ülkeler teşvik mevzuatını uygularken teşviklerden yararlanan sektörler, bölgeler için ayırıcı teşvik uygulamalarını yasaklamıştır. Verilen teşviklerin özel nitelikli değil genel niteliğe sahip olması, birlik içi rekabet politikalarıyla uyum sağlaması gerekmektedir.. 2005 yılında çıkarılan 5084 sayılı kanunun genişletilmiş şekli olan 5350 sayılı kanun ise 2008 yılının sonuna kadar yürürlükte kalmıştır.

2006 yılında bölgesel kalkınmışlık farklarının bölgeler arasında minimum seviyeye çekebilmek ve geri kalmış bölgelerin kalkınmasını sağlamak amacıyla Kalkınma Ajanslarının kurulması kapsamında kanun çıkarılmıştır. Kalkınma ajansları çıkarılan kanun kapsamında bölge ajansları oluşturulacak ve bölge ajanslarının birden fazla ili kapsayacaktır. AB'nin destek olduğu bölgesel kalkınma projelerin desteklenmesi, denetlenmesini ve izlemesini yapacaktır. 2006 yılında çıkarılan 19021 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla gümrük vergisi muafiyeti, yatırımların artırılması amacıyla Faiz Desteği, KDV istisnası getirilmiştir (Bilici:168).

2008 yılı ile 2009 yılları arasında dünya ekonomisi ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Avrupalı devletler ile ABD ekonomik krizden en çok etkilenen ülkeler arasında yer almıştır. Türkiye ekonomisinin krizden uluslararası ticaret kanalıyla etkilenmesi ve krizin sirayet etmesinin bir diğer nedeni ise gelişmekte olan ülkelere benzer şekilde Türkiye'de Ekim 2008'den itibaren net sermaye çıkışı gözlenmiştir. Bunun sonucunda reel sektör, önceki yıllarda kolay ulaşabildiği dış finansman konusunda zorluklar yaşamıştır Küresel kriz tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de belirsizlikleri artırmış ve bu artan belirsizlik, hem güven ortamını hem de ileriye dönük beklentileri olumsuz etkileyerek, yatırım ve tüketim kararlarının ertelenmesine ve ekonomik aktivitenin ciddi oranda yavaşlamasına neden olmuştur. Türkiye'nin üretim kapasitesindeki artış sınırlanmış ve mevcut kapasitenin kullanımı olumsuz yönde etkilenmiştir. Aralık 2007'den Eylül 2008 yılına kadar borsadaki kayıp %35'e ulaşmıştır. Küresel kriz Türkiye ekonomisi üzerindeki ilk etkisini İMKB üzerinden hissettirmiştir.2006 yılında büyüme hızı %6.9, 2007 yılında %4.6,2008 yılında ise %0.9'a gerilemiştir. Alt sektörler itibariyle ise en belirgin düşüşü tarım sektöründe meydana gelirken hizmetler ve sanayi sektöründeki büyüme oranları %8 oranından %0,8 oranına gerilerken hizmetler sektöründeki büyüme oranı ise %7,2 iken 2008 yılında %0,4'e ulaşmıştır (Yıldırım,2010: 48-52).

Özellikle finansman imkânlarının azaldığı bir dönemde, cari işlemler açığının azalması, krizin pozitif yanlarını oluşturmaktadır. Bunun nedeni ise döviz kuru fiyatlarının yükselmesi, ihracatta artış meydana getirirken ithalatta ise önemli bir miktarda azalmaları gündeme getirerek dış ticaret açığını azaltmaktadır. Dünyada talep daralmasına bağlı olarak emtia

fiyatlarında yaşanan önemli düşüşlerin yanı sıra ülkemizde iç talepteki daralma, enflasyon oranının düşüş eğilimine girmesine katkı sağlamıştır. Enflasyonist baskıların azalması, Merkez Bankasına fiyat istikrarı temel hedefinden sapmadan ekonomik canlanmayı destekleyici yönde bir para politikası uygulama imkânı sunmuştur. Küresel krizin bankacılık sektörüne etkisi ise son derece sınırlı kalmıştır. Pek çok ülkeden farklı olarak Türkiye’de kamu kesimi tarafından bankacılık sektörüne müdahale ya da kaynak aktarma ihtiyacı ortaya çıkmamıştır. Kriz dönemlerinin en belirgin özelliklerinden birisi de piyasadaki likidite darlığının sonucu olarak alacakların vadesinde tahsil edilememesi veya tahsil edilmeme riskini artırmasından kaynaklanmaktadır. (Anbar ve Şenol, 2010:178-180). Mevcut siyasi rejim izlemiş olduğu maliye ve para politikaları aracılığıyla ekonomideki durgunluğu ve dalgalanmayı giderici önlemler almıştır. Maliye politikaları açısından alınan önlemler ise teşvik politikalarını kullanarak ekonomi canlandırılmaya çalışılmaktadır. Teşvik politikaları kapsamında ise;

Serbest bölgeler için 2008 yılında çıkarılan kanun Avrupa Birliğine üyeliğe kadar uygulanan kanun kapsamındadır. Serbest bölgelerde üretim faaliyetinde bulunan mükellefin elde ettikleri kazançlar gelir ve kurumlar vergisinden muafır. Mükellefler ürettikleri ürünlerin FOB bedelinin %85’ ihraç edilirse personele ödedikleri ücretler gelir vergisinden istisna edilir. Ayrıca damga vergisinden ve harçlardan muaf tutulmuştur.

Kosgeb tarafından ise özel girişimciliği geliştirmek ekonominin lokomotif görevi olan küçük ölçekli işletmelerin sermaye yapısını güçlendirmek amacıyla danışmanlık ve eğitim desteği, teknoloji geliştirme ve Avrupa ve dünyadaki ülkelerle rekabet edebilmek ve uyum sağlamak amacıyla yenilik destekleri verilmiştir. Kalite desteği sağlanması ve uluslararası alanda ticaret yapabilmek amacıyla üretim ile ilgili Kalite ve diğer sertifikaların alınması için devlet tarafından destek sağlanmıştır.

Bölgesel kalkınmayı sağlamak amacıyla ortak kullanım amacıyla makine teçhizat desteği, alt yapı ve üst yapı uygulama desteği, yerel ekonomik araştırma desteğinin sağlanması gerekmektedir. Teknoloji geliştirme bölgelerinin oluşturulması amacıyla çıkarılan teknoloji bölgeleri geliştirme kanunu ve Organize Sanayi bölgelerinin kurulması için arsa tahsisi ve alt ve üst yapı desteğini düşük faizli kredilerle desteklenmiştir.

2009 yılında uygulanmaya başlayan teşvik sisteminde ilk kez bölgesel ve sektörel düzeyde teşvik politikalarını ayırmıştır. İllerin sosyo ekonomik gelişmişlik seviyelerine göre bölgelere ayrılmıştır. Türkiye genelinde ise 4 bölgeye ayrılmıştır (Karagöl ve Akdeve:338)

2009 yılında çıkarılan 15199 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla ilave olarak yatırım yeri tahsisi, vergi indirimi, sigorta primi işveren hissesi desteği sağlanmıştır. Ancak 2011 yılına kadar yatırımın gerçekleştirilmesi gerekmektedir. 2011 yılından sonra gerçekleştirilen yatırımları için sigorta primi işveren hissesi desteği I ve II. Bölgeler için kaldırılmıştır. Ülkemiz teşvik politikası bakımından az gelişmişlikten gelişmiş bölgeler bakımından dört bölgeye ayrılmıştır. Bölgeler açısından tek fark ise kalkınmada geri kalmış olan 3. ve 4. Bölgeler için sadece diğer bölgelerden farklı olarak faiz desteği getirilmiştir. 2010 yılından önce başlanılan yatırımlar için sigorta primi işveren desteği 1. Bölge için 2 yıl, 2. Bölge için 3yıl, 3.bölge için 5 yıl, 4. Bölge için 7 yıl olarak kararlaştırılmıştır. 2010 yılından sonraki yatırımlar için ise sadece sigorta primi işveren desteği 3. Bölge için 3 yıl, 4. Bölge için 5 yıl olarak uygulanmaktadır(Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı,2009). 2009 Yılında çıkarılan bakanlar kurulu kararıyla uygulanan teşvik araçlarından vergisel indirimler ise bölgeden bölgeye ve yatırımın niteliğine göre değişmektedir.

Tablo 1: 2009-2011 Yılları Arasında Bölgesel Yatırımlara Uygulanan Teşvik Oranları

Bölgeler	Bölgesel Yatırımlara Uygulanan Teşvik Oranları					
	Yatırıma Katkı oranı (%)			Kurumlar Vergisi ve Gelir Vergisi İndirim Oranı (%)		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011

1. Bölge	10	20	15	25	50	50
2. Bölge	15	30	25	40	60	60
3. Bölge	20	40	35	60	80	80
4. Bölge	25	60	55	80	90	90

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı,2009

Tablo 2: 2009-2011 Yılları Arasında Büyük Ölçekli Yatırımlara Uygulanan Teşvik Oranları

Bölgeler	Büyük Ölçekli Yatırımlara Uygulanan Teşvik Oranları					
	Yatırıma Katkı Oranı (%)			Kurumlar Vergisi ve Gelir Vergisi İndirim Oranı (%)		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011
1. Bölge	25	30	25	25	50	50
2. Bölge	30	40	35	40	60	60
3. Bölge	35	50	45	60	80	80
4. Bölge	40	70	65	80	90	90

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı,2009

2009 yılında bakanlar kurulu kararıyla çıkarılan teşvik politikaları bölgesel ve yatay teşvik politikaları olarak uygulanmaktadır. Bölgesel teşvik politikalarında yatırıma katkı oranı tutarında vergi indirimi miktarı bölgelerin gelişmişlik seviyelerine göre değişmektedir. Bu oran büyük ölçekli yatırımlarda ise bölgesel teşvik uygulamalarına göre her bölge için ilave olarak %15 fazlalık göstermektedir. 3. ve 4. Bölge için gelir ve kurumlar vergisinden %60 ve %80 oranı indirim tabii olabilecektir. 2010 ve 2011 yılları oranları ise tabloda verilmiştir.

2009 yılında çıkarılan teşvik politikaları kapsamında uygulanan faiz desteği ise 3. ve 4. Bölgeler için uygulanan faiz desteği III. Bölge için TL için +3 puan faiz indirimi, döviz cinsinden kullanılan kredilerde +1puan. IV. Bölgeler için TL için +5 puan faiz indirimi, döviz cinsinden kullanılan kredilerde +2 puan faiz indiriminden yararlandırılır. Azami faiz desteği 500 Bin TL olmakla birlikte teşvik kapsamından yararlanan azami süre ise 5 yıldır.

Büyük ölçekli yatırımlara sağlanan teşvikler Türkiye’de stratejik öneme sahip sektörlerde üretimi ve teknolojik gelişmeyi sağlamak amacıyla ulaştırma sektörünün kara, liman, demiryolu taşıtlarının üretiminin sağlanması için destek verilmiştir. Teknolojik gelişmesi sağlamak amacıyla elektronik sanayiye geliştirmek dışa bağımlılığı azaltmak hedeflenmiştir. Sağlık hizmetleri kapsamında ilaç üretimi, tıbbi alet, hassas ve optik aletler imalatı gerçekleştirilmesi amacıyla destekler sağlanmıştır. Hava ve uzay taşıtları, makine sanayisinin geliştirilmesi, madencilik yatırımlarının geliştirilmesi amacıyla madenlerin işletimi ve ham madde olarak değil de işleyebilmek amacıyla gerekli teknolojik yatırımların gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda stratejik öneme sahip 12 sektörde teşviklerden yararlanabilmek amacıyla asgari yatırım tutarı 50 milyon TL olması gerekirken yatırımlar için gerekli sermaye koşulları ise %10’una sahip olunması gerekmektedir (Karagöl ve Akdeve:341)

2010 yılında Avrupa Borç Krizinin yaşanması ise birliğe üye olan Portekiz, İrlanda, İspanya, İtalya ve Yunanistan gibi ekonomik kırılganlıklarla mücadele eden ülkelerin risk fiyatlaması ile Almanya’nın risk fiyatlamasının bir tutulması birlik düzeyinde sağlanan yatırım kredilerinin etkisiz dağılımına yol açmıştır. Kredi derecelendirme kuruluşları yüksek borç oranına sahip olan ülkeleri yatırım yapılabilir güvenli ülke ilan etmeleri krizin şiddetini artırmıştır (Öztürk ve Aras, 2011:145).Finansal krizden çıkabilmek amacıyla birlikte düzeyinde Avrupa İstikrar Mekanizması, Avrupa İstikrar Mekanizması, Yunanistan’ın

borçlarını çevirmek amacıyla Ödemeler Dengesi fonu kullanılmıştır. Bu fon 1 defaya mahsus 110 milyar Euro bütçeye sahip ve Yunanistan'ın kredi kullanılmıştır (Dağdelen,2011: 21).

2010 yılında yaşanan Avrupa Borç Krizi kredi derecelendirme kuruluşlarının eski güvenini kazanabilmek amacıyla not oranlarını doğru belirlemesi, gelişmekte olan ülkelere yabancı sermaye akışını yavaşlatmıştır. Türkiye'de ise izlenen istikrar politikaları ise krizin etkisiyle birlikte Türkiye'nin ihracat partneri olan Avrupa Birliği ülkelerine kriz dolayısıyla düşüşler oluşturmasıyla birlikte dış ticaret dengesinin sağlanmak istenmesi amacıyla Afrika ve Orta Doğuya yapmış olduğu ihracatı artırması Avrupa Birliği ile olan ihracatın düşüşünü tam olarak telafi edemese de kısmi olarak karşılamaya çalışmıştır. Genişleyici maliye politikaları çerçevesinde iç talebe yönelik büyüme stratejisi oluşan cari açıkların borçlanma ile kapatılması reel efektif döviz kurundaki artışlar cari açıkların artması durumu ise krizlerin oluşumundaki en güçlü etkenlerden birisidir. 2010 Yılından sonraki ekonomi politikalarında yaşanan dönüşüm ihracata dayalı teşvik ve, Ar Ge yatırımlarına yönelik teşvik politikaları izlenerek mevcut teşvik mevzuatında güncellemeler yapılmıştır(Ulusoy ve Ela, 2014:84-110)

2012 yılına kadar uygulanan ekonomi istikrar politikalarına baktığımız zaman ekonomide büyüme ve kalkınmanın sağlanması amacıyla para ve maliye politikaları bir arada kullanılmıştır. Türkiye'de uygulanan enflasyonla mücadele programı ekonomideki istikrar politikalarının temel taşı konumunda olmuştur. Ekonomide enflasyonla mücadele programında döviz kuru fiyatlarında istikrarsız bir artışı destekleyici makroekonomik dengesizliklere karşı ekonomik durumun ihtiyacı çerçevesinde daraltıcı ve genişletici maliye, para politikaları çerçevesinde cevap verilmeye çalışılmıştır. 2008 yılında yaşanan krizin etkilerini genişletici maliye politikalarından vergi politikaları ve para politikaları etkin bir şekilde kullanılarak piyasadaki talep yetersizliğinin giderilmesi çalışılmıştır. 2010 yılında yaşanan borç krizinin etkisi ise yabancı sermayenin uluslararası statüde güvenli limanlar aramasıyla coğrafi, ekonomik ve politik riskleri var olan gelişmekte olan ülkelere yatırımlarını yavaş yavaş çekilmeye başlamıştır

2012 yılından sonra Türkiye'de teşvik politikalarında yeni bir döneme geçilmiştir. Bölgesel gelişmiş farklarını en aza indirmek 6 bölgeye ayrılmıştır. Teşvik politikalarının uygulanması açısından dört teşvik bölgesine ayrılan ülkemiz 2012 yılında çıkarılan 3305 sayılı kanunla birlikte az gelişmişlikten gelişmiş olmasına bakılarak 6 bölgeye ayrılmıştır. Teşvik politikalarının en kapsamlısı ise 5. ve 6. Bölgede uygulanmaktadır. 2012 yılında getirilen teşvik politikası ile birlikte yatırımlarda belirlenen asgari yatırım oranı düşürülerek büyük ölçekli yatırım miktarının artırılması planlanmaktadır (Yatırımlarda Devlet Yardımları, 2012).

Sabit sermaye yatırımları için 1 ve 2. Bölgeler için asgari yatırım tutarı 1 milyon TL, 3, 4, 5 ve 6. Bölgeler için asgari yatırım tutarı 500 bin TL'dir. Finansal kiralama şirketleri ise makine ve teçhizata ait toplam tutarın, her bir finansal kiralama şirketi için asgari 200.000 TL olması gerekir. Teşvik belgesi kapsamında yatırım harcaması olarak kabul edilen maddi olmayan duran varlıkların (marka, lisans, know-how vb.) oranı, teşvik belgesinde kayıtlı toplam sabit yatırım tutarının yüzde ellisini aşmayacağı kanunla belirtilmiştir (Yatırımlarda Devlet Yardımları, Madde 5). Stratejik yatırımlarda ise ithalat bağımlılığı yüksek olan yatırımlarda ise asgari yatırım tutarı 50 milyon TL ve doğal gaz dayalı olmayan enerji üretiminin sağlanması hedeflenmiştir (Yatırımlarda Devlet Yardımları, Madde 8). Faiz desteği ise bir ve ikinci bölgelere haricinde 3, 4, 5 ve 6. Bölgelerde ise sırasıyla Türk Lirası olarak kullanılan kredilerde 3 puan ile başlayıp sırasıyla 7 puana kadar çıkmaktadır. Döviz kredisi desteği ise üç ve dördüncü bölgeler için 1 puan, beş ve altıncı bölgeler için ise 2 puan faiz indirimi sağlanmaktadır. Tüm bölgelerde gerçekleştirilecek olan stratejik yatırımlar, Ar-Ge ve Çevre Yatırımları için ise TL bazlı yatırım kredilerinde 5 puan, döviz bazlı yatırım kredileri için 2 puan faiz indirimi uygulamaktadır (Yatırımlarda Devlet Yardımları, Madde 11).

Öncelikli yatırım konuları ise bir önceki dönem teşvik kanununa benzer bir şekilde AR GE yatırımları, savunma sanayi yatırımları, tıbbi ilaç yatırımları, ulaştırma taşıtlarının test merkezleri, havacılık ve uzay sanayisi yatırımları gibi teknolojik gelişmeyi sağlayacak,

ihracatı artıracak, ithalatta bağımlılığı azaltacak yatırım konularına ağırlık verilmiştir (Yatırımlarda Devlet Yardımları, Madde 18).

Tablo 3: Büyük Ölçekli ve Bölgesel Yatırım Uygulamaları için Sigorta Primi ve İşveren Hissesi Desteği

Bölgeler	31.12.2013 (Bu Tarihte Başlanılan Yatırımlarda Dâhil)	1.01.2014 (Tarihinden İtibaren Başlanılan Yatırımlar İçin)
1. Bölge	2 yıl	
2. Bölge	3 yıl	
3. Bölge	5 yıl	3 yıl
4. Bölge	6 yıl	5 yıl
5. Bölge	7 yıl	6 yıl
6. Bölge	10 yıl	7 yıl

Kaynak: 3305 Sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımı Hakkında Kanun, Resmi Gazete,2012

Büyük Ölçekli ve Bölgesel Yatırımlarda yatırıma 2013 yılında başlanması durumunda 1. ve 2. Bölge sigorta primi ve işveren hissesi desteğinden yararlanacaktır. Ancak 2014 yılında başlanırsa yararlanamayacak ve verilen teşvik süresi minimum bir maximum 3 yıl daha az teşvik verilecektir.

Tablo 4: Yatırıma Katkı Oranı ve Vergisel Destek Oranı

Bölgeler	Bölgesel Teşvik Uygulamaları		Büyük Ölçekli Yatırımlar	
	Yatırıma katkı oranı (%)	Kurumlar vergisi veya gelir vergisi indirim oranı (%)	Yatırıma katkı oranı (%)	Kurumlar vergisi veya gelir vergisi indirim oranı (%)
1.Bölge	10/15	30/50	20/25	30/50
2.Bölge	15/20	40/55	25/30	40/55
3.Bölge	20/25	50/60	30/35	50/60
4.Bölge	25/30	60/70	35/40	60/70
5.Bölge	30/40	70/80	40/50	70/80
6.Bölge	35/50	90/90	45/60	90/90

Kaynak: 3305 Sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımı Hakkında Kanun, Resmi Gazete,2012

2012 yılında çıkarılan kanuna göre yatırıma katkı oranı ve vergisel destek oranları yukarıdaki tabloda verilmiştir. 2013 yılına kadar yatırımın gerçekleşmesi durumunda ise oransal olarak teşviklerde artış yaşanmıştır. Birinci bölgede gerçekleşecek yatırımların 2013 yılında gerçekleştirilmesi durumunda yatırıma katkı oranı %15'e çıkmaktadır.

2012 yılından sonra gerçekleştirilen yatırımlar istihdamın teşviki, teknolojik faaliyet gösteren şirketlere yazılım desteği, ihracatı geliştirmek amacıyla Türkiye İhracatçılar Meclisiyle birlikte dış ticaret şirketlerine doğrudan ve dolaylı olarak teşvikler verilmektedir. Savunma Sanayisi alanında faaliyet gösteren şirketlere üretim kapasitesini artırabilmesi amacıyla doğrudan yatırım desteği sağlanması, Savunma alanında üretilecek makine ve ekipmanlarına mühimmat üretiminin desteklenmesi ve Motorlu taşıt ana sanayisinin, motor ve motor aksamlarının üretimi ve geliştirilmesi amacıyla destekler verilmiştir. Sağlık Turizmi kapsamında ise firmalara danışmalık, uluslararası sağlık sistemi akreditasyonları sağlamak, yurt dışından tedavi amaçlı gelen hastalara yönelik teşvikler sağlanarak Sağlık Turizmi canlandırılmaya çalışılmıştır. Eğitim yatırımlarına sağlanan teşvikler ise mevcut okulların kapasitesinin artırılması, modernize edilmesi amacıyla gerçekleştirilen yatırımlar en az 5. Bölge teşviklerinden yararlandırılacaktır. Hava araçlarının kullanım bakım ve tamirine yönelik eğitim yatırımlarına asgari 20 milyon yatırımları da bu teşvik kapsamındadır. Ancak Üniversite ve yükseköğretim eğitim yatırımları genel teşvik düzeyinde yararlandırılmaktadır. Maden Ocağı işletimi, işleme ve zenginleştirme yatırımları, üretilen madenlerin elektrik üretimi olarak kullanılan yatırımlarda 5. Bölge teşvikinden yararlandırılacaktır. Az gelişmiş bölgelere yatırımın gerçekleştirilmesi, istihdamın artırılması, üretim ve ihracatın artırılması, bölgeler arası gelişmişlik farklarının minimum düzeye indirilmesi amacıyla Oluşturulan

Cazibe Merkezleri yatırımı kapsamında imalat sanayi yatırımları, çağrı merkezi ve veri merkezi yatırımlarını kapsamaktadır. Kırsal kalkınmayı destekleme yatırım programı oluşturulmuştur.

2018 yılında ise verilen teşvik paketi 135 milyar TL teşvik paketi kapsamında demir çelik endüstrisinin gelişimi, demiryolu ulaşım sistemleri, savunma sanayisi alanında, ana metal sanayisi, Dizel ve hibrit motor üretimi, yenilebilir enerji teknolojileri (güneş enerji panelleri), petrol kimya sanayisi, havacılık sanayisi, entegre hayvancılık ve madencilik üretim tesisleri, petrol rafinerisi ve tıbbi cihaz üretimini kapsamaktadır.

Tablo 5: 2001-2018 Yılları Arasında Yatırımlar Bazında Verilen Teşvik Belgesi Miktarı ve Yatırım Değeri (Milyon TL)

	Stratejik Yatırımlar		Bölgesel Yatırımlar		Büyük Ölçekli Yatırımlar		Genel Yatırımlar	
	Yatırım Değeri	Belge Adedi	Yatırım Değeri	Belge Adedi	Yatırım Değeri	Belge Adedi	Yatırım Değeri	Belge Adedi
Yerli Sermaye	55.767	10	291.851	20.442	36.461	76	326.583	42.146
Yabancı Sermaye	83.067	38	83.902	1303	42.576	62	79.850	2.426

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Yatırım Teşvik İstatistikleri,2018

Teşvik belgeli yatırımlara göre değerlendirdiğimiz zaman ise stratejik ve büyük ölçekli yatırımlarda yabancı yatırımcı daha fazla yatırım gerçekleştirmiştir. Verilen teşvik belgelerinde yabancıların yatırımları gerçekleştirme oranı yerli yatırımcılara göre daha yüksektir.

Tablo 6: 2001-2018 Yılları Arasında Yatırımlar Bazında Verilen Teşvik Belgesi Kapsamında Yatırımların İstihdama Katkısı

	Stratejik Yatırımlar	Bölgesel Yatırımlar	Büyük Ölçekli Yatırımlar	Genel Yatırımlar
Yerli Sermaye	9.382	1.047.562	29.636	1.144.572
Yabancı Sermaye	4.130	103.159	15.798	205.898

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Yatırım Teşvik İstatistikleri,2018

Yatırım teşvik belgesi açısından toplamda 66.503 teşvik belgesi verilirken toplamda 1 trilyon TL yatırıma sahip olarak 2.560.137 kişiye istihdam sağlanmıştır. Bu yatırımlarda %71 yerli sermaye olurken %29 oranında yabancı yatırımcı yatırım gerçekleştirmiştir.

Yatırım teşvik belgesi 2017 yılı açısından en yoğun dönemini yaşamıştır diyebiliriz. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının verilerine göre 7406 belge 180 milyar TL yatırım gerçekleştirilirken 2018 yılında ise belge adedi 5914 yatırım değeri 157 milyar TL'ye düşmüştür.

4.3. 2018 Döviz Kuru Dalgalanması ve Genel Ekonomiye Etkisi

Kriz ekonomisti Roubını. Krizleri “siyah kuğuya” benzeterek ünlü ekonomist küresel dünyada her on yılda bir krizin meydana geleceğini ifade etmiştir. Küresel kriz ABD gayrimenkul balonunun patlaması yani kredi genişlemesinin vermiş olduğu durgunluk sebebiyle Amerikan finans sektörünün türev araçlarını satın alan Uluslararası yatırımcılara sirayet etmesi krizin etki alanını genişletmiştir. 2008 Krizinin sebeplerinden bir tanesi ise Amerikan Merkez Bankası (FED) faiz artırımını uluslararası düzeyde fon yöneticileri yatırımlarını spekülatif yatırımlara yöneltmesi ekonomideki kırılganlıkları biraz daha artırmıştır (Roubını ve Mihm,23)

2010 yılında Avrupa Borç Krizinin yaşanması ve izleyen yıllarda iç talebe doğru yaşanan büyüme metodu, gerçekleştirilen yatırımlar için uluslararası piyasalardan dövizle borçlanılması, dış borç stokunun her yıl artış göstermesi, döviz fiyatlarında 2012 yılından itibaren yükseliş ivmesine girmesi cari açığın boyutunun artmasına sebep olmaktadır. 2012 yılından itibaren ithalattaki bağımlılığın azaltılması, stratejik ve büyük ölçekli yatırımlara ağırlık verilerek teşvik paketini bu alanlarda yoğunlaştırmıştır.

Son üç yılda yaşanan uluslararası arenada yaşanan siyasi gelişmelerden ekonomik etkilerine bakacak olursak 2016 yılında İngiltere Başbakanı May faiz oranlarının ekonomik iyileşmedeki etkilerinden bahsetmiştir. Brexit oylamasından sonra Maliye Bakanı ise yatırım harcamalarının artırılması gerektiğini savunmuş bunun için ise 23 milyar Euro alt yapı yatırımlarına aktarılacağı bu fonun yarısının alt yapı yatırımlarına, geri kalan kısmı ile kamu özel ortaklığı modeli ile finanse edileceğini bildirmiştir (Şen vd. :22; O'Neill,2017).

2016 yılında Donald Trump'ın başkan seçilmesiyle birlikte yolların, köprülerin, hava limanlarının, sağlık tesislerinin ve tünellerin yeniden inşa edileceğini yine aynı ülke Vergi İndirimleri ve İstihdam Yasası çıkarılmıştır. Bu yasayla birlikte ülkede vergi indirimleri ile birlikte yatırımların, istihdamın artırılması, kamu alt yapı yatırım projelerinin hayata geçirilmesi planlanmıştır(Şen vd.: 22; O'Neill, 2017). Trump yönetime geldikten sonra ekonomik milliyetçi söylemlerini harekete geçirmeye başlamıştır. Bu çerçevede ilk olarak Trans Pacific Ortaklığından çekilmiş, Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Anlaşmasından, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşmasını devre dışı bırakıp, Kanada'yı olduğu gibi sürecin dışına çıkarmıştır. ABD'de hükümetinin diğer ülkelere çeşitli ürünlere gümrük vergisini artırmıştır. Sırasıyla Çin, AB ve Türkiye'ye ve vb ülkelere yayılmaya başlamıştır. Amerikan Merkez Bankası (FED) 2018 yılı içerisinde 4 faiz artırımı politika faiz oranlarını ise 2,25'ten 2,50 seviyesine yükseltmesi Gelişmekte Olan Ülkelerin para birimleri üzerinde negatif etki oluşturmuştur. Ticaret savaşları dolayısıyla Türkiye'nin ABD'den almış olduğu gümrük vergilerinin yükseltilmesi, ABD'nin Türkiye'den almış olduğu demir çelik ürünlerinde gümrük vergilerinin yükseltilmesi hakkında hem Türkiye hem de ABD birbirlerine uyguladıkları vergiler bakımında DTÖ dava açmıştır (Yılmaz ve Divani,2018: 22).

Türkiye'de ise Avrupa Borç Krizi'nin etkileriyle birlikte süreci 2012 yılının Şubat ayından itibaren aldığımız zaman Üretici Fiyat Endeksi tek haneli rakamlara düşmüştür. 2014 yılının ilk beş ayında çift haneli görmesi 2016 yılının Kasım ayında %6.41 seviyelerinden Aralık ayında %9.94 seviyesine bir sonraki ay ise %13.69 seviyelerine çıkması ve 2017 yılının ilk ayından itibaren makroekonomik göstergelerde bozulma eğilimi gözümüze çarpmaktadır. Yılın sonuna doğru enflasyon oranı %15.47 oranıyla kapatmıştır. Enflasyon oranlarının yükselmesi faiz oranlarının yükselmesine, yatırımların duraklamasına, istihdam oranlarının düşmesine yol açacaktır (Merkez Bankası, Enflasyon Verileri, 2018). İlk olarak aşağıdaki tabloda ihracatı karşılama oranlarına baktığımız zaman 2016 yılında yapılan ithalatın 2017 yılında %20 oranında artış göstermesi, ihracatın ise %10 oranında artış göstermesi ihracatın ithalatı karşılama oranı ise %4 oranında düşüş göstermiştir.

Tablo 7: Türkiye'de 2012-2018 Yılları Arasında Dış Ticaret İstatistikleri (Milyar ABD USD)

Yıl	İthalat	İhracat	İhracatın- İthalatı Karşılama Oranı
2012	236.545	152.462	%64.5
2013	251.661	151.803	%60.3
2014	242.177	157.610	%65.1
2015	207.234	143.839	%69.4
2016	198.618	142.530	%71.8
2017	233.800	156.993	%67.1
2018	223.039	168.023	%75.3

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri,2018

Dış Ticaret kanalına baktığımız zaman ise 2012 yılından itibaren mobil teknoloji ve bilgisayar ürünlerinin kullanımının yaygınlaşması, bu ürünlerin tüketiminin sınırlandırılması

amacıyla ilerleyen zamanlarda taksit sınırlandırılmasına gidilmiştir. 2016 yılının son çeyreğinden itibaren teknolojik ürünlerinden mobil iletişim cihazlarına uygulanan taksit uygulamasına son verilmesi, bilgisayar ve elektronik aletlere gelen yeni düzenlemeyle 9 aydan 6 aya düşürülmüştür. Market ve akaryakıt alımlarında taksit sınırlamasına son verilmiştir (A Haber,2016). 2018 Yılında Bankaların kredi kartlarına olan taksit yasağını teknoloji şirketlerinden kullanılan mobil banka kredisiyle delmeye başlaması tüketicilerin mobil iletişim araçlarını iki yılda bir değiştirmesi önlemler almaya yönelik 1 Eylül'den itibaren cep telefonu alımlarında kredi taksit uygulamasının 6 aylık süreyi geçemeyeceğini vurgulamıştır (Sözcü, 2018).

Özel sektör ve kamu sektörünün ödenmesi gereken kısa vadeli borç stokunun ödemelerinin gerçekleştirilmesi, piyasadaki konut sektörüne sağlanan faiz oranlarının enflasyon oranlarının altında kalmasıyla birlikte kredi genişlemesi yoluyla konut satın alınmasının teşvik edilmesi, reel piyasada dönen mevduatların konut sektöründe yoğunlaşması iç piyasadaki dinamikleri yavaşlatmıştır. ABD ile Türkiye arasında yaşanan ekonomik ve politik gerilim ise piyasa yapıcılarını tedirgin etmeye başlamıştır. Ülkede ekonomi politikaları üzerinde yaşanan hassas durumlar, kredi derecelendirme kuruluşları tarafından not indirimlerinin verilmesiyle krizin sinyallerini başta hisse senedi piyasasında olmak üzere yabancı sermaye çıkışını hızlandırmıştır. Brent Petrol varil fiyatlarının 2016 yılında 47 ABD doları düzeyinden 2018 Mayıs civarında 76 ABD dolarına ulaşması petrol ithal ülkeler açısından ithalatı arttırması bunun yansıması ise sanayide ham madde olarak petrol ve türevlerini üretime katan enerji santralleri ve sanayi kuruluşlarına etkisi ise olumsuz etkilemektedir. Petrol fiyatlarının yükselmesi enerji fiyatlarının ise petrole bağlı olmasından dolayı otomatik olarak arttıracak birçok sektöre etki edecektir.

Döviz kuru dalgalanmasının bir diğer nedeni ise kamu özel işbirliği modeli ile gerçekleştirilen yatırım projeleridir. Özel sektör yatırımı gerçekleştirirken yurt dışı finansman kaynaklarından kredi temini yoluna gitmiş bu durum ise özel sektörün dış borç stokunu artmasına neden olmuştur. Bir diğer neden ise yapılan erken seçim dolayısıyla yabancı yatırımcı tarafından ekonomik belirsizlik ortamının oluşması sermaye çıkışını hızlandırarak TL'nin dolar kuru karşısında hızlı bir şekilde değer kaybetmesini sağlamıştır. Döviz kurunda yaşanan dalgalanmaların etkisi ise 2018 yılında ise enflasyon oranları mayıs ayında %20 oranı görünürken eylül ayında ise %46.15 oranıyla 2003 yılından sonra izlenen en yüksek ÜFE oranıdır. TÜFE oranıyla ise 2018 yılının Ekim ayında %25.14 oranı gözükümüştür. (Merkez Bankası, Enflasyon Verileri,2018)

2018 yılının Kasım ayı verilerinin 2017 yılının son dönemine göre karşılaştırma yaptığımız zaman doğrudan sermaye ve diğer sermaye yatırımları %33.9 oranında azalışla 129.5 milyar ABD doları olurken, portföy yatırımları %16.9 azalarak 144 milyar ABD doları, yurt dışı yerleşiklerin hisse senedi stoku %39.6 oranıyla 31.4 milyar ABD doları, yurtdışı yerleşiklerin DİBS stoku 19.4 milyar ABD doları olmuştur. Özel sektörün yurt dışından temin ettiği kredi borcu, uzun vadeli kredi borcu 8.8 milyar ABD doları azaltılarak 213.3 milyar ABD doları, kısa vadeli borçlarından ticari krediler harici ise 3.1 milyar ABD doları azalarak 15.5 milyar ABD doları olmuştur. Kısa vadeli dış borç stokuna baktığımız zaman aynı dönem aralığına göre %1.8 oranında azalışla 116.5 milyar ABD doları olurken bu borcun bankalar kaynaklı tarafı ise 58.1 milyar ABD doları olmuştur. Diğer sektörler bazında ise 52.4 milyar ABD doları olmuştur. Kasım ayı sonu itibariyle vadesine 1 yıl veya daha az kalmış kısa vadeli borç stoku ise 174.5 milyar ABD doları bu borcun %18.4'i kamu borcu %72.2 özel sektörün %3.4'ü ise Merkez Bankasının borcudur (Merkez Bankası, Ödemeler Dengesi İle İlgili İstatistikler,2018).

2018 yılında Mart ayında başlayarak Ağustos ayında tepe noktayı gören döviz kuru dalgalanmasının ekonomi üzerinde fiyatlar gene düzeyini bozarak hane halkının satın alım gücünü düşürmüştür. Bunun nedeni ise döviz kurunda yaşanan artış eğiliminin ham madde, malzeme, petrol ve petrol benzeri ürünlere, ithalata dayalı sanayi ürünlerine birçok üretim ve tüketim ürünlerinde fiyatlarda artış meydana getirmiştir. Hane halkı ise tüketime konu olan ürünlerin talebinde zayıflama bunun nedeni ise satın alma güçlerinin aynı doğrultuda

artmamasından kaynaklanmaktadır. Toplam talebin azaldığı sektörlerin başında otomotiv, tekstil, gıda ve birçok sektöre etki etmiştir. 2018 döviz kuru dalgalanmasından dolayı ithalat azalırken ihracatta artış yaşanmıştır. Ticaret Bakanlığı verilerine göre Ağustos ayında dış ticaret açığı 2.464 milyon ABD doları olurken, Eylül ayında 1.920, Ekim ayında 483 ve Kasım ayında 651, Aralık ayında ise 2.675 milyon ABD açık verilmiştir. 2017 yılında 76.807 milyon bu yıl ise toplam dış ticaret açığı 55.015 milyon ABD doları olmuştur. Döviz kuru dalgalanması ithalatı düşürmüştü ve dış ödemeler açığında ise yaklaşık 18 milyar dolarlık bir azalış yaşanmıştır (Ticaret Bakanlığı, 2018).

Tablo 8: 2012-2018 Yılları Arasında İşsizlik Oranları

2012-2017 Yılları Arası İşsizlik Oranları		2018 Yılı İçerisinde İşsizlik Oranları			
Yıl	Oran	Ay	Oran	Ay	Oran
2012	8.4	Ocak	10.8	Temmuz	10.8
2013	9.1	Şubat	10.6	Ağustos	11.1
2014	9.9	Mart	10.1	Eylül	11.4
2015	10.3	Nisan	9.6	Ekim	11.6
2016	10.9	Mayıs	9.7		
2017	10.9	Haziran	10.2		

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2018

İşgücüne katılım oranları 2012 yılından 2017 yılına kadar artış eğilimi göstermiş bu rakamlar ise 2018 Nisan ve Mayıs ayları hariç ekim ayı dahil olmak üzere çift haneli rakamlara ulaşmıştır. Elde edilen veriler eşğinde işsizlik her geçen sene artmaktadır. İşsizliğin çözümü ise işgücünü teşvik kanunu çıkarılarak bu oranın hızlı bir şekilde artmasının önüne geçilmek istenmektedir. Bütçe Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verilerine göre 2018 yılı içerisindeki toplam işsizlik oranları %11.3 gerçekleşmiştir (BÜMKO, Temel Ekonomik Büyüklükler, 2019).

Tablo 9: 2011-2018 Yılları Arasında Konularına Göre Güven Endeksleri

Yıl	Ekonomi Güven Endeksi	Tüketici Güven Endeksi	Hizmet Sektörü Güven Endeksi	İnşaat Sektörü Güven Endeksi	Perakende Ticaret Güven Endeksi	Sanayi Üretim Endeksi
2011	111.2	79.6	109,1	92,2	108,2	80,1
2012	104.9	75.6	104,7	87,8	103,8	83,5
2013	104.8	76	103,7	84,1	105,9	89,0
2014	100.8	72.5	99,3	81,7	104,3	94,2
2015	98.4	66.3	99,9	83,1	102,7	100,0
2016	96.8	69.5	94,0	80,6	102,1	103,4
2017	100.2	68.6	98,9	83,4	101,9	112,6
2018	91.7	66.8	88,4	71,0	95,2	114,2
2019	78.5	58.2	68.9	54	82.7	

Kaynak: TÜİK, Konularına Göre İstatistikler, 2018

TÜİK verilerine göre yayınlanan endekslerde 2011 yılından itibaren bir azalış ivmesi gözükmemektedir. Ekonomi Güven Endeksi 2017'de 100.2' den 2018 yılında ise %8.5 düşüş yaşanmıştır. Tüketici güven endeksi yaklaşık %20, hizmet sektöründe %10, İnşaat Sektöründe %15, Perakende Ticaret Güven Endeksi %5 düşüş gösterilmiştir. Sanayi Üretim Endeksi ortalama ise ilk 11 ay için 114.2 olmuştur. Aralık ayına ilişkin endeks yayınlanmamıştır. 2019

yılına Ocak ayına ilişkin veriler bir önceki yılın ortalamalarına göre düşüş yaşanmış ancak yıllık ortalamalara göre düşüş trendine geçtiği gözükmektedir.

Merkez Bankası istatistiklerine göre kamu idaresinin 32 milyar ABD doları, 5 milyar TCMB'nin ve 136 milyar dolar ise özel sektörün borç ödemesi bulunmaktadır (Merkez Bankası, Kısa Vadeli Borç İstatistikleri, 2018).

Dalgalanmanın şiddetinin artmasıyla birlikte Merkez Bankası tarafından atılan adımlar ise şöyledir. Bankaların ihtiyaç duyduğu likiditenin karşılanacağı, yabancı para zorunlu karşılık oranlarında 400 puan, TL tüm vadelerde karşılık oranlarında 250 puan faiz indirimine gitmiştir. Piyasalara 10 milyar TL ve 6 milyar ABD doları kaynak aktarımı sağlamıştır.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu tarafından swap işlemlerine sınırlama getirilmiştir. Swap işlemlerinde yasal öz kaynakların %50'sini aşamayacaklarını, aşım halinde yeni bir işlem yapılamayacağını belirtmiştir. Yabancı yatırımcının düşük faizle TL ile borçlanıp yüksek fiyattan döviz satın alınmasını spekülasyon ataklarının önüne geçmek amacıyla bu oran %25'e düşürülmüştür. Alınan önlemler neticesinde kur atakları bir nebze durdurulmuş ancak döviz kurunun yükselmesiyle birlikte Merkez Bankası ilerleyen zamanlara doğru faizleri 17.75'ten 625 baz artırarak politika faizini %24 yaparak kurun yükselme trendini kırmıştır (Sabah,2018).

Para politikası ile alınan önlemler kurda yaşanan ateşin düşürülmesi bu ateşin ise kısa süreli mi uzun süreli mi düşük kalacağı ise izlenen ekonomi politikalarıyla belirleneceğini göstermiştir. Döviz kurunun tetiklediği ÜFE ve TÜFE oranlarının yükselmesi maliyet enflasyonu ile fiyatlar genel düzeyine etki etmesiyle birlikte bireylerin satın alım güçlerini düşürmesi, mevcut ücretler ile toplam talepte düşüş eğilimlerinin yaşanması piyasayı harekete geçirecek maliye politikası araçlarına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

2018 yılında döviz kuru dalgalanması meydana gelmiş bunun sebepleri ve etkileri verilmiştir. Döviz kuru dalgalanması kapsamında alınan önlemlere baktığımız zaman vergisel teşvikler kapsamında beyaz eşyada ÖTV oranı sıfırlanırken, araçlarda ÖTV oranı %50'den %35'e düşürülmüştür. Mobilya sektöründe KDV oranı %18'den %8'e düşürülmüş, ticari araçlarda KDV oranları %18'den %1'e düşürülmesi, tapu harçlarını %4'ten %3'e düşürülmesi ve konut satışlarındaki KDV oranını %18'den %8'e düşürülmüştür (Akşam,2018)

Ekonomideki durgunluğun giderilmesi amacıyla enflasyonla mücadele programına girilmesi bu program kapsamında temel gıda ürünleri ve diğer tüketim ürünlerinde 3 ay süreyle minimum %10 oranında indirim uygulanması amacıyla Enflasyonla Mücadele Programına yerel ve ulusal zincir, perakende zincir marketlerinin destek vermesi, tekstilden giyime birçok sektörde programa destek verilmiştir.

Enflasyonla mücadele programına destek verilirken enflasyon oranı ise %24 oranından %20.35'e düşürülmüştür. Enflasyonun temel ve ara mal niteliğindeki sanayi hammaddelerinin döviz kuru üzerinden fiyatlarının artış göstermesi, döviz kurunun enerji piyasasına etki etmesi maliyetleri artırması bazı firmaları bu oranlardan yüksek bir şekilde zam yapmasını sağlamış oldu.

Ağustos ayından Ocak ayına kadar fiyatların yükselmesi bireysel tüketicilerin satın alımının düştüğü Ocak ayına kadar ise insanların fiyatlarda meydana gelen istikrarsızlıkla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Hane halkı ise tüketim alışkanlıklarını azaltarak tasarruf eğilimine gitmiştir. Örnek vermek gerekirse x ucuzluk marketinin günlük cirosu yaklaşık olarak 9-11 bin TL arasında değişmekteyken yapılan zamlardan sonra günlük ciro miktarı 5.5-8 bin TL arası değişmektedir. Durgunluk sadece market sektöründe değil, inşaat, tekstil, giyim birçok sektörü maliyet yönünden etkileyerek fiyatlar genel düzeyini bozmuştur.

Yaşanan döviz kuru dalgalanmasıyla birlikte talepte meydana gelen azalmalar işsizlik oranlarının artmasına zemin hazırlamıştır. İşsizlikle karşı karşıya kalan bireylerden kredi kullananlar için kredilerini ödeyememe riski ortaya çıkmaktadır. BDDK'nın yayınlamış olduğu bütende takipteki alacaklar 96 milyar TL'ye ulaşmıştır (BDDK, Aralık 2018Bülteni).

2018 yılında krizden sonra alınan önlemler piyasayı rahatlatmış ancak bu önlemler ekonomide istikrarın sağlanması amacıyla yatırımların sürdürülebilirliği için maliye, para politikaları ve siyasal politikalarla uyumlaştırılması gerekir. Piyasa yapıcılara karşı alınacak her türlü önlem serbest ekonomi politikası kapsamında olmalı ancak piyasadaki fiyat istikrarını bozucu spekülasyon atakları olduğu zaman ise devletin teşvikleri le şefkatli yüzü gösterilirken düzenleyici ve denetleyici rolü ise regülasyonlarla hissettirilmesi gerekir. Bunun sonucunda ekonomide istikrar sağlanınca satın alma gücü artacak güven endeksleri artacak makroekonomik veriler belirli bir süreçten sonra kendiliğinden rayına oturacaktır.

Her kriz uygulanan istikrar politikalarında dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm kimi zaman maliye politikasının teşvik politikası aracında hissedilmiş kimi zaman ise maliye politikasının araçlarından kamu borçlanmasıyla hissedilmiştir. Piyasa dinamiklerini harekete geçirmek amacıyla doğrudan ve dolaylı olarak sağlanan teşvik politikaları ise her yıl artarak verilmiştir. Teşvik politikalarında dönüşüm ise krizin meydana geldiği sektörler doğrudan dolaylı olarak desteklenerek iç talep canlandırılarak fiyat istikrarı sağlanmaya çalışılmıştır.

Dünya’da ve Türkiye’de meydana gelen siyasi, coğrafi ve ekonomik koşullar sıkı takip edilerek yatırımlar üzerine etki etmesinin önüne geçilmesi gerekir. Siyasi koşullar ile coğrafi risklerin meydana geldiği zaman yabancı yatırımcıya güven verecek politikalar izlenerek yatırımların dış finansman kaynağı ile gerçekleştirilmemesi gerekir. Verilen teşviklerde yatırımın gerçekleştirilmesi gereken öz kaynak sınırının belirli bir tavana çıkarılarak yatırımların sürdürülebilirliği lehine adımların atılması gerekir. Yatırımların sürdürülebilirliği büyüme ve kalkınmanın sürdürülebilir bir şekilde devam etmesini sağlayacaktır (Çelik ve Çağlan,2018: 25-41).

Ticaret Savaşları, artan gümrük vergileri ile Dünya Ticaret Örgütüne güvenin azalması, gelişmekte olan ülkelere sermaye akışının güvenli limanlara doğru yönelmesi, büyüme politikalarının iyimser oranlarda belirlenmesi, Avrupa Birliğine üye ülkelerde yaşanan ekonomik durgunluk pozisyonları gibi küresel konjonktürel durumlar politikaların belirlenmesinde rol oynayacaktır (Yılmaz ve Divani:23).

5. SONUÇ

2000 yılından 2018 döviz kuru dalgalanmasına kadar verilen teşvik sisteminin kapsamı ise iç dinamikleri harekete geçirici, piyasa dinamikleri ihtiyaçları doğrultusunda, stratejik yatırımların gerçekleştirilmesi, ithalatta yaşanan bağımlılıkların önüne geçilmesi amacıyla teknolojik ve yazılım yatırımlarına ağırlık verilmesi, savunma sanayisi alanında mühimmat, makine ve ekipman üretimi, geliştirilmesi, modernleştirilmesi amacıyla özel sektöre devlet yardımı verilmiştir.

Krizlerle mücadele kapsamında krizin meydana geldiği kanal belirlenerek o kanalda alınan önlemler neticesinde yeni bir krizin patlak vermemesi amacıyla para ve maliye politikalarının birlikte uygulanması gerekir. Ekonomik dalgalanma puslu bir havaya benzer bu havada göz gözü görmez ancak kurt seslerinin duyulmaması amacıyla ortaya yeni çıkarılacak spekülasyon hareketlerin bastırılması gerekir. Ekonomistlerin piyasaya yön verici açıklamaları yabancı yatırımcılar üzerinde panik havası oluşturarak yabancı sermayenin ülkeden kaçışını hızlandırmıştır. Ülke aleyhine olan söylemlerin ne kişinin kendisine ne de ülkesine yarar sağlayacaktır.

Krizlerle mücadele kapsamında dış ticaret alanında ithalat yapan bireylerin yurt dışından gümrük vergisiz alışveriş değeri düşük gösterilerek yurt dışındaki satıcının gümrük vergisiz değeri esas gösterilmesi bunun neticesinde ise ithalata yönelik vergisiz alışveriş artması sonucunda devletin gümrük vergisi gelirlerinin düşmesine neden olmaktadır. Küresel çapta faaliyet gösteren E-Ticaret, Sosyal Medya, Video ağlarının Türkiye’de ofis açılması gerektiği bunun için yerli kullanıcılar tarafından reklam ücretleri vergi dışında kaldığı için ülke dışına döviz çıkışı sağlanmaktadır.

Küreselleşmenin etkisiyle bilgi ve iletişim teknolojilerinde gelişme ile birlikte ülkelerde hizmetler sektöründe ve bireysel teknoloji kullanımının yaygınlaşması, reel sektöre doğrudan ve dolaylı olarak verilen teşvik paketinin küresel alanda E- ticaret sitelerine, oyun programlarının yazılımına ve savunma sanayisi kapsamında üretilen makine ve ekipmanlardaki yazılımların millileştirilmesi gerekir. Teşvik politikaları gerçekleştirilirken özel sektör yatırımcılarının üzerindeki denetimlerin artırılmasının nedeni ise verilen teşviklerin yatırımlardaki sürdürülebilirliğin sağlanması gerekir. Teşvik belgeli yatırımlar gerçekleştirilirken özel sektör yatırımcılarının öz kaynak oranının artırılması bunun nedeni ise finansal sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekir. Öz kaynak ve denetimdeki politikaların teşvik belgeli yatırımların yatırıma dönüşme oranını artırılarak sürdürülebilir büyüme ve kalkınma sağlanacaktır.

Krizler ve teşvik politikaları birbirlerinin tamamlayıcısı konumundadır. Ekonomik dalgalanma sürecinin atlatabilmek amacıyla teşvik politikaları kullanılarak ekonomik talebin canlandırılması ekonomik istikrarın sağlanması hedeflenmektedir. Teşvik politikaları kapsamında verilen teşvikler verimsiz bir şekilde gerçekleştiği ve yatırımcıların finansal sürdürülebilirliğinin sağlanmadığı zamanlarda iflas ile karşılaşmakta özel sektörün yatırımı atıl kalarak yatırımcıyı borçlandırabilmektedir. Bu durum ise Özel sektör yatırımcısının yatırımları gerçekleştirmek amacıyla öz kaynağının yetersiz geldiği durumlarda uluslararası finans kesiminden borç sağlanması dış borç stokunun artmasına ve döviz kurunun artması ile birlikte borç yükünün artmasına bu durum ise ödemeler dengesi krizine yol açarak krizlere zemin hazırlamaktadır. Bunun neticesinde krizlere zemin hazırlayan teşvik politikalarından kaçınılması gerekir. Son zamanlarda alınan önlemler piyasanın rahatlamasını sağlamış ancak bu önlemler finansal sürdürülebilirlik, maliye ve para politikalarının araçlarıyla etkin bir şekilde desteklendiği zaman dalgalanmanın şiddeti hafifletilecek artçı saldırılara neden olması engellenecektir.

Sonuç olarak meydana gelebilecek artçı sarsıntılara karşı alınabilecek önlemler:

- Ekonomik dalgalanma meydana gelmeden önce alınan sinyaller bir an önce fark edilmesiyle birlikte maliye ve para politikaları kullanılarak ekonomik dinamiklerin dengeye gelmesi ekonomi politikalarında dönüşümün oluşturulması gerekir.
- Uygulanan teşvik politikalarının piyasa dinamiklerini harekete geçirmek için özel sektör yatırımcısı ile ilgili kamu idaresi yatırım ve işletme aşaması dâhil tüm aşamalardan koordinasyonun sağlanması ve yatırımların sürdürülebilirliğinin doğrudan ve dolaylı olarak sağlanması
- Kısa vadede krizlerle mücadele edebilmek amacıyla para politikalarının tam etkin, sıkılaştırıcı önlemler alınarak enflasyonla mücadele edilmesi
- Kamu ekonomisinin dinamiklerinden fiyat istikrarını bozucu düzenlemelerde bulunan özel sektör dinamiklerine regülasyonlar uygulanarak toplam talebin düşmesinin engellenmesi
- Ekonomik dalgalanma dönemlerinde bürokratik sürecin kısaltılması, ekonomik istikrara yönelik enflasyonla mücadele programının her zaman uygulanması.
- Maliye politikası araçlarının birbirleriyle uyum içinde hareket ederek birbirini desteklemesi bu dönemde vergisel, teşvikler ve dış ticaret politikalarına ağırlık verilerek borçlanma politikası kapsamında düzenlemeler sınırlı tutulması gerekir.
- Bireysel tüketicilerin tasarruf eğilimlerinin artırılması amacıyla gereksiz tüketimleri artırıcı uygulamaların kısıtlanması (Örnek olarak kredi kartı kullanımları)
- Özel sektörün ve kamu kesiminin dış borçlanma oranının azaltılması, azaltılmadığı takdirde coğrafi risklerden dolayı belirlenen uluslararası ilişkilerin ekonomi politikalarına yön vermesinin engellenmesi gerekir.
- Uluslararası arenada yer alan uluslararası ticarete yön veren Dünya Ticaret Örgütünün politikalarının gözden geçirilmesi, rekabeti bozucu Ticaret Savaşlarına yaptırım uygulanması
- Küresel ekonominin yön verdiği ekonomi politikaları doğrultusunda ulusal ekonomi politikalarına yön verilmesi

- Küresel alanda dolaşımdaki döviz kurunun çeşitlendirilmesi ve bu alanda tek para biriminin uluslararası ölçekteki hâkimiyetine son verilmesi
- Son dönemde uygulanan serbest ekonomi politikaları doğrultusunda devletin ekonomiye müdahalesinin minimum düzeyde olmasından dolayı piyasa yapıcılarının piyasadaki fiyat istikrarını bozması sosyal devlet ilkelerini zedelemesinden dolayı devletin ekonomideki alanının genişletilmesi gerekir.

KAYNAKÇA

- A Haber (2016). <https://www.ahaber.com.tr/galeri/gundem/cep-telefonu-ve-marketlere-taksit-yok-elektronige-6-taksit> (E.T:06.02.2019)
- Akşam (2018). <https://www.aksam.com.tr/ekonomi/2018-beyaz-esya-mobilya-otv-kdv-indirimi-son-dakika-ne-kadar-oldu-beyaz-esya-indirimi-kac-tl/haber-788780> (E.T:07.02.2018).
- Akdeve, E. ve Karagöl, (2013). Geçmişten Günümüze Türkiye’de Teşvikler Ve Ülke Uygulamaları, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (37),329-350
- Altınöz, U.(2012) *Finansal Krizler, Erken Uyarı Sinyalleri Ve 2008 Global Krizi İçin Türkiye Ve ABD Örneği*, Beta Yayın Evi, İstanbul 2012.
- Altıok, M. , (2010). Keynes ve Keynesçi Kuramda Kriz ve İktisat Politikaları Tartışmaları”, *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, (3), 75-102.
- Anbar, A. ve Şenol, G. (2010). 2007-2008 Küresel Ekonomik Krizinin Türkiye’de Reel Sektör Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi, *Vergi Dünyası Dergisi, Mart 2010*, (343), 172-182
- Bahçeci, S. (1997), Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi, DPT Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara.
- BDDK (2018). Aralık Bülteni. <https://www.bddk.org.tr/BultenAylik/> (E.T:07.02.2019).
- Bilici N. (2013), Avrupa Birliği ve Türkiye, Seçkin Kitabevi, 6. Baskı, Ankara.
- Bocutoğlu, Ersan. (2012). İktisadi Düşünceler Tarihi, Murathan Yayınevi, Trabzon.
- Çelik, Ş. ve Çağlan E. (2018). Türkiye’de Finansal Gelişmişlik Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Sistematik Bir Tarama, *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İBBF Dergisi*, 1(1),25-41
- Dağdelen, İ. (2011), Avrupa Bütünleşme Sürecinde Yunanistan'ın Borç Krizi, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 10(2), 1-26
- Değirmen, S. (2008). Türkiye’de Ortodoks İktisat Politikası ve IMF: Enflasyon Raporları , *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2 (2), 133–148.
- Dünya Ticaret Örgütü Kuruluş Antlaşması,25 Şubat 1995 Tarihli ve Mükerrer 22213 Sayılı Resmi Gazete.
- Eğilmez, M. (9 Nisan 2013). Ortodoks ve Heterodoks Ekonomi Politikaları. <http://www.mahfiyegilmez.com/2013/04/ortodoks-ve-heterodoks-ekonomi.html>. (Erişim Tarihi:05.02.2019).
- Ertuğrul, Ahmet. (2014). *Ekonomik Teori ve Analizin Tarihi*, Efil Yayınevi, Ankara.
- Fırat E. (2009).Türkiye de 1980 Sonrası Yaşanan Üç Büyük Kriz ve Sonuçlarının Ekonomi Politigi, *S.Ü.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (17), 501-524
- Karagöz K. ve Ergün S. (2010). Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Kaynakları: Ekonometrik Bir Değerlendirme, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15 (2), 169-185
- Kocadağ S. (2010). *Ekonomik Krizlerle Mücadelede Maliye Politikasının Rolü: Türkiye’de 1980 Sonrası Döneme Yönelik Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Merkez Bankası (2018). Enflasyon Verileri. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatları> (E.T:05.02.2019)
- Merkez Bankası (2018). Ödemeler Dengesi İstatistikleri. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Odemeler+Dengesi+ve+İlgili+Istatistikler/> (E.T:05.02.2019)

- Merkez Bankası (2018). Kısa Vadeli Borç İstatistikleri. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/istatistikler/odemeler+dengesi+ve+ilgili+istatistikler/kisa+vadeli+dis+borc+istatistikleri> (E.T:05.02.2019)
- Musgrave, Richard A. (1959). *The Theory of Public Finance*, New York: McGraw – Hill.
- Noyan E. (2016). *Türkiye'deki Tarımsal Faaliyetlere Uygulanan Teşvik Politikalarının Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- O'Neill, Dominic. (2016). "21st-century Keynesianism? Get Real". <https://www.euromoney.com/article/b12kqj422yjsxwd/21st-century-keynesianismget-real> (E.T: 14.10.2018)
- Öztürk, M. ve Aras, O. . (2015).Euro Ve Kriz Sonrası Dönemde Parasal İstikrar. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 143-155.
- Roubini, N. ve Mihm, S. (2011). *Kriz Ekonomisi*, Çeviren: Işıl Tezcan, Pegasus Yayınları, İstanbul.
- Sabah (2018). BDDK'dan Kur Ataklarına Karşı Bir Önlem Daha. <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2018/08/18/bddkdan-kur-ataklarina-karsi-bir-onlem-daha> (E.T: 07.02.2018).
- Somel, Cem. (2014). *Makro İktisada Giriş*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Sözcü (2018). <https://www.sozcu.com.tr/2018/ekonomi/taksit-yasagi-hakkinda-onemli-aciklama-2173218/> (E.T: 06.02.2019).
- Şen S., Tabar Ç. ve Tokathoğlu, M., (2018). Küresel Krizde Devlet Müdahalesi ve Maliye Politikası, *İş ve Hayat Dergisi*, (9), 9-26.
- Tokathoğlu, M. , (2005). *Küreselleşme ve Kamu Hizmetleri*, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa.
- Tokathoğlu M. ve Selen U. (2017). *Maliye Politikası*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Turan Z.(2011). Dünyadaki ve Türkiyedeki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 4 (1). 56-80.
- TÜİK (2018). Konularına Göre İstatistikler. <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=kategorist> (E.T:04.02.2019).
- Ulusoy A. ve Ela M. (2015). Avrupa Borç Krizi ve Türkiye İçin Öneriler, *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(7), 84-119.
- Yıldırım, S. (2010)2008 Yılı Küresel Ekonomik Krizin Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri” ,*KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (12), 48-52.
- Yılmaz, M. ve Divani, E. (2018). Ticaret Savaşları, Ekonomik Milliyetçilik, Yeni Merkantilizm Ve Dünya Ticaret Örgütünün İşlevsizliği, *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İBBF Dergisi*, 1(1),10-24.
- 5084 Sayılı Yatırımların Ve İstihdamın Teşviki İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 06.02.2004 Tarihli Resmi Gazete.
- 5350 Sayılı Yatırımların Ve İstihdamın Teşviki İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 25.05.2005 Tarihli Resmi Gazete.
- 15199 sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı, 16.07.2009 Tarihli Resmi Gazete.
- 3305 sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kanun, 19 Haziran 2012 Tarihli Resmi Gazete.
- 9139 sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Değişiklik Yapılması Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı, 5.10.2016 Tarihli Resmi Gazete

MESLEK AŞKININ İŞ TATMİNİ ÜZERİNE ETKİSİ: AKIŞ DENEYİMİNİN ARACI ROLÜ

THE EFFECT OF CALLING ON JOB SATISFACTION: THE MEDIATOR ROLE OF FLOW EXPERIENCE

Tahsin Akçakanat

Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, tahsinakcanat@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9414-6868

Tuğba Erhan

Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, tugbaerhan@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5697-490X

Hasan Hüseyin Uzunbacak

Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, hasanuzunbacak@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3297-1659

Kabul Tarihi /

Accepted: 25.04.2019

Araştırma Makalesi/

Research Article

İletişim /

Correspondence:

Hasan Hüseyin

Uzunbacak

Benzerlik Oranı/

Plagiasim : % 5

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, meslek aşkının iş tatmini üzerine etkisini tespit etmek olarak belirlenmiştir. Çalışmada ayrıca bu ilişkide akış deneyiminin oynadığı rolde araştırılmıştır. Araştırmanın örneklemi 309 akademisyenden oluşmaktadır. Araştırmada anket tekniği kullanılmış olup, elektronik olarak hazırlanan anket formu kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak akademisyenlere ulaştırılmıştır. Toplanan verilerin analizinde, betimleyici istatistikler, doğrulayıcı faktör analizi, korelasyon ve bootstrap regresyon analizleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, meslek aşkının boyutlarının hem akış deneyimi boyutları ile hem de iş tatmini ile pozitif yönlü anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Yine analiz sonuçlarına göre, akış deneyimi boyutlarının iş tatmini ile olan ilişkisi de pozitif yönlü ve anlamlıdır. Çalışmada son olarak, meslek aşkı boyutlarının iş tatmini üzerine olan etkisinde akış deneyimi boyutlarının tümünün aracılık rolü bulunduğu görülmüştür.

*Anahtar Kelimeler: meslek aşkı, akış deneyimi, iş tatmini, akademisyenler.
Jel Kodu: D23, M19*

ABSTACT

The aim of the study is determined to find out the effect of calling on job satisfaction. The mediator role of the flow experience in this relationship is also investigated in the study. The sample of the study consists of 309 academicians. The questionnaire technique has been used in the study and electronically prepared questionnaire has been delivered to the academicians using snowball sampling method. Descriptive statistics, confirmatory factor analysis, correlation, and bootstrap regression analyses are used to analyze the collected data. As a result of the study, it has been determined that the dimensions of calling have a positive significant relationship with both the dimensions of flow experience and job satisfaction. Moreover, according to the results of the analysis, the relationship between the dimensions of flow experience and job satisfaction is positive and significant. Finally, it has been found out that all dimensions of the flow experience have the mediator role on the effect of calling dimensions on job satisfaction..

*Keywords: calling, flow experience, job satisfaction, academicians.
Jel Code: D23, M19*

Atf Formatı:

Akçakanat, T., Erhan, T. ve Uzunbacak, H.H. (2019).

Meslek Aşkının İş Tatmini Üzerine Etkisi: Akış Deneyiminin Aracı Rolü.

IKCU IIBF Dergisi, 2(1):80-95.

1. GİRİŞ

Son yıllarda pozitif psikoloji değişkenlerinin örgütsel davranış alanında çokça araştırma konusu edildiği görülmektedir. Çalışanları mutlu eden, işine anlam katmasını sağlayan, iş ve yaşam tatmini olumlu olarak etkileyen olay, konu ve kavramların neler olduğunu anlamaya çalışma çabası, profesyonellerin ve akademisyenlerin ilgisini pozitif psikolojiye ve pozitif örgütsel davranışa yoğunlaştırmıştır. Bu ilginin altında, örgütsel çıktılara etki eden faktörlerin araştırılmasında, bireyin algı tutum ve davranışlarını belirleyen manevi/ruhsal faktörlerin rolünün ihmal edilmiş olmasının yattığı iddia edilmiştir (King, 2008; Tracey, 2012). Oysaki bu eksikliğin fark edilmesinden sonra yapılan araştırma sonuçları ile manevi/ruhsal faktörlerin işin anlamlılığı, iş tatmini ve örgütsel bağlılık gibi birçok örgütsel çıktılara etkilediği ortaya konulmuştur (Neubert ve Halbesleben, 2015: 859).

Bu bağlamda, özellikle yurtdışı yazında sıklıkla çalışılan ve birçok örgütsel davranış değişkeniyle ilişkisi ortaya konulan değişkenlerden birisi de “calling” kavramıdır. Calling ile ilgili halen Türkçe yazında sınırlı sayıda araştırmanın yapılması, bu kavramın henüz yerli yazında Türkçe karşılığının yerleşmemesine sebep olmaktadır. Yapılan birkaç çalışmada “çağrı” ve “işe çağrı” gibi doğrudan sözlük anlamı esas alınarak kavram Türkçeleştirilmiş olsa da, bu makalenin içeriğinde de anlatılmaya çalışıldığı gibi, kullanılan Türkçe karşılıklar tam olarak “calling” kavramının anlamını çağrıştırma konusunda yetersiz kaldığı değerlendirilmektedir. Örgütsel davranış yazınında tanımlandığı şekliyle “calling”, kökeni din gibi manevi/ruhsal değerlere dayanan bir kavram olarak ifade edilse de, iş yaşamı bağlamında, bireylerin zamanlarını ve enerjilerini ilginç, önemli ve değerli buldukları işe harcamaları, işlerini güçlü ve pozitif duygularla ve tutkuyla yapmaları olarak ifade edilmektedir (Vallerand vd., 2003). Buradan hareketle, içinde tutku, bağlılık gibi olumlu duyguları barındıran manevi çağrışımlar da yapan “aşk” kelimesinden yola çıkarak, bireyin işine karşı tutku ve bağlılığını anlattığı düşünülen “meslek aşkı” kavramının kullanılması tercih edilmiştir. Bu kapsamda, bu araştırmanın amaçlarından ilki kavramın Türkçe literatüre kazandırılmasıdır.

Araştırmanın diğer bir amacı ise, meslek aşkının örgütsel değişkenlerle arasındaki ilişkilerin ortaya konulmasıdır. Bu amaca uygun olarak, meslek aşkının, akış deneyimi ve iş tatmini üzerindeki etkileri ve meslek aşkı ve iş tatmini arasındaki ilişkide akış deneyiminin rolü bu çalışmada test edilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu başlık altında öncelikle çalışmada kullanılan değişkenlere yer verilmiş olup, ardından hipotezlerin gerekçelendirilmesine geçilmiştir.

2.1. Meslek Aşkı

Bireyler, yaşamlarını devam ettirebilmek için çalışma zorunluluğunun yanı sıra, yaptıkları işten maddi ve manevi tatmin sağlamayı da amaçlayabilmektedir. Özellikle manevi yönden belirli bir doyuma ulaşmak, bireylerin yaptıkları işlere, hayatlarına yükledikleri anlamlara ve sahip oldukları inançlara ya da değerlere göre değişiklik gösterebilmektedir. Bu bağlamda her bireyin yaptığı işe karşı farklı algılama düzeyinden söz etmek mümkündür. Bazı bireyler yaptıkları işlerin derinliğini topluma katkı sağlamak, gelecek nesillere daha iyi bir dünya bırakabilmek ya da dünyada var olma sebebinin yalnızca sahip olduğu işi yapmak gibi temel prensiplere dayandırabilirken, bazıları daha yüzeysel, iş tanımlarının dışına çıkmadan, bireysel düşüncelerin ağır basması ile basit bir şekilde sadece işin gerekliliklerini yerine getirmek olarak da algılayabilmektedir. Bireylerin yaptıkları işleri nasıl algıladıkları ile ilgili bir çalışmada Davidson ve Caddell (1994: 138), çalışanların yaptıkları işleri hangi boyutta algıladıkları varsayımını test etmişlerdir. Bu çalışmada; araştırmacılar meslek aşkı (calling), iş (job) ve kariyer (career) olarak 3 farklı boyutu incelemişlerdir. Bu boyutlardan meslek aşkını; “işim benim için özel bir manaya sahiptir çünkü ne kadar zaman aldığından veya ne kadar az kazandığımdan bağımsız olarak ben bu dünyaya bu işi yapmak için gönderildim”

şeklinde ifade etmişlerdir. Bu ifade bağlamında, meslek aşkı kavramı ile ilgili çalışanların, iş koşulları ile ilgili tüm değişkenlerden bağımsız olarak hareket ettikleri kanısına varılabilir. Bir başka ifade ile yaptıkları işi meslek aşkı olarak algılayan bireyler, meslek aşkı algısına sahip olmayan bireylere oranla daha az, hatta neredeyse hiç denebilecek kadar değişken ya da koşul göz önünde bulundurmamaktadır. Dolayısıyla meslek aşkı algısı bir nevi bireylerin gözlerini kör etmekte ve herhangi bir memnuniyetsizlik ortaya çıkarmamaktadır.

İş, meslek ve meslek aşkı arasındaki ayrımın sahip olunan iş ile bir bağlantısı olmak zorunda değildir. Herhangi bir meslek içerisinde de bireyler bu üç kavramı işleri ile bağdaştırabilmektedir. Özellikle öğretmenler ya da barış gönüllüleri çalışanları yaptıkları işte meslek aşkına sahip olmayı bekleyebilmektedir. Bu bireyler yaptıkları işler aracılığı ile dünyayı daha iyi bir yer yapmak için katkıda bulduklarını düşünmektedirler (Wrzesniewski vd., 1997: 22).

İlk çıkış noktası dini temelli bir kavram olan meslek aşkında; bireylerin belirli işleri yerine getirebilmek, yaşadıkları topluma yüksek oranda fayda sağlayabilmek, doğayı korumak, barış elçileri olmak, ahlaki değerleri doğrultusunda var olmak gibi temel düşünceler yer almaktadır. Özellikle meslek aşkı algısı ile ilgili olarak bireyi, toplum ile bir bütün kıldığı ve onu tüm bencilliğinden arındırdığı öne sürülmektedir (Bellah vd., 2008: 66). Dolayısıyla dini yönü yüksek bireylerce daha fazla önemsendiği ifade edilmektedir (Davidson ve Caddell, 1994: 136). Weber'e göre meslek aşkı düşüncesi esasen bireyin en yüksek ahlaki zorunluluğunun göstergesi olan, dünyevi olaylarda karşılaştıkları görevleri yerine getirmek şeklinde ifade edilmektedir (Weber, 2005: 7). Bireylerin işlerini, meslek aşkı şeklinde benimsemeleri durumunda; meslek aşkı algısının yaptıkları işe ve hatta hayatlarına anlam kattığı düşünülmektedir (Steger vd., 2010: 82).

Dini boyut algısını da içerdiği şeklinde yorumlanabilen bir tanımlamada Dik ve Duffy (2009: 427) meslek aşkı kavramını, bireyin belirli bir kariyer hedefine ulaşırken anlam ve prososyal amaç ile motivasyon kaynağı oluşturan aşkınlık çağrısı şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanıma göre meslek aşkı, aşkınlık çağrısı, yaşam amacı ve prososyal amaç olarak 3 boyutta incelenmektedir (Dik vd., 2012: 244). Aşkınlık çağrısı (transcendent summons), bireylerin belirli görevleri yerine getirmek için kendilerinin dışında bir kaynaktan motive olduklarını; yaşam amacı (purposeful work), bireylerin yaşamlarında yaptıkları işlerde farkındalık ve anlam sahibi olmak istemelerini; prososyal amaç (prosocial orientation) ise bireylerin yaptıkları işlerde direk ya da dolaylı olarak toplumun yararına olacak şekilde katkılar sağlama isteğini ifade etmektedir (Dik ve Duffy, 2009: 427). İstek, hedef ya da var oluş amacı gibi yaklaşımları içeren meslek aşkı boyutlarının bireylerde hali hazırda var olabileceği ya da bazı bireylerin meslek aşkı arayışı içerisinde olabileceğinden söz eden Dik ve arkadaşları, meslek aşkı varlığı (presence of calling) ve meslek aşkı arayışı (search for calling) kavramlarını öne sürmektedir (Dik vd., 2012: 244). Meslek aşkına sahip bireyler kendilerinde bu algının varlığını ileri sürerken, meslek aşkı arayışında olan bireyler henüz bu algıya sahip olmadıklarını ancak meslek aşkı arayışı içerisinde olduklarını belirtmektedirler (Dik vd., 2012: 244).

Bir takım sınırlılıklara da sahip olmakla birlikte, meslek aşkı ile ilgili son yıllarda yapılan araştırmaların temelinde Hedef Belirleme Teorisi (Goal Setting Theory), Öz-Belirleme Teorisi (Self-Determination Theory), Öz-Uyum Teorisi (Self-Concordance Theory) ve Psikolojik Başarı Modeli (Psychological Success Model) yer almaktadır. Ancak, bazı çalışmalarda, bu sınırlılıkları aşmak için meslek aşkı kavramı Çalışma Psikolojisi Teorisi'ne (Psychology of Working Theory) de dayandırılmaktadır (Duffy vd., 2018: 141).

Meslek aşkı kavramının oldukça bireysel ve öznel/göreceli olduğunu anlamak önemlidir (Duffy vd., 2018: 161). Bundan dolayı bu kavramı yaşayan bireylerle karşılaşmak o bireylerin yaptıkları işe kattıkları manayı daha kolay anlamamıza neden olabilir. Bireylerin yaptıkları işe meslek aşkı algısı ile yaklaşmalarının önemli örneklerinden biri, hayvanat bahçesinde çalışan eğitim seviyesi yüksek insanlardır (Bunderson ve Thompson, 2009: 35). Bir başka deyişle meslek aşkının öznelliği, esasında bireylerin kariyer tanımlamalarını ya da

işlerindeki başarılarını kendi bakış açılarından yola çıkarak tanımlamalarıdır (Hall ve Chandler, 2005: 157). Büyük bir çoğunluk için kendisine verilmiş bir ceza olarak algılanabilen hayvanat bahçesi çalışması olmak, bazı bireylerin bu hayatta başına gelen en güzel şeylerden biri olarak değerlendirilebilmektedir. Dolayısıyla meslek aşkı kavramı ile ilgili yapılan çalışmalar ve bu kavramın artık birden fazla disiplinde araştırmacıların ilgi alanına girebilmesi, bireylerin temel değerlerini yeniden sorgulamalarına neden olabilecektir. Ayrıca hızla değişen dünya ile tümüyle değer yargılarının değişmesi de insanlık için olumlu sonuçlar doğurmayabilir. Örneğin, küçük bir kasabada yaşayan bireylerin diğerlerinin faydasına işler yapabildiği anlaşıyor daha mümkün iken, endüstrinin hakim olduğu büyük şehirlerde oldukça zor olan yaşam koşullarında başkalarının faydasına işler yapabilmek anlaşıyor pek de mümkün olamayabilir (Bellah vd., 2008: 66).

2.2. Akış Deneyimi

Bireylerin sahip oldukları işlere karşı neler hissettiklerinin, nasıl bir bakış açısı ile işleri gerçekleştirdiklerinin ya da işlerin bireyler için ne ifade ettiğinin göreceli bir algı olduğu düşünülmektedir. Meslek aşkı kavramının yanı sıra, bireyden bireye farklılık gösteren ve pozitif psikolojinin üzerinde durduğu diğer bir iş algısı kavramı ise akış deneyimidir. Csikszentmihalyi (1975: 36; 1990: 600) tarafından literatüre kazandırılan akış deneyimi, bireylerin kendilerini mutlu eden bir işe bütünüyle yoğunlaştıklarında zamanı, yorgunlukları kısacası “işin kendisinin” dışında kalan daha birçok şeyi unuttukları göreceli bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Bu yoğunlaşma içerisinde birey, yaptığı işin zorlukları ve kendi yetileri arasında bir denge oluşturmaktadır. Çünkü, akış deneyimi bireye hem güçlü bir motivasyon kaynağı sağlamakta hem de birey yaptığı işten mutlu olmaktadır. Ancak bu denge sağlanmadığı zaman, bir başka ifade ile işin zorlukları bireyin yetenekleri aştığı zaman, bireyde endişe ve sıkılma meydana gelebilir (Csikszentmihalyi, 1975: 39-40; Csikszentmihalyi, 1990: 601).

Akış deneyimine kapılan bireylerin bu süreç içerisinde kendilerini kaptırmaları sonucunda “neden bu işi yaptığı” sorusu akıllarına hiç gelmemektedir (Csikszentmihalyi, 1975: 39). Dolayısıyla bireyin akış deneyimi yaşayabilmesi için yaptığı işin bireye mutluluk vermesi ve anlamlı olması önemlidir (Maeran ve Cangiano, 2013: 16). Bakker (2005: 27-28) birçok tanımlamanın yapıldığı akış deneyiminin, iş ortamı göz önünde bulundurulduğunda temelde üç ortak boyutu olduğunu ileri sürmektedir. Bunlar; işe dalma, işten zevk alma ve işsel motivasyon boyutlarıdır. İşe dalma boyutu çalışanların işlerine bütünüyle kendilerini kaptırdıkları yoğun bir konsantrasyon durumunu; işten zevk alma bireylerin yaptıkları işte kendilerini mutlu hissetmeleri durumunu; işsel motivasyon ise yapılan işin bireye işsel haz ve tatmin sağlamasını ifade etmektedir (Bakker, 2005: 27- 28).

2.3. İş Tatmini

Örgütsel performans elde etmede iş tatmininin rolü 1930’lu yıllardan bu yana tartışılmakla birlikte, günümüz hızla değişen iş dünyasında ve çeşitli belirsizliklerin içerisinde iş tatmini kavramını yeni bir bakış açısı ile açıklama gerekliliği oluşmaktadır (Thiruchelvi ve Supriya, 2009: 114). Tüm örgütlerin başarısının ve uzun yıllar varlıklarını sürdürebilmelerinin, sahip oldukları liderleri ve yöneticileri de kapsayan iş gücüne ve bu iş gücünün yapılan işe karşı hissettiklerine bağlı olduğu belirtilmektedir (Ali vd., 2014: 47). Yaklaşık son yirmi yılı aşkın süredir araştırmacılar, iş tatminini ortaya çıkaran ve geliştiren faktörleri anlamaya ve incelemeye çaba göstermektedir (Maeran ve Cangiano, 2013: 18). Ancak, neden bazı çalışanların işlerinden diğerlerinden daha fazla memnun olduğu ya da daha fazla tatmin elde ettiği konusunu açıklığı kavuşturmak oldukça karmaşık görünmektedir. Bununla birlikte, bir örgütün tüm çalışanlarını aynı anda memnun etmesi zordur. Bu sebeple, iş tatmininin ya da tatminsizliğinin sebeplerini anlamak önemlidir (Ghazzawi, 2008: 2).

Locke (1976: 1304) iş tatminini, bireyin işinin ya da iş tecrübelerinin değerlendirilmesi sonucunda oluşan memnuniyet veya pozitif duygu durumu olarak tanımlamaktadır. Cranny ve

arkadaşları (1992: 1) ise iş tatminini, çalışanların beklentileri ile gerçekler arasındaki karşılaştırmadan ortaya çıkan duygusal tepki olarak ifade etmektedir. Hackman ve Oldham (1976: 255) çalışanların işlerinde daha etkili bir performans gösterebilmelerini açıklamaya çalıştıkları araştırmalarında, sahip olunan işin kişisel gelişim fırsatları sunabilmesinin de iş tatminini etkilediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, iş tatmini ile ilgili olarak bireyin sadece dışsal motivasyon kaynaklarından değil içsel motivasyon kaynaklarından da beslendiğini söylemek mümkündür.

2.4. Hipotezlerin Geliştirilmesi

Aşağıda araştırma kapsamında oluşturulan hipotezlerin gerekçelerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Akış deneyimi yaşayan bireylerde, yaptıkları iş dışında her şeyi göz ardı etmeleri ve yoğun bir odaklanma ile işlerine kendilerini kaptırmaları duygusu söz konusudur (Csikszentmihalyi, 1990: 600). Aynı durum işine karşı meslek aşkı ile bağlanan bireylerinde varlıklarını bütünüyle tamamladıklarını ileri sürdükleri meslek aşkı için de geçerlidir (Dalla Rosa vd., 2014: 105). Buna göre şu hipotez geliştirilmiştir:

H₁: Meslek aşkı boyutları ile akış deneyimi boyutları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

İş, meslek ve meslek aşkı kavramları incelendiğinde meslek aşkı duygusuna sahip bireylerin iş tatminlerinin de yüksek olduğu belirtilmektedir (Wrzesniewski vd., 1997: 29; Peterson vd., 2009: 162). Bireyin işine karşı meslek aşkına sahip olması, işini anlamlı bulmasının bir göstergesidir. Bireyin işini anlamlı bulması, hem kişisel hem de iş hayatında elde edebileceği çıktılarının daha olumlu olmasına olanak sağlayacaktır (Lunenburg, 2011: 4). Bu çerçevede aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H₂: Meslek aşkı boyutları ile iş tatmini arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

Akış deneyiminin tanımında da belirtildiği üzere, bireyin sadece yaptığı işe kendini kaptırması (Csikszentmihalyi, 1975: 36) ve bu işi gerçekleştirmek için bütüncül bir yoğunlaşma yaşaması için gerekli içsel motivasyonunun var olması (Bakker, 2005: 27), iş tatmini gibi önemli örgütsel sonuçlar üzerinde pozitif bir etki sağlamaktadır (Maeran ve Cangiano, 2013: 18). Bu kapsamda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H₃: Akış deneyimi boyutları ile iş tatmini arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

Bir işi meslek aşkı olarak tanımlayan temel özellikler, yapılan işin anlamlı ya da bir amaca yönelik olarak algılanmasıdır (Dik ve Duffy, 2009: 427). Meslek aşkı ile işyeri çıktıları arasında çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalardan biri meslek aşkı ile iş tatmini arasındaki ilişkinin kariyer bağlılığından ortaya çıktığını ileri sürerken; aynı zamanda meslek aşkına sahip bireylerin örgütlerine daha bağlı ve işlerinden daha fazla tatmin elde ettikleri sonucuna varmışlardır (Duffy vd., 2011: 216). Meslek aşkına sahip bireyler, akış deneyimine sahip bireyler gibi yüksek düzeyde kişisel bağlılıklara sahiplerdir ve bu bağlamda akış deneyiminin meslek aşkına sahip bireylerde var olduğu düşünülmektedir (Dik ve Duffy, 2009: 435). Bununla birlikte, meslek aşkına sahip bireylerin iş tatmini ya da öznel iyi oluş gibi çeşitli duygusal/duyuşsal yapıları pozitif yönde etkileyeceği ileri sürülmektedir (Dobrow, 2004: 5). Ayrıca akış deneyimi yaşamak, bir işle meşgul olurken yüksek düzeyde içsel motivasyon ve meslek aşkı bulmak öznel başarının doruk noktaları olarak düşünülürken; akış deneyimi ya da meslek aşkına sahip olmamak bireyin daha az iş tatmine sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Dobrow, 2004: 5). Bu bilgilerden yola çıkarak meslek aşkının iş tatminini olumlu yönde etkileyeceği, bu ilişkide akış deneyiminin aracılık rolü üstlenebileceği düşünülmektedir. Bu doğrultuda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H₄: Meslek aşkı boyutları ile iş tatmini arasındaki ilişkide akış deneyimi boyutlarının aracılık rolü vardır.

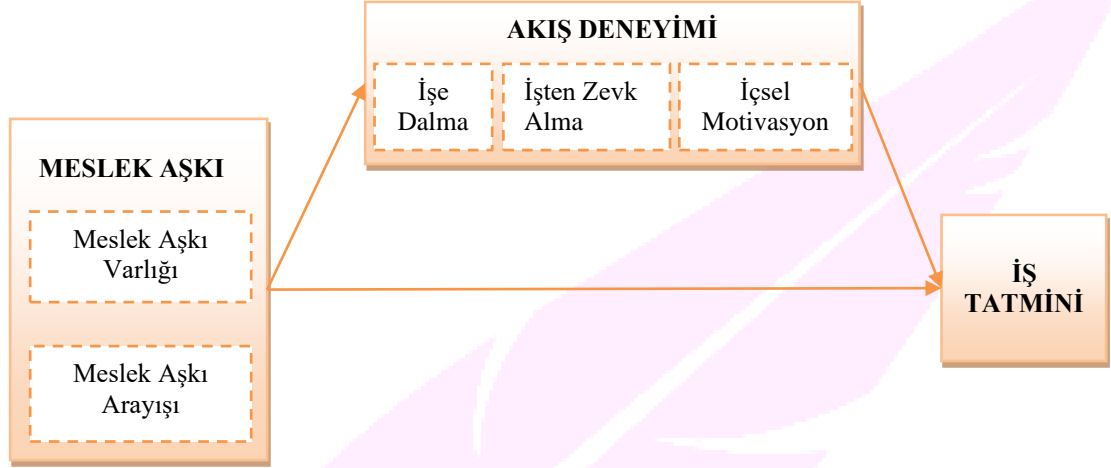
3. YÖNTEM

Bu bölümde çalışmanın amacı ve modeli ile araştırmanın örnekleme, veri toplama araçları, işlem ve verilerin analizi başlıkları yer almaktadır

3.1. Çalışmanın Amacı ve Modeli

Bu araştırmanın amacı, meslek aşkının iş tatmini üzerine etkisini tespit etmek olarak belirlenmiştir. Çalışmada ayrıca bu ilişkide akış deneyiminin oynadığı rolde araştırılmıştır. Bu doğrultuda oluşturulan araştırma modeli Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

3.2. Örneklem

Araştırmanın örnekleme akademisyenlerdir. Bu kapsamda kartopu örnekleme tekniği kullanılarak ulaşılan 309 kişiden örneklem oluşturulmuştur. Örneklem grubu olarak akademisyenlerin seçilmesinin sebebi, meslek aşkı varlığına sahip bir kesim olabilecekleri inancından kaynaklanmaktadır (Steger vd., 2012: 326). Katılımcıların 200’ü erkek (%64.7) iken 109’u kadındır (%35.3). Katılımcıların 215’i evli (%69.5) olup, 94 tanesi ise bekârdır (%30.5). Katılımcıların ortalama yaşı 39.1, kıdem süreleri ortalamaları ise 16.3 yıl olarak tespit edilmiştir. Unvan bazında dağılıma bakıldığında 32’si Prof. Dr. (%10.3), 47’si Doç. Dr. (%15.2), 102’si Dr. Öğr. Üyesi (%33), 110’u Arş. Gör. (%35.5) ve 18’i ise Öğr. Gör. (%6) olarak görev yapmaktadır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında toplam 42 maddeden oluşan 3 ölçek kullanılmıştır. Ayrıca katılımcıların demografik özelliklerinin tespitine yönelik 5 soru sorulmuştur. Ölçeklere ilişkin tanıtıcı bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

Meslek Aşkı Ölçeği: Akademisyenlerin meslek aşkı, Dik ve arkadaşları (2012) tarafından geliştirilen “Calling and Vocation Questionnaire (CVQ) ölçeği ile ölçülmüştür. Ölçek toplam 24 madde ve 6 alt boyuttan meydana gelmiştir. Ölçeğin her boyutunda eşit sayıda madde bulunmaktadır. Boyut isimleri; aşkınlık çağrısı varlığı (ACV), yaşam amacı varlığı (YAV), prososyal amaç varlığı (PAV), aşkınlık çağrısı arayışı (ACA), yaşam amacı arayışı (YAA), prososyal amaç arayışı (PAA) şeklindedir. Bu 6 alt boyutun 3 tanesi meslek aşkı varlığı (MAV) diğer 3 tanesi de meslek aşkı arayışı (MAA) şeklinde 2 boyut altında toplanmaktadır. Ölçek, “1: Benim için kesinlikle doğru değil” ve “4: Benim için kesinlikle doğru” şeklinde 4’lü Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Ölçekte ACV boyutunda yer alan 2. madde ters puanlanmıştır. Dik ve arkadaşları (2012) tarafından yapılan güvenilirlik

analizinde, boyutların iç tutarlılık katsayıları .85 ile .92 arasında değişmektedir. Ölçekteki maddelere örnek olarak, “İnsanlara açık ve net bir şekilde fayda sağlayabilecek bir iş arayışındayım” ve “Şu anki işimde kariyerimi ilerletiyorum çünkü benim tam da bu iş için yaratıldığımı düşünüyorum” verilebilir. Ölçeğin her bir boyutundan elde edilen puan ortalamalarının yükselmesi, meslek aşkı seviyelerinin de yükseldiğini göstermektedir. Ölçek araştırmacılar tarafından Dik ve arkadaşlarından izin alınmak suretiyle Türkçeye çevrilerek kullanılmıştır.

İş Tatmini Ölçeği: Bu araştırmada katılımcıların iş tatmini seviyeleri, Hackman ve Oldham (1985) tarafından geliştirilen 5 maddeli ölçek kullanılarak ölçülmüştür. Ölçeğin Türk kültürüne uyarlama çalışması Basım ve Şeşen (2009) tarafından yapılmıştır. Ölçek 5’li Likert formatında oluşturulmuştur (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum). Çetin ve Basım (2011) çalışmalarında ölçeğin iç tutarlılık katsayısını .79 olarak tespit etmişlerdir. Ölçekte ters puanlanmış bir madde bulunmamaktadır. Ölçekteki bir maddeye örnek olarak, “Mevcut işimin, bulabileceği diğer işlerden daha ilgi çekici olduğunu düşünüyorum” verilebilir.

Akış Deneyimi Ölçeği: Çalışanların akış deneyimi, Bakker (2008) tarafından geliştirilen WOLF (The Work Related Flow Inventory) ölçeği kullanılarak ölçülmüştür. Ölçek 3 boyut ve 13 maddeden oluşmaktadır. Ölçek 7’li Likert ölçeği formatında hazırlanmıştır (1=Asla, 7= Her Zaman). Yaşın (2016) doktora tez çalışması kapsamında ölçeğin Türk kültürüne uyarlamasını gerçekleştirmiştir. Akış deneyimi boyutları; işe dalma (4 madde), işten zevk alma (4 madde) ve içsel motivasyon (5 madde) şeklinde isimlendirilmiştir. Yaşın (2016) çalışmasında, ölçeğin boyutlarına yönelik olarak iç tutarlılık katsayılarını 70 ile .90 değerleri arasında hesaplamıştır. Ölçekte ters puanlanmış madde bulunmamaktadır. Ölçeğin boyutlarına ilişkin maddelere örnek olarak “Kendimi işime kaptırırım”, “Çalışırken kendimi neşeli hissederim” ve “Motivasyonumu sonunda elde edeceğim ödüllerden değil, işi yaparken elde ediyorum” verilebilir.

3.4. İşlem

Çalışmada, yukarıda tanıtımı yapılan 3 ölçekten oluşan elektronik bir anket formu hazırlanmıştır. Araştırmacıların kişisel ağları içerisinde yer alan akademisyenlere, gerek e-posta ile gerekse de mobil mesajlaşma uygulamaları ile elektronik anket formu gönderilmiş ve ankete katılım sağlamaları istenmiştir. Ayrıca onların da kişisel ağlarında bulunan akademisyenlere anket formunu ulaştırmaları istenmiştir. Ankete katılım 325 kişi olarak gerçekleşmiştir. 16 adet anket formu çok boş soru bırakılması gibi sebeplerle elenerek 309 anket üzerinden analizler yapılmıştır.

3.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizi SPSS 22.0 ve AMOS 21.0 istatistik paket programları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapısal açıdan geçerliliğini sınamak için AMOS 21.0 programı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. Ölçeklerin güvenilirlikleri için ise iç tutarlılık katsayıları incelenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi için Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Aracılık hipotezlerini test etmek içinse SPSS Process Makrosu kullanılarak regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

4. BULGULAR

Bu başlık altında öncelikle araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilecek, ardından değişkenlere yönelik tanımlayıcı istatistikler verilip aralarındaki ilişkiler açıklanacak, son olarak ise hipotezler test edilecektir.

4.1. Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirlikleri

Araştırma modeli kapsamında oluşturulan hipotezlerin sınanmasına geçmeden önce, araştırmada kullanılan değişkenlerin yapısal geçerlilikleri, DFA yardımıyla araştırılmıştır. DFA sonucunda ulaşılan uyum iyiliği değerleri Tablo 1'den görülebilir.

Tablo 1: Ölçeklere İlişkin Uyum İyiliği Değerleri

	#	χ^2	df	p	χ^2/df	CFI	NFI	TLI	GFI	IFI	RMSEA
Meslek Aşkı (1. Düzey)	21	390,913	170	.000	2,299	.93	.91	.91	.89	.93	.056
Meslek Aşkı (2. Düzey)	21	439,769	178	.000	2,471	.92	.90	.90	.87	.92	.064
Akış Deneyimi	13	144,995	58	.000	2,500	.97	.95	.96	.93	.97	.070
İş Tatmini	5	9,158	4	.057	2,289	.99	.99	.98	.98	.99	.065

Tablo 1 incelendiğinde, Meslek Aşkı Ölçeği'nin birinci düzey 6 faktörlü yapısı 21 madde ile doğrulanmıştır. YAV boyutundan birinci madde, YAA boyutundan birinci madde ve PAA boyutundan üçüncü madde düşük faktör yükleri (< .30) sebebiyle analiz dışı bırakılmıştır. Ayrıca ACV, PAV ve PAA boyutlarının her biri içerisinde birer madde çifti arasında hata birleştirmeleri gerçekleştirilmiştir. Bu işlemler neticesinde ulaşılan uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir seviyede uyuma işaret etmektedir (Kline, 2005; Jöreskog ve Sörborm, 1993; Hu ve Bentler, 1998; Anderson ve Gerbing, 1984). Ölçeğe uygulanan ikinci düzey DFA sonuçları yine Tablo 1'de incelendiğinde, ikinci düzey 2 faktörlü yapının da iyi uyum iyiliği değerleri ürettiği görülmüştür. Dik ve arkadaşları (2012) tarafından gerçekleştirilen ölçek geliştirme çalışması incelendiğinde, ölçeğin ikinci düzey 2 faktörlü yapı şeklinde de kullanılabilmesi görülmüştür. Bu kapsamda hipotez sayısını azaltma adına ölçeğin ikinci düzey 2 faktörlü yapısının araştırmada kullanılmasına karar verilmiştir.

Tablo 1'de Akış Deneyimi Ölçeği'nin birinci düzey 3 faktörlü yapısı görüldüğü üzere iyi uyum değerleri sergilemektedir. Ölçekten madde atmadan, her faktörde birer madde çifti arasında hata birleştirmesi yapılarak, ölçeğin geçerliliği ortaya konulmuştur. Tablo 1'de son olarak tek faktör ve 5 maddeden oluşan İş Tatmini Ölçeği'nin uyum iyiliği değerleri görülmektedir. Buna göre yine ölçekten hiç madde atmadan, tek bir madde çifti arasında hata birleştirmesi yapılarak ölçeğin geçerliliği doğrulanmıştır.

Ölçeklerin yapısal açıdan geçerliliği tespit edildikten sonra güvenilirlikleri de incelenmelidir. Ölçeklerin güvenilirlikleri iç tutarlılık katsayısı yöntemiyle araştırılmıştır. Tablo 2'de görülebileceği gibi tüm değişkenlere ait iç tutarlılık katsayılarının 70'in üzerinde olduğu görülmektedir. Bu kapsamda ölçeklerin güvenilir olarak kabul edilebileceği söylenebilir (Nunnally, 1978).

4.2. Tanımlayıcı İstatistikler ve Değişkenler Arası İlişkiler

Ölçeklerin geçerlilikleri ve güvenilirlikleri test edildikten sonra, araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler ve değişkenler arası ilişkiler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Değişkenlere Ait Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Değerleri

Değişkenler	Ort.	SS	1	2	3	4	5	6
1. MAV	3.17	.539	(.91)					
2. MAA	2.67	.703	.49**	(.83)				
3. İşe Dalma	5.91	.938	.57**	.23**	(.89)			
4. İşten Zevk Alma	6.19	.986	.63**	.17**	.67**	(.94)		

5. İçsel Motivasyon	5.49	1.169	.62**	.32**	.62**	.70**	(.78)
6. İş Tatmini	4.22	.746	.67**	.21**	.61**	.75**	.74** (.87)

** için $p < .01$. Parantez içindeki değerler değişkenlerin güvenilirlik katsayılarını göstermektedir.

Tablo 2 ele alındığında, katılımcıların MAV düzeylerinin 3.17 (SS= .539) aritmetik ortalama ile yüksek sayılabilecek bir düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu ölçekten alınabilecek maksimum puanın 4 olduğu hesaba katıldığında, örnekleme yer alan katılımcıların MAV duygusuna sahip oldukları söylenebilir. Katılımcıların MAA düzeyleri ise 2.67 (SS= .703) aritmetik ortalama ile nispeten daha düşük seviyede gerçekleşmiştir. Katılımcıların Akış Deneyimi Ölçeği boyutlarından elde ettikleri puan ortalamaları incelendiğinde, 6.19 (SS= .986) ortalama değer ile işten zevk alma faktörünün en yüksek ortalamaya sahip olduğu tespit edilmiştir. 7 puan üzerinden yapılan değerlendirmelere göre katılımcıların sırasıyla işe dalma (Ort.= 5.91, SS= .938) ve içsel motivasyon (Ort.= 5.49, SS= 1.169) ortalamaları da yüksek sayılabilecek seviyelerdedir. Tablo 2’de son olarak çalışanların iş tatmini ortalamaları incelendiğinde ise 4.22 (SS= .746) ortalama değer ile katılımcıların yüksek seviyede iş tatmini yaşadıkları tespit edilmiştir.

Değişkenler arasındaki ilişkilere geçmeden önce toplanan verilerin normallik varsayımının sınanması gerekmektedir. Bu kapsamda ölçeklerin çarpıklık ve basıklık katsayıları incelenmiştir. Buna göre ölçeklerin çarpıklık katsayıları -.366 ile -.813, basıklık katsayıları ise -.041 ile -.935 değerleri aralığında değişmektedir. Bu doğrultuda verilerin normal dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır (Tabachnick ve Fidell, 2012).

Tablo 2’de değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analizi yardımıyla araştırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, araştırmaya konu edilen tüm değişkenler arasında pozitif yönlü $p < .01$ seviyesinde anlamlı ilişkiler söz konusudur. MAV’ın, akış deneyiminin boyutları olan işe dalma ($r = .57, p < .01$), işten zevk alma ($r = .63, p < .01$) ve içsel motivasyon ($r = .62, p < .01$) ile ilişkisi anlamlıdır. MAA’nın da, işe dalma ($r = .23, p < .01$), işten zevk alma ($r = .17, p < .01$) ve içsel motivasyon ($r = .32, p < .01$) ile ilişkisi anlamlı olarak tespit edilmiştir. Bu bilgilerin ışığında araştırmanın bir numaralı hipotezi desteklenmiştir. Tablo 2’de ayrıca hem MAV ($r = .67, p < .01$) hem de MAA’nın ($r = .21, p < .01$) iş tatmini ile ilişkisinin anlamlı olduğu görülmektedir. Bu kapsamda iki numaralı hipotez de desteklenmiştir. Tablo 2’de son olarak akış deneyiminin boyutları olan işe dalma ($r = .61, p < .01$), işten zevk alma ($r = .75, p < .01$) ve içsel motivasyonun ($r = .74, p < .01$) iş tatmini ile olan ilişkisinin de anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuç uyarınca araştırmada kurgulanan üç numaralı hipotez de desteklenmiştir.

4.3. Aracılık Hipotezine İlişkin Bulgular

Meslek aşkı boyutlarından MAV ve MAA’nın iş tatmini üzerine etkisinde, akış deneyimi boyutları olan işe dalma, işten zevk alma ve içsel motivasyonun aracılık rolü olup olmadığı Hayes (2018) tarafından geliştirilen Process makrosu kullanılarak test edilmiştir. Bu kapsamda bootstrap yöntemini temel alan regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemin Baron ve Kenny (1986)’nin geleneksel nedensel adımlar yönteminden ve Sobel testinden daha güvenilir sonuçlar ortaya koyduğu çeşitli yazarlar tarafından öne sürülmüştür (Gürbüz, 2019; Hayes, 2018; Preacher vd., 2007; Zhao vd., 2010). Analizlerde bootstrap yeniden örnekleme seçeneği kullanılmış olup 5.000 yeniden örnek üzerinden analizler yapılmıştır. Bootstrap tekniği kullanılarak gerçekleştirilen analizlerde, aracı etki hipotezlerinin desteklenmesi ancak %95 güven aralığındaki alt ve üst sınır güven aralığı değerlerinin sıfır (0) değerini kapsamaması halinde mümkün olmaktadır (MacKinnon vd., 2004).

Bu açıklamaların ışığında, MAV’ın iş tatmini üzerine etkisinde, işe dalmanın aracılık rolünü tespit etmeye yönelik analiz sonuçları Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3: Aracılık Testine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Tahmin Değişkenleri	Sonuç Değişkenleri					
	M (İşe Dalma)			Y (İş Tatmini)		
		<i>b</i>	<i>S.H.</i>		<i>b</i>	<i>S.H.</i>
X (MAV)	<i>a</i>	.997***	.081	<i>c'</i>	.658***	.066
M (İşe Dalma)	-	-	-	<i>b</i>	.269***	.038
Sabit	<i>i_M</i>	2.645***	.270	<i>i_Y</i>	.478*	.206
R ²		.328			.526	
		<i>F</i> (1; 307)= 150.213; <i>p</i> < .001			<i>F</i> (2; 306)= 170.261; <i>p</i> < .001	

* *p*< .05, *** *p*< .001; *S.H.*: Standart Hata. Standardize edilmemiş beta (*b*) katsayıları raporlanmıştır.

Tablo 3 incelendiğinde MAV'ın, iş tatmini üzerine dolaylı etkisinin anlamlı olduğu, dolayısıyla da işe dalmanın, MAV ile iş tatmini arasındaki ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir (*b*= .268, %95 BCA CI [.184, .368]). Aracılık etkisinin tam standardize etki büyüklüğünün (*K*²= .194) yüksek bir etki büyüklüğü olduğu söylenebilir. Etki büyüklüklerinin yorumunda *K*²= .01'e yakın ise düşük etki, *K*²= .09'a yakın ise orta etki, *K*²= .25'e yakın ise yüksek etki şeklinde değerlendirmeler yapılmaktadır (Preacher ve Kelley, 2011).

Tablo 4'te ise MAV'ın iş tatmini üzerine etkisinde, işten zevk almanın aracılık rolünü tespit etmeye yönelik analiz sonuçları verilmiştir.

Tablo 4: Aracılık Testine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Tahmin Değişkenleri	Sonuç Değişkenleri					
	M (İşten Zevk Alma)			Y (İş Tatmini)		
		<i>b</i>	<i>S.H.</i>		<i>b</i>	<i>S.H.</i>
X (MAV)	<i>a</i>	1.167***	.080	<i>c'</i>	.445***	.062
M (İşten Zevk Alma)	-	-	-	<i>b</i>	.413***	.034
Sabit	<i>i_M</i>	2.374***	.266	<i>i_Y</i>	.210	.180
R ²		.407			.625	
		<i>F</i> (1; 307)= 211.411; <i>p</i> < .001			<i>F</i> (2; 306)= 255.842; <i>p</i> < .001	

*** *p*< .001; *S.H.*: Standart Hata. Standardize edilmemiş beta (*b*) katsayıları raporlanmıştır.

Tablo 4 değerlendirildiğinde, MAV'ın, iş tatmini üzerine dolaylı etkisinin anlamlı olduğu, dolayısıyla da işten zevk almanın, MAV ile iş tatmini arasındaki ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir (*b*= .482, %95 BCA CI [.380, .599]). Aracılık etkisinin tam standardize etki büyüklüğünün (*K*²= .348) yüksek bir etki büyüklüğü olduğu söylenebilir.

MAV'ın iş tatmini üzerine etkisinde, içsel motivasyonun aracılık rolünü tespit etmeye yönelik analiz sonuçları Tablo 5'den görülebilir.

Tablo 5: Aracılık Testine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Tahmin Değişkenleri	Sonuç Değişkenleri					
	M (İçsel Motivasyon)			Y (İş Tatmini)		
		<i>b</i>	<i>S.H.</i>		<i>b</i>	<i>S.H.</i>
X (MAV)	<i>a</i>	1.356***	.096	<i>c'</i>	.470***	.062
M (İçsel Motivasyon)	-	-	-	<i>b</i>	.336***	.028
Sabit	<i>i_M</i>	1.057**	.320	<i>i_Y</i>	.835***	.164
R ²		.391			.618	
		<i>F</i> (1; 307)= 197.485; <i>p</i> < .001			<i>F</i> (2; 306)= 248.504; <i>p</i> < .001	

** *p*< .01, *** *p*< .001; *S.H.*: Standart Hata. Standardize edilmemiş beta (*b*) katsayıları raporlanmıştır.

Tablo 5'te görülebileceği üzere, MAV'ın, iş tatmini üzerine dolaylı etkisinin anlamlı olduğu, dolayısıyla da içsel motivasyonun, MAV ile iş tatmini arasındaki ilişkiye aracılık ettiği

tespit edilmiştir ($b = .456$, %95 BCA CI [.367, .566]). Aracılık etkisinin tam standardize etki büyüklüğünün ($K^2 = .338$) yüksek bir etki büyüklüğü olduğu söylenebilir.

MAA'nın iş tatmini üzerine etkisinde, işe dalmanın aracılık rolünü tespit etmeye yönelik analiz sonuçları Tablo 6'de gösterilmiştir.

Tablo 6: Aracılık Testine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Tahmin Değişkenleri	Sonuç Değişkenleri					
	M (İşe Dalma)			Y (İş Tatmini)		
		<i>b</i>	<i>S.H.</i>		<i>b</i>	<i>S.H.</i>
X (MAA)	<i>a</i>	.308***	.074	<i>c'</i>	.079	.049
M (İşe Dalma)	-	-	-	<i>b</i>	.472***	.036
Sabit	<i>i_M</i>	5.054***	.212	<i>i_Y</i>	1.213***	.230
R ²		.053			.379	
			$F(1; 307) = 17.361; p < .001$			
				$F(2; 306) = 93.702; p < .001$		

*** $p < .001$; S.H.: Standart Hata. Standardize edilmemiş beta (*b*) katsayıları raporlanmıştır.

Tablo 6 ele alındığında MAA'nın, iş tatmini üzerine dolaylı etkisinin anlamlı olduğu, dolayısıyla da işe dalmanın, MAA ile iş tatmini arasındaki ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir ($b = .145$, %95 BCA CI [.076, .222]). Aracılık etkisinin tam standardize etki büyüklüğünün ($K^2 = .137$) orta bir etki büyüklüğü olduğu söylenebilir.

Tablo 7'de ise MAA'nın iş tatmini üzerine etkisinde, işten zevk almanın aracılık rolünü tespit etmeye yönelik analiz sonuçları verilmiştir.

Tablo 7: Aracılık Testine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Tahmin Değişkenleri	Sonuç Değişkenleri					
	M (İşten Zevk Alma)			Y (İş Tatmini)		
		<i>b</i>	<i>S.H.</i>		<i>b</i>	<i>S.H.</i>
X (MAA)	<i>a</i>	.240**	.078	<i>c'</i>	.091*	.040
M (İşten Zevk Alma)	-	-	-	<i>b</i>	.557***	.028
Sabit	<i>i_M</i>	5.527***	.225	<i>i_Y</i>	.520**	.195
R ²		.029			.571	
			$F(1; 307) = 9.333; p < .01$			
				$F(2; 306) = 204.083; p < .001$		

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$; S.H.: Standart Hata. Standardize edilmemiş beta (*b*) katsayıları raporlanmıştır.

Tablo 7 değerlendirildiğinde MAA'nın, iş tatmini üzerine dolaylı etkisinin anlamlı olduğu, dolayısıyla da işten zevk almanın, MAA ile iş tatmini arasındaki ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir ($b = .134$, %95 BCA CI [.042, .225]). Aracılık etkisinin tam standardize etki büyüklüğünün ($K^2 = .126$) orta bir etki büyüklüğü olduğu söylenebilir.

MAA'nın iş tatmini üzerine etkisinde, içsel motivasyonun aracılık rolünü tespit etmeye yönelik analiz sonuçları Tablo 8'da görülebilir.

Tablo 8: Aracılık Testine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Tahmin Değişkenleri	Sonuç Değişkenleri					
	M (İçsel Motivasyon)			Y (İş Tatmini)		
		<i>b</i>	<i>S.H.</i>		<i>b</i>	<i>S.H.</i>
X (MAA)	<i>a</i>	.535***	.089	<i>c'</i>	-.031	.043
M (İçsel Motivasyon)	-	-	-	<i>b</i>	.478***	.025
Sabit	<i>i_M</i>	4.010***	.257	<i>i_Y</i>	1.682***	.156
R ²		.103			.549	
			$F(1; 307) = 35.563; p < .001$			
				$F(2; 306) = 186.421; p < .001$		

*** $p < .001$; S.H.: Standart Hata. Standardize edilmemiş beta (*b*) katsayıları raporlanmıştır.

Tablo 8 incelendiğinde, MAA'nın, iş tatmini üzerine dolaylı etkisinin anlamlı olduğu, dolayısıyla da içsel motivasyonun, MAA ile iş tatmini arasındaki ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir ($b = .256$, %95 BCA CI [.166, .348]). Aracılık etkisinin tam standardize etki büyüklüğünün ($K^2 = .241$) yüksek bir etki büyüklüğü olduğu söylenebilir.

Aracılık testleri sonucunda çalışmanın dört numaralı hipotezinin tüm boyutlar açısından desteklendiği görülmüştür.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkçe yazında üzerinde çok az çalışılmış olan “calling” kavramı ele alınmıştır. Bu kapsamda kavramın öncelikle Türkçe karşılığı üzerinde düşünülmüş ve çeşitli taraflardan da görüşler alınarak “meslek aşkı” olarak Türkçeleştirilmesine karar verilmiştir.

Meslek aşkı duygusuna sahip olabileceği düşünülen akademisyenler üzerinde gerçekleştirilen çalışma neticesinde, örneklem kapsamına giren katılımcılarda beklendiği gibi meslek aşkının varlığı ortaya koyulmuştur. 4'lü Likert tarzı ölçekten alınan ortalama puanın 3.17 olması bu durumu destekler mahiyettedir. Akademisyenlik, yapısı gereği meslek aşkına sahip olunmasını gerektiren bir meslek olarak değerlendirilmektedir. Gerek yükledikleri öğrenci yetiştirme, gerekse de akademik anlamda gerçekleştirecekleri bilimsel çalışmalarla üstlendikleri sosyal ve ekonomik fayda yaratma sorumlulukları düşünüldüğünde, meslek aşkına sahip olmadan bu mesleğin yapılmasının çok zor olacağını söylemek yanlış bir tespit olmayacaktır. Ayrıca akademisyenlik idealistliği, kendinden ve ailesinden ödün vererek çalışmayı, zaman mefhumu olmadan mesai yapmayı gerektiren bir meslektir. Bu faktörler de tabii ki akademisyenlerin meslek aşkına sahip olmaları sonucunda katlanılabilir olmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, akademisyenlerde meslek aşkı arayışı puan ortalaması 2.67 olarak gerçekleşmiştir. Meslek aşkı arayışı ortalamasının da nispeten yüksek sayılabilecek bir seviyede olduğu görülmektedir. Yine mesleğin dinamikleri icabı, bu sonucun ortaya çıktığı değerlendirilmektedir. Meslek aşkı varlığı içlerinde bulunmasına rağmen daha iyiye, daha doğruya ve daha mükemmele ulaşma çabası akademisyenlerin içerisinde doğal olarak bulunmak zorundadır. Bu kapsamda ulaşılan bu ortalama değer şartırtıcı olmamıştır.

Katılımcıların, pozitif psikolojinin önemli kavramlarından biri olan akış deneyimine sahip olup olmadıkları da bu çalışma kapsamında araştırılmıştır. Buna göre, elde edilen ortalama puanlar değerlendirildiğinde, akademisyenlerin akış deneyimi içerisinde oldukları söylenebilir. Katılımcıların en fazla puan ortalamasına sahip oldukları boyut, 6.19 ortalama ile işten zevk alma boyutudur. 7 puan üzerinden yapılan değerlendirmeye göre elde edilen bu ortalama yüksek seviyede memnuniyete işaret etmektedir. Yine işin yapısı gereği akademisyenlik mesleği sevilmeden yapılabilecek bir özelliğe sahip değildir. Katılımcılar da bu yönde görüşlerini beyan etmiş olup, işlerini yaparken çok büyük bir zevk aldıklarını, mutlu ve neşeli bir ruh hallerinin olduğunu ifade etmişlerdir. İşe dalma boyutundan elde edilen puan ortalaması da 5.91 ortalama ile yüksek sayılabilecek bir değerdedir. Mesleğin gereklerinden birisi de odaklanmadır. Akademisyenin, çalışırken kendini dışa kapatması, işten başka bir şey düşünmemesi ve kendini işe kaptırarak çalışması halinde en yüksek verime ulaşması mümkün olabilmektedir. Bu doğrultuda ulaşılan puan ortalaması bu sonucu destekler mahiyettedir. İçsel motivasyon boyutundan alınan puan ortalaması da diğer boyutlar kadar olmasa da 5.49 ortalama ile yüksek sayılabilecek bir düzeydedir. Akademisyen, dışsal ödüllerden ziyade içsel motivasyon ile hareket ederek başarıya ulaşabilir. Tabii ki dışsal motivasyon faktörlerinin de önemi günümüzde yadsınamaz, ancak örneklem grubundan elde edilen ortalama puan da bu durumu yansıtır mahiyette sonuç üretmiştir. Akademisyen, çalışmayı sevdiği için çalışan, boş zamanlarında bile işini düşünüp çalışma arzusu içinde olan ve temel motivasyonu işin sonunda elde edeceği ödül değil işin yapabilmek olan bir kişidir. Bu doğrultuda ulaşılan sonuç yine desteklenir mahiyettedir.

Katılımcıların iş tatmini seviyeleri de bu araştırmaya konu edilen bir diğer değişkendir. Bu kapsamda akademisyenlerin elde etmiş oldukları puan ortalaması 4.22 ile oldukça yüksek sayılabilecek bir seviyede gerçekleşmiştir. Doğal olarak, meslek aşkı duygusu ve akış

deneyimi içerisinde olan bireylerin, iş tatmini seviyelerinin de yüksek olması beklenebilir bir durumdur. Bu çalışma kapsamında ulaşılan sonuçta bu durumu desteklemiştir.

Çalışmada kurulan dört hipotezde desteklenmiştir. İlk 3 hipotez değişkenler arası ilişkilere odaklanmıştır. Bu kapsamda akademisyenlerde meslek aşkı varlığı arttıkça, işe dalma, işten zevk alma, içsel motivasyon ve iş tatmini düzeyleri de yükselmektedir. Bu değişkenler arasındaki ilişkiler orta kuvvet seviyesinde ve anlamlı bulunmuştur. Meslek aşkı arayışı boyutu içinde benzer şeyleri söylemek mümkündür. Ancak, burada elde edilen korelasyon değerleri düşük kuvvet seviyesinde ilişkiye işaret etmektedir. Bu açıdan değerlendirme yapıldığında, meslek aşkı varlığına sahip olan çalışanların bu iş için yaratıldıklarına/seçildiklerine olan inançları, onların işe yönelik daha pozitif duygular beslemelerine yol açmaktadır. Bu çalışanların, daha fazla işe odaklanma, işten zevk alma ve içsel motivasyonla çalışma düzeyleri, diğerlerine göre daha fazla olmaktadır.

Çalışmanın son hipotezi ile meslek aşkı ile iş tatmini ilişkisinde akış deneyiminin aracılık rolü araştırılmıştır. Bu kapsamda hipotez tüm boyutlar için kabul edilmiş olup, meslek aşkı iş tatmini ilişkisi akış deneyimi aracılığı ile olmaktadır. Meslek aşkı varlığının iş tatmini üzerine etkisinde, akış boyutlarının dolaylı etkileri meslek aşkı arayışına göre daha büyük olarak tespit edilmiştir.

Çalışma sonuçlarından yola çıkarak, örgütlerin mevcut çalışanlarını, meslek aşkına sahip çalışanlara dönüştürebilmeleri ya da bu aşka sahip çalışanları seçerek istihdam etmeleri, daha başarılı olmaları yönünde önemli gerekliliklerden biri olarak görülmektedir. Bu hususun önemine binaen, örgütlerin özellikle insan kaynakları departmanlarına çok iş düşmektedir. Zaten doğru işe doğru adam felsefesinden hareket eden bu fonksiyonlar, artık daha da ileri giderek, bu iş için yaratıldığına/seçildiğine inanan kişileri bulmayı hedeflemelidir. Ancak bu durumda doğru kişi seçilmiş olabilecektir.

Akademisyenlerin ya da araştırmacıların, Türkçe yazında yeni olan meslek aşkı kavramını, daha farklı ve büyük örneklem kitleleri ile çalışması yerinde olacaktır. Özellikle meslek aşkı ile bireysel ve örgütsel çıktılar arasındaki ilişkilere odaklanılması ya da nitel araştırma deseni ile meslek aşkına sahip olan çalışanların kişilik özellikleri üzerine araştırmalar yapılması, sonraki çalışmalar için önerilmektedir. Ayrıca, meslek aşkı ile örgütsel çıktılar arasında düzenleyicilik ya da aracılık görevi üstlenebilecek değişkenlerin çalışılması da araştırmacılara bir diğer öneri olarak sunulabilir.

Her araştırmada olduğu gibi bu araştırmada da bazı kısıtlar bulunmaktadır. Araştırmanın kesitsel tarzda yapılması, verilerin tek bir zaman diliminde toplanması ortak yöntem varyansı hatasını düşündürebilmektedir. Ayrıca, araştırma için tercih edilen ölçüm araçlarının öz-bildirime dayalı olması, araştırmacının cevaplara dâhil edilememesi ve böylece katılımcıların ölçülen yapının kendisinin yerine sadece kişisel algılarını bildirmeleri de bir sınırlılık oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Ali, S. A. M., Said, N. A., Kader, S. F. A., Ab Latif, D. S., & Munap, R. (2014). Hackman and Oldham's job characteristics model to job satisfaction. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 129, 46-52.

Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1984). The effect of sampling error on convergence, improper solutions, and goodness-of-fit indices for maximum likelihood confirmatory factor analysis. *Psychometrika*, 49(2), 155-173.

Bakker, A. B. (2005). Flow among music teachers and their students: The crossover of peak experiences. *Journal of Vocational Behavior*, 66(1), 26-44.

Bakker, A. B. (2008). The work-related flow inventory: Construction and initial validation of the WOLF. *Journal of Vocational Behavior*, 72(3), 400-414.

Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.

Basım, H. N., & Şeşen, H. (2009). Örgütsel adalet algısı-örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisinde iş tatmininin aracılık rolü, 17. Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, Eskişehir, 21-23 Mayıs.

Bellah, R. N., Madsen, R., Sullivan, W. M., Swidler, A., & Tipton, S. M. (2008). *Habits of the heart: Individualism and commitment in American life*. Berkeley, CA: University of California Press

Bunderson, J. S., & Thompson, J. A. (2009). The call of the wild: Zookeepers, callings, and the double-edged sword of deeply meaningful work. *Administrative Science Quarterly*, 54(1), 32-57.

Cranny, C. J., Smith, P. C., & Stone, E. (1992). *Job satisfaction: How people feel about their jobs and How it Affects Their Performance*. New York: Lexington Books.

Csikszentmihalyi, M. (1975). *Beyond boredom and anxiety: The experience of play in work and games*. San Francisco: Jossey-Bass.

Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The psychology of optimal experience*. New York: Harper & Row.

Dalla Rosa, A., Galliani, E. M., & Vianello, M. (2014). Theories and measures of occupational calling: A review and research agenda. *Educational Reflective Practices*.

Davidson, J. C., & Caddell, D. P. (1994). Religion and the meaning of work. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 33(2), 135-147.

Dik, B. J., & Duffy, R. D. (2009). Calling and vocation at work: Definitions and prospects for research and practice. *The Counseling Psychologist*, 37(3), 424-450.

Dik, B. J., Eldridge, B. M., Steger, M. F., & Duffy, R. D. (2012). Development and validation of the calling and vocation questionnaire (CVQ) and brief calling scale (BCS). *Journal of Career Assessment*, 20(3), 242-263.

Dobrow, S. (2004). Extreme subjective career success: A new integrated view of having a calling. İçinde, *Academy of Management Proceedings* (Vol. 2004, No. 1, pp. B1-B6). Briarcliff Manor, NY 10510: Academy of Management.

Duffy, R. D., Dik, B. J., & Steger, M. F. (2011). Calling and work-related outcomes: Career commitment as a mediator. *Journal of Vocational Behavior*, 78(2), 210-218.

Duffy, R. D., Dik, B. J., Douglass, R. P., England, J. W., & Velez, B. L. (2018). Work as a calling: A theoretical model. *Journal of Counseling Psychology*, 65(4), 423-439.

Ghazzawi, I. (2008). Job satisfaction antecedents and consequences: A new conceptual framework and research agenda. *The Business Review*, 11(2), 1-10.

Gürbüz, S. (2019). *Sosyal bilimlerde aracı, düzenleyici ve durumsal etki analizleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hackman, J. R., & Oldham, G. R. (1975). Development of the job diagnostic survey. *Journal of Applied Psychology*, 60(2), 159-170.

Hackman, J. R., & Oldham, G. R. (1976). Motivation through the design of work: Test of a theory. *Organizational Behavior and Human Performance*, 16(2), 250-279.

Hall, D. T., & Chandler, D. E. (2005). Psychological success: When the career is a calling. *Journal of Organizational Behavior*, 26(2), 155-176.

- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach (2. Baskı)*. New York: The Guilford Press.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1998). Fit indices in covariance structure modeling: Sensitivity to underparameterized model misspecification. *Psychological Methods*, 3(4), 424-453
- Jöreskog, K. G. & Sörbom, D. (1993). *Lisrel 8: Structural equation modeling with the simples command language*. Lincolnwood: Scientific Software International, Inc.
- King Jr, J. E. (2008). (Dis) Missing the obvious: Will mainstream management research ever take religion seriously?. *Journal of Management Inquiry*, 17(3), 214-224.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: Guilford Press.
- Locke, E. A. (1976). *The nature and causes of job satisfaction*. İçinde, Handbook of industrial and organizational psychology. (Ed.) M. D. Dunnette. Chicago: Rand McNally.
- Lunenburg, F. C. (2011). Goal-setting theory of motivation. *International Journal of Management, Business, and Administration*, 15(1), 1-6.
- MacKinnon, D. P., Lockwood, C. M., & Williams, J. (2004). Confidence limits for the indirect effect: Distribution of the product and resampling methods. *Multivariate behavioral research*, 39(1), 99-128.
- Maeran, R., & Cangiano, F. (2013). Flow experience and job characteristics: Analyzing the role of flow in job satisfaction. *TPM-Testing, Psychometrics, Methodology in Applied Psychology*, 20(1), 13-26.
- Neubert, M. J., & Halbesleben, K. (2015). Called to commitment: An examination of relationships between spiritual calling, job satisfaction, and organizational commitment. *Journal of Business Ethics*, 132(4), 859-872.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric theory*, 2. Baskı. New York: McGraw-Hill.
- Peterson, C., Park, N., Hall, N., & Seligman, M. E. (2009). Zest and work. *Journal of Organizational Behavior*, 30(2), 161-172.
- Preacher, K. J., & Kelley, K. (2011). Effect size measures for mediation models: quantitative strategies for communicating indirect effects. *Psychological methods*, 16(2), 93-115.
- Preacher, K. J., Rucker, D. D., & Hayes, A. F. (2007). Addressing moderated mediation hypotheses: Theory, methods, and prescriptions. *Multivariate behavioral research*, 42(1), 185-227.
- Steger, M. F., Dik, B. J., & Duffy, R. D. (2012). Measuring meaningful work: The Work and Meaning Inventory (WAMI). *Journal of Career Assessment*, 20(3), 322-337.
- Steger, M. F., Pickering, N. K., Shin, J. Y., & Dik, B. J. (2010). Calling in work: Secular or sacred?. *Journal of Career Assessment*, 18(1), 82-96.
- Tabachnick, B. & Fidell, L. (2012). *Using multivariate statistics*. London: Pearson.
- Thiruchelvi, A., & Supriya, M. V. (2009). Emotional intelligence and job satisfaction. *Asia Pacific Business Review*, 5(2), 109-115.
- Tracey, P. (2012). Religion and organization: A critical review of current trends and future directions. *The Academy of Management Annals*, 6(1), 87-134.
- Weber, M. (2005). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism*. Routledge.
- Wrzesniewski, A., McCauley, C., Rozin, P., & Schwartz, B. (1997). Jobs, careers, and callings: People's relations to their work. *Journal of Research in Personality*, 31(1), 21-33.

Yaşın, T. (2016). *Kişilik özellikleri ve psikolojik sermayenin psikolojik iyi oluş, akış deneyimi, iş tatmini ve çalışan performansına etkisi*. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Zhao, X., Lynch Jr, J. G., & Chen, Q. (2010). Reconsidering Baron and Kenny: Myths and truths about mediation analysis. *Journal of Consumer Research*, 37(2), 197-206.

YÜKSEKÖĞRENİM KIZ ÖĞRENCİ YURTLARININ HİZMET KALİTESİNİN ÖLÇÜMÜ VE ALGILANAN HİZMET KALİTESİ: UŞAK İLİ ÖRNEĞİ

MEASUREMENT OF THE SERVICE QUALITY OF HIGHER EDUCATION GIRLS' DORMITORIES
AND PERCEIVED SERVICE QUALITY: THE CASE OF UŞAK PROVINCE

Makbule MÜFTÜOĞLU

Sorumlu Yazar, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi,
makbule.katlidag@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4660-3758

Güçlü İlker MÜFTÜOĞLU

Öğr. Gör. , Manisa Celal Bayar Üniversitesi Demirci MYO, ilker.muftuoglu@cbu.edu.tr, ORCID:
0000-0002-3994-3634

ÖZET

Hizmet kavramı günlük yaşamımızda da sürekli karşımıza çıkmasına rağmen, soyut olmasından kaynaklı algılanmasında ve ölçülmesinde birtakım güçlüklerle karşılaşmaktadır. Hizmet kalitesinin müşteri tarafından değerlendirilmesi, ürünlerin değerlendirilmesine göre daha zor olduğundan, hizmet kalitesinin ölçümünde beş faktörü barındıran (fiziksel varlıklar, güvenilirlik, karşılık verebilmek, yeterlilik, ulaşılabilirlik) servqual yöntemi kullanılmaktadır. Çalışmanın konusunu oluşturan yükseköğrenim kız öğrenci yurtları, öğrencilere barınma, beslenme başta olmak üzere sosyal birtakım imkânlar, kuaför, internet hizmetleri vs sağlamak üzere kurulmuş işletmelerdir. Öğrencilerin yurttaki araç ve gereçlerinin temiz ve düzenli olmasından tutun da güvenliğine, personelle olan ilişkilerine kadar birçok problemi vardır. Bu çalışmada yurtların hizmet kalitesini ölçmek amacıyla Uşak ilindeki özel ve devlet yükseköğrenim kız öğrenci yurtlarında kalan 450 kız öğrenciye anket çalışması uygulanmış ve sonucunda öğrencilere verilen hizmetlerin kalitesini ve öğrencilerin algılarını belirlemek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: : Yurt Hizmetleri, Hizmet Kalitesi, Öğrenci Algılamaları, Öğrenci Memnuniyeti

ABSTACT

The topic of globalization is a issue that has long been discussed in the economic literature. The globalization process, which has been influential since the 1970s, has manifested itself in economic, social, ideological and cultural dimensions. Especially, with the increase of economic globalization, very serious increases have been observed in environmental pollution. Increasing environmental pollution has accompanied the search for a green economy within the framework of new policies. This study examines the transformational process of environmentalist policies as a result of increasing environmental pollution, along with the period of the global development of the globalization process in the past.

Keywords: Dormitory Services, Service Quality, Student Perceptions, Student Satisfaction

Atf Formatı:

Müftüoğlu, M. ve Müftüoğlu, G.İ. (2019). Yükseköğrenim Kız Öğrenci Yurtlarının Hizmet Kalitesinin Ölçümü ve Algılanan Hizmet Kalitesi: Uşak İli Örneği. *IKCU IIBF Dergisi*, 2(1):96-105.

1. GİRİŞ

Gelişim ve değişim, son yılların en önemli kavramları arasındadır. Gelişim ve değişimden kaynaklı insanların istek ve ihtiyaçlarında da bir artış görülmektedir. Bu noktada kişilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılamak adına hizmetler devreye girmekte ve insana verilen değerlerin de artmasıyla hizmet, yaşantımızın vazgeçilmez bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Hizmetler, tüketicilerin yaşantılarından kaynaklanan ve çoğu fiziksel olmayan sorunlarını çözmeye yönelik faaliyetler ve faydaların toplamıdır (İslamoğlu vd., 2006: 18). Hizmetin yoğun olduğu işletmelerde hizmet sunumu oldukça önemlidir. Hizmet sunumunda sadece araç ve gereçlerin kaliteli olması tek başına yeterli değildir. Hizmeti veren kişilerin işlerini profesyonelce, severek ve güler yüzle yapmaları da önemlidir. Aksi bir durum müşteri üzerinde olumsuz bir imaj ve tatminsizliğe yol açabilmektedir (Karahana, 2006: 102).

Pazarlama biliminin başlangıcı somut ürünlerin pazarlanması ile olsa da günümüzde hizmet sektörü, pazarlama bilimi içerisinde kendine has bir çalışma alanı oluşturmuştur. Hizmet pazarlaması, hizmetlerin özelliklerinin, fiziksel ürünlerin özelliklerinden ayrılması sebebi ile farklı bir bakış açısı gerektirmektedir (Aksoy, 2005: 92). Hizmet kalitesi ve müşteri tatmini hizmet pazarlamasının ulaşmaya çalıştığı iki önemli hedefdir. Müşteri tatmini, müşterinin bir mal veya hizmet ile ilgili satın alma sonrasındaki değerlendirmedir. Hizmet kalitesi ise daha uzun solukludur. Hizmet kalitesinin değerlendirilmesi, algılanan hizmet kalitesi ile beklenen hizmet kalitesinin karşılaştırılması sonucu ortaya çıkmaktadır. Müşterilerinin ihtiyaç ve isteklerini iyi bilen bir işletme, iyi bir imaj elde edip rakiplerine karşı avantajlı duruma geçebilmektedir (Değermen, 2006: 25).

Arz-talep doğrultusunda, birbirinden farklı fakat hepsi kişilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik hizmetler meydana gelmiştir. Bunlardan birisi de yükseköğrenim gören kız öğrencilerin barınma ihtiyaçlarına cevap veren yükseköğrenim kız öğrenci yurtlarıdır. Öğrencilerin ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda, beklentileri ve algıladıkları büyük önem taşımaktadır. Günümüzdeki sosyal ve ekonomik değerlerdeki gelişmelere bağlı olarak öğrencilerin beklentileri de artmaktadır. Bu beklentileri karşılayarak hizmet kalitesini ve memnuniyet derecesini yükseltmek de yurtların başlıca uygulama alanlarını oluşturmaktadır (Güllü ve Kuşderci, 2011: 186). Bu çalışmada, yükseköğrenim kız öğrenci yurtlarında kalan öğrencilere sunulan hizmet kalitesi ve öğrencilerin hizmet kalitesini algılama düzeylerini belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaçla Uşak iline bağlı özel ve devlet yükseköğrenim kız öğrenci yurtları, uygulama alanı olarak seçilmiştir.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Hizmetler, müşterilerin istek ve beklentilerinin karşılanmasına yönelik ortaya çıkarılmış soyut ürünlerdir. Hizmet kavramı; zaman, yer, şekil ve psikolojik faydalar sağlayan ekonomik faaliyetler olarak da tanımlanabilir (Zerenler ve Öğüt, 2007: 502). Hizmetlerin pazarlanması, kendine has yapısından kaynaklı ürünlerin pazarlanmasından oldukça farklıdır. Pazarlama sürecine bakıldığında ise hizmet ve ürün arasındaki farkın büyük bir fark olmadığından, çok büyük bir fark olduğu anlayışına doğru bir yönelim vardır. Hizmet sektörünün bu denli büyümesine sebep olan gelişmeler arasında teknolojik değişimler, pazardaki talepler, küreselleşme, hizmet zincirlerinin gelişmesi, hizmet üreticilerinin artması, hizmet kalitesinin etkisi sayılabilir ve bu başlıklardaki her gelişme hizmet sektörüne bir katkı demektir (Örs, 2007: 33).

Ürün kalitesine göre ölçülmesi daha zor olan hizmet kalitesi tanımları incelendiğinde ise karşımıza çıkan ilk unsurun müşteri beklentileri olduğu görülmektedir. En genel anlamda hizmet kalitesi, müşteri beklentilerini karşılamak amacıyla en üstün hizmetin tüketicilere en iyi şekilde sunulmasıdır (Okumuş ve Duygun, 2008: 19). Hizmet kalitesini,

müşterilerin beklentileri ve algılamaları açısından incelediğimizde görülmektedir ki müşteriler hizmet kalitesini kişisel algılamakta ve yorumlamaktadır. Bunun sonucunda da kendilerine sunulan hizmet ile beklendikleri hizmeti karşılaştırmaktadır. Burada işletme müşterilerinin gözünde müşterilerin algıladığı hizmet kadar başarılıdır (Savaş ve Kesmez, 2014: 3). Beklenen kalite ile algılanan kalite karşılaştırıldığında aradaki fark negatif ise müşterilerin hizmet kalitesini olumsuz; aradaki fark pozitif ise müşterilerin hizmet kalitesini olumlu olarak değerlendirdiğini söylemek mümkündür. Bu değerlendirmeler müşterinin işletmeye dair olan imajına önemli ölçüde yansiyacaktır. Dolayısıyla tüketici tatmininin esas belirleyicisi hizmet kalitesidir (Odabaşı, 2006: 94)

Üzerinde durulmasını gerektiren bir diğer konu ise henüz neler olduğu konusunda tam bir fikir birliği bulunmayan hizmet kalitesinin boyutlarıdır. Hizmet kalitesi boyutları konusunda ortaya koyulan en önemli çalışma Parasuraman, Zeithaml ve Berry (PZB) (1988)' e aittir. Şekline bakılmaksızın hizmetler için ana kıstaslar ortaya koyulmuş ve bu kıstaslar hizmet kalitesinin boyutları başlığı altında toplanmıştır. Bu boyutlar; güvenilirlik, karşılık verebilmek, yeterlilik, ulaşılabilirlik veya erişilebilirlik, saygı, iletişim, inanılabilirlik, güvenlik, müşteriye anlamak ve fiziksel varlıklardır. Parasuraman, Zeithaml ve Berry'nin yaptıkları çalışmalar devam ettikçe, bu boyutlardan sadece beş tanesinin hizmet kalitesiyle yüksek derecede ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Hizmet kalitesi ile yüksek derecede ilişkili olan bu boyutlar; hizmetin tutarlılığı ve gerçekleştirilebilmesi ile alakalı güvenilirlik boyutu, açık ve net şekilde taleplere cevap verme ile alakalı karşılık verebilmek boyutu, saygı, yeterlilik ve inanılabilirlik gibi etkenlere dayalı güvence boyutu, müşteriye anlama esasına dayalı empati boyutu ve son olarak çalışanlar, donanım materyallerini kapsayan fiziksel varlıklar boyutudur (Gülmez ve Kitapçı, 2008: 167).

Hizmet kalitesinin ölçülmesinde kullanılan ölçek servqual ölçeğidir ve Parasuraman, Zeithaml ve Berry (1988) tarafından müşteri beklentilerinin ve algılamalarının karşılaştırılmasına dayanılarak hazırlanmıştır. Servqual, çok kullanılan ve dikkate alınan bir hizmet kalitesini ölçme yöntemidir (Savaş ve Kesmez, 2014: 4). Servqual ölçeği, müşterilerin beklentilerini ölçen birinci bölüm ve işletmenin tüketici algılamalarını ölçen ikinci bölümden oluşmaktadır. Burada daha önce belirtmiş olduğumuz hizmet kalitesinin beş boyutunu temsilen bulunan 22 değişken ile müşteri beklentileri ve algılamaları ölçülmekte, değişkenlere “kesinlikle katılmıyorum” ile “kesinlikle katılıyorum” arasında beşli likert ölçeği uygulanmaktadır (Saat, 1999: 114). Eğer tüketiciye algılatılan hizmet, beklentilerini karşılamaya yetiyor ise, olumlu bir sonuç ortaya çıkacak ve sonucunda hizmet kalitelidir şeklinde bir değerlendirme yapılabilecektir (Çiçek ve Doğan, 2009: 204).

Literatürde, hizmet kalitesinin ölçülmesi, algılanması ve müşteri memnuniyetine etkisi üzerine yazılmış pek çok çalışma mevcuttur. Güllü ve Kuşderci çalışmalarında, Yurt-Kur'un öğrencilere verdiği hizmetlerin değerlendirmesini yapmış ve hizmet kalitesini artırılmasına yönelik birtakım önerilerde bulunmuştur (Güllü ve Kuşderci, 2011). Çiçek ve Doğan'ın servqual ölçeğini kullanarak kamu ve özel bankalarının üzerinde yaptığı çalışmada, her iki banka müşterilerinin algıladığı hizmet kalitesi düzeyi beklentilerinden düşük çıkmış, en yüksek algı ise güvence boyutunda yer almıştır (Çiçek ve Doğan, 2009). Zerenler ve Ögüt, sağlık sektöründe algılanan hizmet kalitesini ölçmek amacıyla anket uygulaması yaptığı çalışmasının uygulama alanını kamu ve özel hastaneler olarak seçmiş, elde ettiği verileri istatistiksel değerlendirmelere tabi tutarak çalışmasını hastane yönetimi ve çalışanlarına önerilerde bulunarak sonlandırmıştır. Özellikle özel hastanelerin hastayı bir gelir sağlayıcı unsur olarak görmemesi gerektiğini vurgulamıştır (Zerenler ve Ögüt, 2007). Servqual modeli kullanarak aile sağlığı merkezlerinin hizmet kalitesini ölçen Savaş ve Kesmez, Aile Sağlığı Merkezlerinin sunduğu hizmetin hastaların beklentilerini tam anlamıyla karşılamadığı sonucuna ulaşmıştır. En büyük farkın ise fiziksel özellikler boyutunda olduğu görülmüştür (Savaş ve Kesmez,2014). Tayyar ve Dilşeker, hizmet kalitesi ve imajın öğrencilerin memnuniyet düzeyindeki etkisini ölçmek amacıyla devlet ve vakıf üniversitelerinde anket yöntemini kullanarak bir çalışma yapmıştır. Çalışmada sadakat ve tavsiye üzerinde öğrenci memnuniyetinin etkili olduğu görülürken; öğrenci memnuniyetine etki eden değişkenlerin ise

hizmet kalitesi ve imaj olduğu ortaya koyulmuştur (Tayyar ve Dilşeker,2012). Yağcı ve Duman, hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti ilişkisini hastane türlerine göre karşılaştırmıştır ve sonucunda; devlet hastanelerinde muayene öncesi hizmetlerin ve genel görünümün, özel hastanelerde var olan tüm boyutların, üniversite hastanelerinde ise hekimlik hizmetlerinden tetkik hizmetlerine kadar birçok boyutun hasta memnuniyetini önemli ölçüde etkilediği görülmüştür (Yağcı ve Duman,2006).

3. SERVQUAL MODELİ KULLANILARAK HİZMET KALİTESİNİN ÖLÇÜLMESİ VE ALGILANAN HİZMET KALİTESİ

3.1. Araştırmanın Problemleri

Araştırmanın ana problemi, Uşak iline bağlı yükseköğrenim kız öğrenci yurtlarında barınan öğrencilerin algıladıkları hizmet kalitesinin ne olduğu sorusudur. Bu ana araştırma problemimizin yanı sıra; yurt hizmetleri öğrencileri tatmin etmekte midir, hangi hizmetler memnuniyet barındırırken hangileri memnuniyetsizlik barındırmaktadır, yurtlar tarafından öğrencilerin beklentileri karşılanmakta mıdır, yurtların önerilmesini etkileyen faktörler nelerdir? gibi alt problemler de araştırmamızın problemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmada temel amaç, Uşak iline bağlı yükseköğrenim kız öğrenci yurtlarının hizmet kalitesinin ölçülmesi şeklindedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, yurt müşterileri olan öğrencilerin ideal yurtlardan bekledikleri hizmet ile müşterisi oldukları yurtlardan algıladıkları hizmetler arasındaki farkların ortaya çıkartılarak, yurt işletmelerinin vermiş olduğu hizmetlerin öğrenciler tarafından algılanan hizmet kalitesi ve memnuniyet düzeylerinin ölçülmesidir. Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar, yurt yöneticilerine yol göstermesi, yurt hizmetlerine ilişkin problemlerin saptanması ve çözülmesi, dolayısıyla yurt hizmetlerinin kalitesinin artırılması açısından önem taşımaktadır. Ülkemizde gitgide artan yükseköğrenim gören kişi sayısına paralel olarak yurt hizmeti sunan kuruluşlar da artmaktadır. Yurtlarda hizmet kalitesinin ölçülmesine yönelik yapılan araştırmaların sayıca artırılması da ülkemize bu yönde büyük fayda sağlayacaktır.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışma Uşak İlindeki yükseköğrenim gören kız öğrencilere barınma hizmeti sunan yükseköğrenim kız öğrenci yurtlarına yönelik yapılmıştır. Hizmet kalitesini ölçmek amacıyla Servqual modeli için PZB tarafından geliştirilen anket Güllü ve Kuşderci (2011) tarafından Yükseköğrenim Kredi Yurtlar Kurumu için uyarlanmış ve bu anket formu verilerin toplanması hususunda araştırmamızda da kullanılmıştır.

Anket formunda, araştırmamızın temel amaçlarına ulaşmamızı sağlayacak sorular dışında öğrencilerin demografik özelliklerini belirlememize yardımcı olacak sorulara da yer verilmiştir. Dört bölümden oluşan anketin ilk bölümünde yurtların yapılarına yönelik sorular yer alırken, ikinci bölümünde yurtların özelliklerini ve önem derecelerini ölçen sorular yer almaktadır. Yurtların sunmakta olduğu hizmetler beşli likert yöntemi kullanılarak üçüncü bölümde, demografik faktör soruları ise dördüncü bölümde yer almaktadır. Anket formu hazırlandıktan sonra 25 kişi üzerinde bir ön teste tabi tutularak anketin geçerliliği test edilmiş ve son şekli verilerek anketteki soruların anlaşılır olup olmadığı araştırılmıştır. Ayrıca, anket formunun başında konuya ilişkin kısa bir bilgi verilmiş, sonucunda teşekkür metni yer almıştır.

Araştırma kapsamında, Uşak Üniversitesinde farklı bölüm ve fakültelerde okuyan kız öğrencilere üniversite yerleşkesi sınırları içerisinde 450 adet anket uygulanmış ve bunların 59 âdeti hatalı bulunduğu için dikkate alınmamıştır. Araştırma alanının geniş olması, yurtlarda hizmet satın alan öğrencilerin tümüne ulaşma konusunda birtakım zorluklar gündeme getirdiğinden, araştırmada belirlenen evren üzerinden bir örneklem alınma yoluna gidilmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırma sonucu toplanan verilere, amaçlar doğrultusunda bazı istatistikî yöntemler uygulanmıştır. Öncelikle demografik değişkenlerin gösterilmesi ve yorumlanması için frekanslar ile yüzdelikler hesaplanmıştır. Daha sonra faktör analizi uygulanmış ve öğrencilerin müşterisi oldukları yükseköğrenim kız öğrenci yurtlarını tercih etme sebeplerinde etkili olan faktörler ortaya koyulmuştur. Son olarak da güvenilirlik analizi için her bir boyutun cronbach alfa değeri bulunmuştur. Analizlerin yapılmasında SPSS paket istatistik programı kullanılmıştır.

3.5. Araştırmanın Bulguları ve Değerlendirmeleri

3.5.1. Öğrencilerin Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Araştırmada yer alan öğrencilerin demografik özellikleri kapsamında aylık gelirlerine, yaş gruplarına, ikamet edilen yerleşim alanlarına, hangi fakültede, kaçınıcı sınıfta ve hangi öğrenim türünde okuduklarına göre dağılımları Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1: Öğrencilerin Demografik Özellikleri

Aylık Gelir	Frekans	%	Fakülte	Frekans	%
250 TL ve Aşağısı	62	15,8	İİBF	104	26,5
251-500 TL	225	57,4	Mühendislik	31	7,9
501-750 TL	63	16,3	İslami Bilimler	33	8,5
751 TL ve Üzeri	41	10,5	Eğitim	67	17,2
TOPLAM	391	100	Fen-Edebiyat	124	31,7
Yaş	Frekans	%	İletişim	Frekans	%
18 ve daha az	23	5,9	Diğer	22	5,6
19-21 yaş arası	200	51,3	TOPLAM	10	2,6
22-24 yaş arası	142	36,2	Öğrenim Türü	Frekans	%
24 ve daha üstü	26	6,6	Normal Öğretim	233	59,6
TOPLAM	391	100	İkinci Öğretim	158	40,4
Sınıf	Frekans	%	TOPLAM	391	100
Hazırlık	5	1,3	İkamet Edilen Yerleşim Alanı	Frekans	%
1. Sınıf	121	30,9	Büyükşehir	157	40,2
2. Sınıf	55	14,0	Şehir	73	18,7
3. Sınıf	115	29,6	İlçe	104	26,6
4. Sınıf	95	24,3	Kasaba	15	3,8
TOPLAM	391	100	Köy	42	10,7
			TOPLAM	391	100

Araştırmanın örneklemini sadece kız öğrenciler oluşturduğundan cinsiyet faktörüne demografik faktörler arasında yer verilmemiştir. Dolayısıyla örneklem sayımız olan 450 kişinin tamamı kız öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrencilerin yaşları bakımından dağılımına bakıldığında ilk sırada % 51,3 ile 19-21 yaş aralığı, son sırada ise % 5,9 ile 18 ve daha altı yaş grubu yer almaktadır. Öğrencilerin aylık gelirlerinde ise ilk sırada, büyük bir farkla % 57,4 ile 251-500 TL varken, son sırada tahmin edilebileceği gibi 751 TL ve üzeri grubu yer alır. Elde edilen bu veriler de bize yurtlarda kalan öğrencilerin maddi durumlarının çok da iyi olmadığını göstermektedir. Öğrencilerin sınıflarına bakıldığında yine yaş ile orantılı olarak 1. Sınıf grubu % 30,9 ile ilk sırada yer alırken, % 1,3 ile en az yüzdeliğe sahip olan grup hazırlık sınıfıdır. Öğrenim türüne bakıldığında ise çok büyük bir fark olmamakla birlikte normal öğretim gören öğrencilerin yurtları daha çok tercih ettiği kanısına varabiliriz. Normal öğretim % 59,6 iken,

ikinci öğretim % 40,4 olarak sonuç vermiştir. Yurtta kalan öğrencilerin en fazla okuduğu fakülte % 31,7 ile Fen-Edebiyat Fakültesi olurken, en az okudukları fakülte % 2,6 diğer başlığında topladığımız (Güzel Sanatlar Fakültesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Spor Bilimleri Fakültesi ve Ziraat ve Doğa Bilimleri Fakültesi) fakültelerdir. Son olarak, ikamet edilen yerleşim alanı olarak ilk sırada % 40,2 ile büyükşehir, son sırada % 3,8 ile kasaba yer almaktadır.

3.5.2. Uşak İlindeki Kız Öğrenci Yurtlarından Alınan Hizmetlerin Öğrenciler Tarafından Algılanmasında Etkili Olan Faktörler

Öğrencilerin Uşak ilindeki yükseköğretim kız öğrenci yurtlarında sunulan hizmetleri algılamalarında etkili olan faktörleri ortaya çıkarmak için geliştirilen 22 adet değişken faktör analizi yapılarak yeni boyutlara atanmıştır. Analiz sürecinde kullanılan yöntem varimax yöntemidir ve analiz sonucu özdeğeri 1'in üzerinde çıkan altı adet faktör bulunmuştur. Özdeğeri 1'in üzerinde çıkan faktörler toplam varyansın % 60'ını açıklamaktadır ki bu oran araştırmalar için arzu edilen bir orandır. 0,895 olarak bulunan KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) testi, faktör analizi yapılan örneklemin yeterli olduğunu göstermektedir. Verilerin kendi iç tutarlılığını ölçmek amacıyla güvenilirlik analizi yapılmış ve güvenilirlik katsayısı (Cronbach Alpha) 0,868 olarak ortaya koyulmuştur. Ayrıca her bir faktöre ait güvenilirlik katsayıları da çıkarılmış ve Tablo 2'da gösterilmiştir.

Alfa katsayısı değerlendirilirken değerlendirme ölçütleri 0,00 ile 1,00 arasındadır. 0,00-0,40 arasında bulunan ölçek güvenilir değildir, 0,40-0,60 arasında bulunan ölçeğin güvenilirliği düşüktür, 0,60-0,80 arasında bulunan ölçek oldukça güvenilir iken 0,80-1,00 arasında bulunan ölçek yüksek derecede güvenilir (Filiz, 2011: 40).

Faktör analizi ile belirlenen beş faktör ve faktör yükleri Tablo 2'de gösterilmektedir. Faktörleri oluşturan değişkenler dikkate alınarak adlandırılan faktörler: empati (ulaşılabilirlik, iletişim, müşteri anlama), kolaylaştırıcı imkânlar, fiziksel uygunluk, heveslilik ve konfordur.

Tablo 2: Öğrencilerin Verilen Hizmetleri Algılama Faktörleri

Faktörler ve Değişkenler	Faktör Yükleri	Cronbach's Alfa Katsayısı
<i>Faktör 1: Empati</i>		,782
Yurtlara şehirden ulaşım kolaydır.	,551	
Yurt kampüsünün aydınlatması yeterlidir.	,530	
Yurt giriş saatleri öğrenci için uygundur.	,481	
Yurt kampüsünün dış görünüşü güzeldir.	,496	
Yurtta yöneticiler öğrencilere düzeyli davranmaktadırlar.	,692	
Yurtta istek ve şikâyetler yöneticilerce dikkate alınmaktadır.	,549	
Yurttaki yöneticiler öğrencilere güven vermektedir.	,620	
Yurttaki yöneticiler kibar ve güler yüzlüdür.	,646	
<i>Faktör 2: Kolaylaştırıcı İmkânlar</i>		,731
Yurttaki çamaşırhane hizmetleri yeterlidir.	,715	
Yurtta öğrencilerin sosyal-sportif faaliyetleri yapacakları alanlar mevcuttur.	,751	
Yurtta sunulan hizmetlerin fiyatları makul seviyededir.	,572	
Yurttaki internet hizmetleri yeterlidir.	,706	
<i>Faktör 3: Fiziksel Uygunluk</i>		,786
Yurtta kaldığım blok rahatsız edecek şekilde kalabalık değildir.	,812	
Yurtta temizlik ve hijyen yeterlidir.	,554	
Yurt rahatsız edecek şekilde kalabalık değildir.	,798	

Yurttaki odaların fiziki donanımı yeterlidir.	,565	
Faktör 4: Heveslilik		,678
Yurtta kuaför hizmetleri yeterlidir.	,644	
Yurtta rehberlik ve danışma hizmetleri yeterlidir.	,678	
Yurtta psikolojik sorunlarla yeterince ilgilenilmektedir.	,797	
Faktör 5: Konfor		,609
Yurtta ısınma problemi yoktur.	,709	
Yurtta 24 saat sıcak su verilmektedir.	,741	
Yurtların bina içi aydınlatması yeterlidir.	,619	

Empati (Faktör 1): Empati faktörü, 8 adet değişkenden oluşmaktadır. Faktörü oluşturan değişkenler, ulaşılabilirliği, iletişimi ve müşteri anlamayı içinde barındırdığından empati olarak ifade edilmiştir. Faktöre en büyük katkısı 0,692 faktör yükü ile “Yöneticilerin öğrencilere düzeyli davranması” değişkeni sağlamaktadır bu değişken aynı zamanda faktörün en güçlü değişkenidir. Faktöre en az katkısı sağlayan değişken ise 0,482 ile “Yurt girişi saatleri öğrenci için uygundur” değişkenidir. Faktöre katkı sağlayan diğer değişkenler sırasıyla;

- 0,551 faktör yükü ile “Yurtlara şehirden ulaşım kolaydır”
- 0,530 faktör yükü ile “Yurt kampüsünün aydınlatması yeterlidir”
- 0,496 faktör yükü ile “Yurt kampüsünün dış görünüşü güzeldir”
- 0,549 faktör yükü ile “Yurtta istek ve şikâyetler yöneticilerce dikkate alınmaktadır”
- 0,620 faktör yükü ile “Yurttaki yöneticiler öğrencilere güven vermektedir”
- 0,646 faktör yükü ile “Yurttaki yöneticiler kibar ve güler yüzlüdür”

Bu faktöre ait değişkenlerin iki tanesi hariç diğer değişkenlerin faktör yükleri %50'nin üzerindedir.

Kolaylaştırıcı İmkânlar (Faktör 2): Bu faktör, 4 adet değişkenden oluşmaktadır. Faktörü meydana getiren değişkenler kolaylaştırıcı imkânlardan (çamaşırhane, internet vb.) oluşmaktadır. Faktöre en büyük katkısı 0,751 faktör yükü ile “Yurtta öğrencilerin sosyal-sportif faaliyetleri yapacakları alanlar mevcuttur” değişkeni sağlarken, faktöre en az katkısı 0,572 faktör yükü ile “Yurtta sunulan hizmetlerin fiyatları makul seviyededir” değişkeni sağlamaktadır. Faktöre katkı sağlayan diğer değişkenler sırasıyla;

- 0,715 faktör yükü ile “Yurttaki çamaşırhane hizmetleri yeterlidir”
- 0,706 faktör yükü ile “Yurttaki internet hizmetleri yeterlidir”

Bu faktörlere ait değişkenlerin hepsi %50'nin üzerindedir.

Fiziksel Uygunluk (Faktör 3): Üçüncü faktörümüz olan fiziksel uygunluk da 4 adet değişkenden oluşmaktadır. Faktörü oluşturan değişkenler fiziksel uygunluk başlığı altında toplanmıştır. Faktöre en fazla katkısı sağlayan 0,812 faktör yükü ile “Yurtta kaldığım blok rahatsız edecek şekilde kalabalık değildir” değişkeni olurken, faktöre en az katkısı sağlayan 0,554 faktör yükü ile “Yurtta temizlik ve hijyen yeterlidir” değişkenidir. Faktöre katkı sağlayan diğer değişkenler sırasıyla;

- 0,798 faktör yükü ile “Yurt rahatsız edecek şekilde kalabalık değildir”
- 0,565 faktör yükü ile “Yurttaki odaların fiziki donanımı yeterlidir”

Bu faktörlere ait değişkenlerin hepsi %50'nin üzerindedir.

Heveslilik (Faktör 4): Heveslilik faktörü 3 değişkenden oluşmaktadır. Faktörü oluşturan değişkenler heveslilik başlığı altında toplanmıştır. Faktöre en fazla katkısı sağlayan

0,797 faktör yükü ile “Yurtta psikolojik sorunlarla yeterince ilgilenilmektedir” değişkeni iken en az katkıyı 0,644 faktör yükü ile “Yurtta kuaför/berber hizmetleri yeterlidir” değişkeni olmuştur. Bu iki değişken dışında kalan son değişkenimiz ise 0,678 faktör yükü ile “Yurtta rehberlik ve danışma hizmetleri yeterlidir” değişkenidir. Bu faktörlere ait değişkenlerin hepsi %50'nin üzerindedir.

Konfor (Faktör 5): Son faktörümüz olan konfor faktörü de 3 değişkenden oluşur ve bu üç değişken konfor başlığı altında toplanmıştır. Faktöre en fazla katkıyı sağlayan 0,741 faktör yükü ile “Yurtta 24 saat sıcak su verilmektedir” değişkeni olurken, en az katkıyı sağlayan değişken 0,619 faktör yükü ile “Yurtların bina içi aydınlatması yeterlidir” değişkenidir. Kalan son değişken ise 0,709 faktör yükü ile “Yurtta ısınma problemi yoktur” değişkenidir. Yine bu faktörlere ait değişkenlerin hepsi de %50'nin üzerinde çıkmıştır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Hizmet sektöründe meydana gelen hızlı gelişmeler ve ilerlemeler hizmetlerin önemini artırmaktadır. Günümüzde hizmet kalitesi ve müşteriye memnun etme odaklı çalışmalar büyük önem taşımaktadır. Yurtlarda verilen hizmetlerin öğrenciler tarafından nasıl algılandığını bilmek ve değerlendirmek, müşteriyle empati kurabilmek ve sürekli bir iletişim içerisinde olmak, müşteri memnuniyet ölçümleri uygulamak, hizmetlerin geliştirilebilmesi için önemlidir.

Bu araştırma Uşak ilindeki yükseköğrenim kız öğrenci yurtlarında verilen hizmetlerin algılanması, hizmet kalitesinin artırılması ve buna bağlı olarak memnuniyetsizlik düzeylerinde önlem alınması konularında faydalı olacaktır. Yurtlar öğrencilerin barınmalarına, beslenmelerine, güvenliklerine, sosyal ve kültürel yönden gelişimlerine katkıda bulunmak amacıyla ile kurulmuş işletmelerdir. Verilen hizmetlerin kalitesi ile öğrenci tatmini kavramları ilişkilendirilmiş ve hizmet kalitesinin öğrencilerde oluşturduğu tatmin yapılan analizlerle test edilmiştir. Hizmet kalitesi ve tatmin düzeylerini belirlemek amacıyla uygulanan hizmet kalitesi tatmini ölçeğinin, güvenilirliği ölçülüp demografik değişkenlerin gösterilmesi ve yorumlanması için frekanslar ile yüzdeler hesaplanmıştır.

Analiz sonuçlarına bakıldığında, yaşları itibariyle öğrencilerin çoğunluğu 19-21 yaşları arasındadır ve % 51,3 oranındadır. Yurtta kalan öğrencilerin büyük çoğunluğunun ailelerinin düşük gelir grubunda oldukları, ikamet ettikleri yerleşim alanı itibariyle büyükşehirden olduğu sonucu çıkmıştır. Öğrencilerin ortaya koyduğu ortalamalara 22 değişken ile bakıldığında genel olarak olumlu değerlendirildiği görülmektedir. Empati faktörü içerisindeki değişkenler diğer dört faktörün içerdikleri değişkenlere göre daha geride kalan sonuçlar ortaya koymuştur. Bu beş faktör içerisinde en fazla iyileştirmenin yapılması gereken faktör empati faktörüdür. Yurt görevlilerinin düşük değerlendirmelere sebep olan tüm özellikler üzerine daha fazla eğilmeleri ve gerekli çalışmaları yapmaları gerekmektedir. Araştırma sonuçlarına ve değişkenlere dayanarak Uşak ilindeki yükseköğrenim kız öğrenci yurtlarında barınan öğrencilerin memnuniyetini artırmaya yönelik şu öneriler getirilebilir;

- Yönetimsel özellikleri içeren değişkenler genelde olumlu karşılanmıştır. Buna rağmen yurt idaresinin öğrencilerle daha sağlıklı ve sürekli bir iletişim içinde olması empati faktörü için gereklidir. Sürekli ve samimi bir iletişimin de ancak güler yüz ve sevgi saygı ile sağlanabileceğinin farkında olunmalıdır. Yurt idaresi öğrencilerle buna uygun düzeyli bir ilişki içinde olabilmelidir. Öğrencilerin istek ve şikâyetleri dikkate alınmalı istek ve şikâyet kutuları ile öğrencilerin talep ve şikâyetleri ivedilikle çözüme kavuşturulmalıdır. Yurt kampüsüne ulaşım imkanları, yurt kampüsüne ait alanların aydınlatmaları ve yurt kampüsü dış görünümünün iyileştirilmesi için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Öğrencilerin çözüm bekledikleri bir diğer husus ise yurt giriş-çıkış saatlerinin daha esnek hale getirilmesidir.
- Öğrencilerin kaldıkları yurtlardan aldıkları çeşitli hizmetlere yönelik algılama değerleri göz önüne alındığında öğrenciler genel hatlarıyla hizmetlerden memnundur. Buna rağmen çamaşırhane, kuaför, sosyal-sportif faaliyetler, internet ve alınan

hizmetlerin fiyatları konusunda mevcut durumdan daha iyi bir pozisyon olarak alt yapı güçlendirilmelidir. Uygun bölümlerde fiziki yeterlilik dahilinde bilgisayar odaları, sinema salonları, konferans salonları, açık-kapalı spor alanları vb. kullanıma açılmalıdır. Söz konusu tüm bu hizmetlerden daha iyi yararlanabilmesi için öncelikle öğrenciler, verilen hizmetler hakkında duyuru panoları, varsa web sayfası yada sosyal medya sayfalarından sürekli olarak bilgilendirilmelidir. Farklı öğrenci profilleri belirlenerek öğrencilerin beklentileri karşılanmalıdır.

- Yurt hizmetlerinden yararlanan öğrenciler çoğunlukla kaldıkları blokları kalabalık bulmamıştır. Fakat kaldıkları odalardaki fiziki donanımları eksik ve yetersiz bulmuşlardır. Dolayısıyla fiziki imkanlar iyileştirilmeli, fiziksel ve psikolojik risk faktörlerinden uzak ergonomik bir çalışma ve ortak yaşam alanları tesis edilmelidir. Öğrenciler 24 saat sıcak su ve ısınma noktasında olumlu algı düzeyine sahip olmalarına rağmen tesisat ve kazan bakım ve onarımlarının düzenli aralıklarda yapılması aksatılmamalıdır. Öğrencilerin yurt temizliği ve hijyen konusundaki düşük kalite algılarını iyileştirici önlemler alınmalıdır. Temizliğin odalar- wc-banyo vb. alanlarda 24 saat sürekli aralıklarda kontrolü sağlanmalıdır.
- Yurt işletmelerindeki değişkenlerden bir tanesi de yurtlarda rehberlik ve danışma hizmetleridir. Karşılaşılan sorunların çözümüne yönelik yaklaşım şekilleri öğrenciler tarafından genellikle olumlu karşılanmıştır. Karşılaşılabilecek her türlü soruna yönelik tecrübeli personelin sayısının artırılması, kişisel bilgilerin ve varsa öğrencilerin psikolojik sıkıntılarının takip edilmesi öğrenciler üzerindeki olumlu algıyı daha üst noktalara taşıyacaktır.

Çalışma uygulamasının Uşak ilindeki özel ve devlet yükseköğrenim kız öğrenci yurtlarında barınan öğrenciler üzerinde yapılmasından kaynaklı Türkiye'ye genellenemez. Fakat araştırma sınırlı bir çerçevede gerçekleşmiş olsa da varılan sonuçlar, daha sonra bu konuda yapılacak olan çalışmalara yol gösterebilecek niteliktedir. Gelecekte bu türden çalışmaların tekrar edilmesi ve sonuçlarının karşılaştırılarak yorumlanması, yükseköğrenim öğrenci yurtlarının öğrencilerini memnun etme derecesine katkı sağlaması açısından yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, R. (2005) Zonguldak'ta Ayakta Tedavi Tüketicilerinin Sağlık Hizmeti Kalite Değerlemesi, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,1(1), 92-104.
- Çiçek, R. ve Doğan, İ. C. (2009) Müşteri Memnuniyetinin Artırılmasında Hizmet Kalitesinin Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma: Niğde İli Örneği, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 11(1), 199-217.
- Değermen, H. A. (2006). *Hizmet Ürünlerinde Kalite, Müşteri Tatmini ve Sadakati*, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Filiz, Z. (2011) Servqual Yöntemiyle Yurt İşletmesinde Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi , *International Journal of Research and Development*, 3(1), 38-49.
- Güllü, K. ve Kuşderci, S. (2011). Yükseköğrenim ve Kredi Yurtlar Kurumunun Verdiği Hizmetlerin Üniversite Öğrencileri Tarafından Algılanması: Sivas Yurtkur Örneği ,*Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30(1), 185-209.
- Gülmez, M. ve Kitapçı, O. (2008) Hastane Hizmet Kalitesi ve Bir Uygulama , *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 165-186.
- İslamoğlu, A. H., Candan, B., Haciefendioğlu, Ş. ve Aydın, K. (2006). *Hizmet Pazarlaması*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Karahan, K. (2006). *Hizmet Pazarlaması*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Odabaşı, Y. (2006). *Satışta ve Pazarlamada Müşteri İlişkileri Yönetimi (CRM)*, Sistem Yayınları, İstanbul.

- Okumuş, A. ve Duygun, A. (2008) Eğitim Hizmetlerinin Pazarlanmasında Hizmet Kalitesinin Ölçümü ve Algılanan Hizmet Kalitesi ile Öğrenci Memnuniyeti Arasındaki İlişki , *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 17-38.
- Örs, H. (2007). *Hizmet Pazarlama Etkinliği ve Kalite*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1988) Servqual: A multiple-item scale for measuring consumer perc. *Journal of retailing*, 64(1), 12-40.
- Saat, M. (1999) Kavramsal Hizmet Modeli ve Hizmet Kalitesini Ölçme Aracı Olarak Servqual Analizi ,*Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 1(3), 107-118.
- Savaş, H. ve Kesmez, A. G. (2014) Hizmet Kalitesinin Servqual Modeli ile Ölçülmesi: Aile Sağlığı Merkezleri Üzerine Bir Araştırma, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 1-13.
- Tayyar, N. ve Dilşeker, F. (2012) Devlet ve Vakıf Üniversitelerinde Hizmet Kalitesi ve İmajın Öğrenci Memnuniyetine Etkisi, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 184-204.
- Yağcı, M. İ. ve Duman, T. (2006) Hizmet Kalitesi-Müşteri Memnuniyeti İlişkisinin Hastane Türlerine Göre Karşılaştırılması: Devlet, Özel ve Üniversite Hastaneleri Uygulaması, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*,7(2), 218-238.
- Zerenler, M. ve Öğüt, A. (2007) Sağlık Sektöründe Algılan Hizmet Kalitesi ve Hastane Tercih Nedenleri Araştırması: Konya Örneği, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 501-519.

ÇEVRE MUHASEBESİNİN İSLAMİ TEMELLERİ: ÇEVREYİ KORUMAK VE ŞİRKET FAALİYETLERİNİN ŞEFFAF BİR BİÇİMDE RAPORLANMASI

ISLAMIC FOUNDATIONS OF ENVIRONMENTAL ACCOUNTING: PROTECT THE ENVIRONMENT AND TRANSPARENCY REPORTING OF THE COMPANY'S

Hayrettin USUL

Prof. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, hayrettin.usul@ikc.edu.tr, ORCID:0000-0002-3930-0866

Emre Betül OLGUN

Sorumlu Yazar, İKÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, emrebetulo@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5431-9135

**Kabul Tarihi /
Accepted: 26.04.2019**

**Araştırma Makalesi/
Research Articles**

**İletişim /
Correspondence:
Emre Betül Olgun**

**Benzerlik Oranı/
Plagiasim : % 9**

**Atıf Formatı:
Usul, H. ve Olgun, E.B.
(2019). Çevre Muhasebesinin
İslami Temelleri: Çevreyi
Korumak ve Şirket
Faaliyetlerinin Şeffaf Bir
Biçimde Raporlanması. İKCU
İİBF Dergisi, 2(1):106-114.**

ÖZET

Her geçen gün sayısı artan çevreyi koruma politikaları şirketlere yeni yükler getirirken bazı şirketler kamuoyu baskısından kaçınmak veya kamuoyu sempatisini kazanmak uğruna bu zorunluluklara gönüllü uygulamaları da eklemektedir. Özellikle batı uygulamalarıyla öncülük bulmuş olan çevre muhasebesine ilişkin temel kavramlar, İslam hukuku içinde de kendisine yer bulmuştur. Bu anlamda çevre muhasebesini İslam açısından irdelediğimizde; iki unsurla karşılaşmaktayız. Bunlardan birincisi İslam'ın çevrenin korunmasına gösterdiği hassasiyet ikincisi ise toplumu oluşturan bireyler ile çıkar gruplarının işletmelerin çevreye verdikleri etkilerden haberdar olma hakkıdır. Bu hak, şirketlerin çevreye olan etkilerini şeffaf bir şekilde açıklama ve raporlama zorunluluklarını beraberinde getirmektedir. İslam açısından çevrenin önemi birçok ayette vurgulanmış olup bu hassasiyet kaynağını yerlerin ve göklerin hâkimi olan Allah'a ait olan yeryüzünde bulunan insanların Allah'ın halifeleri olarak emanetçi buldukları çevreyi koruma ve imar görevlerinden almaktadır.

**Anahtar Kelimeler: Çevre Muhasebesi, Raporlama
JEL Kodları: M41, M49**

ABSTACT

While, increasing number of environmental protection policies lay a burden on companies, some companies choose to adapt voluntary environmental protection policies either to gain public symphaty or to avoid public press. All these practices form the general framework of environmental accounting. Although, the core principles of environmental accounting have been pioneered by Western practices, they can also be found in İslam. Within this context, environmental accounting can be assessed with two aspects. The first one is the awareness of İslam towards environmental protection and the second one is the right of public and stakeholders to know the affects of companies on environment. This right requires companies to report environmental affects transparently. While, the importance of environment in terms of an Islamic view is emphasized in many verses of Quran, this awareness towards environment stems from the duties of human beings who are vicegerents of Allah on earth(which indeed belongs to Allah) to make sure environmental protection has been done properly.

**Keywords: environmental accounting, reporting
JEL Codes: M41, M49**

1. GİRİŞ

Bir yandan iklim değişikliği ve küresel ısınma, bir yandan giderek artan sera gazı salınımları dünya açısından bir tehlike olarak karşımıza çıkmakta ve bu tehlikelerin en büyük kaynağı olan şirketler ise çeşitli sivil toplum kuruluşları tarafından çevreye zarar vermeye suçlanmaktadır. Bu nedenle çevre muhasebesi son yıllarda şirketlerin sürdürülebilirlik politikalarının bir parçası olarak giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Gerek ülkelerin zorunlu olarak getirdiği düzenlemelere ayak uydurmak, gerekse de sürdürülebilirlik politikaları gereği gönüllü olarak benimsenen çevre muhasebe uygulamalarında artış yaşanmaktadır. Ancak dünyada çevre bilinci konusunda yaşanan bu gelişmelerin kaynağı ekseriyetle batı kaynaklı olarak algılanmakta olup, İslam kaynakları yok kabul edilmektedir. Oysaki İslam; dini çevreye duyarlılıkla ilgili önemli mesajları olan bir din olmasına rağmen, akademik çalışma ve uygulamalarda daha çok Batı kaynaklı bir yönelim dikkat çekmektedir. Bu çalışmada çevre muhasebesi, İslam'da çevrenin yeri, İslam ve çevre muhasebesinin ilişkisi konularına değinilecektir.

2. ÇEVRE MUHASEBESİ

Dünyanın sürdürülebilirlik kavramıyla tanışması; Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından Birleşmiş Milletler'in sponsorluğunda yayımlanan Brudtland Raporu (1987) raporuyla olmuştur. Söz konusu rapora göre sürdürülebilir kalkınma; gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama imkânlarını ellerinden almaksızın yaratılan kalkınmadır.

İşletmelerde ekonomik ve çevresel yönetimi birleştiren bir yöntem olarak çevresel yönetim muhasebesi (ÇYM) 1990'larda yükselişe geçmiştir (Christ ve Burritt, 2013:163-173). Yükselişin nedeni ise; muhasebenin işletme faaliyetlerinden kaynaklanan çevresel etkilerini yönetmeleri konusunda yardımcı olabileceğinin farkına varılmasıdır (Qian and Burritt, 2009:93-128).

ÇYM, işletmelere çevresel konulardaki etkileri ve çevresel konulardan etkilenme biçimleri hakkında fiziksel ve parasal bilgi sağlayan bir sistemdir (Burritt et al 2002:39-50). Parasal veri ile parasal olmayan verilerin birleştirilmesi ile birlikte ÇYM, geniş bir yelpazedeki uluslararası aktörlere yararlı bilgi sağlamayı hedeflemektedir (Rikhardsson, 1998:51-70).

Bu anlamda çevresel muhasebe işletmenin çıkar gruplarına bilgi vermeyi amaçlar. Bu bilginin verilme amacı ise, gelecek nesillere kaliteli bilgi aktarımının sağlanmasıdır. Çevresel etkinin önlenmesi veya ortadan kaldırılmasına yönelik yapılan harcama ve yatırımlar parasal olarak belirlenirken, bunlar neticesinde gerçekleştirilen çevresel etkilerin engellenmesi veya azaltılması ile ilgili faydalar miktarsal bazda izlenir ve en nihayetinde işletmeye sağladığı ekonomik faydalar ise parasal olarak ölçülmektedir.

ÇYM'nin faydaları; maliyet tasarrufları için fırsatların tanımlanması, geliştirilmiş ürün karmaları ve fiyatlama kararları, yatırım kararlarından kaynaklanan gelecekte gerçekleşmesi muhtemel maliyetlerin önlenmesi şeklinde gösterilebilir (Burritt et al., 2002; Deegan, 2003; Ferreira et al., 2010).

ÇYM'nin çıkar gruplarına yönelik bilgi sunum mekanizması olarak hizmet etmesinin yanı sıra, işletme hedeflerinin yakalanmasındaki payı da büyüktür. Bu hedeflere daha az atık üreterek maliyetlerin ve israfların azaltılması politikaları da dâhildir. Gale (2006, p. 1233)'in de ifade ettiği gibi ÇYM temiz üretim açısından daha iyi maliyetlerin yakalanması ile öncü bir araç olarak karşımıza çıkacak, aynı zamanda da rakamlara yansımamış olsa da daha iyi bir kurumsal imaj veya düzenleyici otoritelerin daha az dikkatini çekme gibi faydaları da beraberinde getirecektir (Adams and Zutshi, 2004; Bennett and James, 1997).

ÇYM daha ziyade kar amacı gütmeyen uluslararası kuruluşlarca benimsenmiş ve rehberleştirilmiştir. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Birimi, Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu tarafından yapılan çalışmalar bunlara örnek olarak gösterilebilir. Literatürde ise birtakım çalışmalarda ÇYM'nin işletmelerce uygulanan bir yöntem olarak

sürdürülebilir büyüme ve temiz üretim konuları açısından gerekli bilginin tedarikinde önemli bir rol oynayabileceği gösterilmiştir (Gale, 2006; Schaltegger et al., 2012).

Literatürde işletmeler açısından yapılan örnek uygulamalarda ÇYM'nin sağladığı faydalar arasında; maliyet tasarrufları, girdilerin daha etkin kullanımı, artan gelir gibi hususlar gösterilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda söz konusu çalışmalarda işletmelerin ÇYM'yi uygulamaları durumunda ekonomik ve çevresel performanslarındaki artıştan mahrum kalacakları belirtilmiştir. (Altham, 2007; Burritt et al., 2009; de Beer and Friend, 2006; Deegan, 2003; Ditz et al., 1995; Schaltegger et al., 2011; Van and Gartner, 2011). Örneğin, bu çalışmalardan, Altman(2007) daha temiz bir üretim için aldıkları bir ölçütü küçük işletmelerde uygulayarak zararlı atıklarda ciddi bir azalma ile enerji verimliliği sağlamışlardır. Burritt vd (2009) ise, pirinç üretim merkezinde yaptıkları çalışmada geleneksel üretim yönteminin yarattığı çevresel ve sosyal etkileri azaltmak için karbonizasyon ve ortak üretim alternatiflerini analiz etmişlerdir.

Olumsuzluk teorisi üzerine oturttukları çalışmaları ile Chris ve Burritt (2013) hangi tip kurumların şimdi veya gelecekte ÇYM ile ilgileneceklerini araştırmışlardır. Avusturya'da yürütülen araştırma ÇYM kullanımının çevresel strateji, kurumsal büyüklük ve çevresel olarak duyarlı sektörlerle bağlantılı olduğu ancak kurumsal yapı ile bağlantılı olmadığı sonucuna varmışlardır.

İşletmeler açısından olumlu tablolar sunan tüm bu çalışmaların yanı sıra bazı çalışmalar ÇYM'lerin kullanım oranının düşük olduğunu bunda da ÇYM adaptasyonun maliyetlerini karşılamak konusunda ÇYM'nin getirdiği faydaların yetersiz olduğunu savunmuşlardır (Bartolomeo et al., 2000; Ferreira et al., 2010; Frost and Wilmshurst, 2000; Masanet-Llodra, 2006; Parker, 1997, 2000; Wilmshurst and Frost, 2001). Jasch (2003)'ün de belirttiği gibi ulusal ve uluslararası düzeydeki çevresel tahribat devam ettiği sürece, işletme faaliyetleri ile alakalı çevresel etkilere ilişkin verilerin toplanması sağlanamazsa, kurumsal yönetimler modern pazarların talep ettiği bilgiyi sunmakta başarısız olacaklardır.

3. İSLAM DİNİ AÇISINDAN ÇEVRE

Bir önceki bölümde de görüldüğü üzere özellikle çevre muhasebesi yapılan akademik çalışmalar ile uluslararası şirketlerin konuyla ilgilenmeleri batı dünyasında gerçekleşmektedir. Ancak şurası bir gerçektir ki, ÇYM'nin ortaya çıkışına neden olan çevre sorunlarına neden olan yeryüzüne hükmeden insan zekâsıdır. Ancak, yine bu sorunlar karşısında çözüm arayışında bulunan da insandır.

Bu çözüm arayışları mantıksal temelin yanı sıra inanç temelli olarak zuhur edebilir. Teolojik açıdan özellikle de İslam dini açısından bakıldığında, Kur'an baştan sona kadar tabiata hükmeden yaratıcıyı anlatır. Yaratma ve sonlandırma Allah'a aittir. Mutlak hâkim ve malik Allah'tır (Ünverdi, 2013:189-221). İslam ekoteolojisinin kurucularından biri olan Seyid Hüseyin Nasr'a göre eski zamanlarda insanoğlu doğadan korunurken, şimdi ise, doğa savaşta ve barışta insanoğlundan korunmalıdır (Nasr and De Santillana 1968:152).

Bu anlamda İslam ve çevre ilişkisi keşfedilmeyi bekleyen bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Manzoor(2003)'ü de belirttiği gibi, modern bilim ve teknolojinin sağladığı fiziksel kapasite bize kendi kendimizi yok etme imkânı sağlamışken, dünyadaki çevresel kriz batı dünyasının açık bir manifestosudur. Buna rağmen batı teknolojisi kaynaklı çevresel sorunlar karşısında batı dünyasının gerçekleştirdiği çalışmalarla kıyaslandığında İslam prensiplerini yansıtan çalışmalar oldukça azdır. Öte yandan, çevreyi koruma ve çevreye saygı tamamıyla batı ile birlikte anılan anlamlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Al-Qaradawi, 2000).

Ball ve Haque (2003)'ün de ifade ettiği gibi İslam; Müslümanların inancından ziyade Müslümanların bu inanca karşı tavırları ile ilgilidir. Yani bir eylemdir. Müslümanlar için İslam ruhani olarak politik ve sosyal olarak aile ve kamu hayatında nasıl davrandıkları ile ilgili bir inanç sistemidir.

Helfaya vd (2018) yaptıkları çalışmada Kuran'da çevreye ilişkin yedi tematik grup bulunduğu belirtmişlerdir. Bu grupla; insanoğulları, su, hava, toprak, bitkiler, hayvanlar ve diğer doğal varlıklardır. Kur'an anlayışı insanoğlunun Allah'ın yeryüzündeki halifesi olduğunu ve bütün türlerin ve eko sistemlerin Allah tarafından yaratılan evrenin bir parçası olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla İslam açısından sadece ibadetlerle yetinilmeyip, evreni tüm bileşenleri ile kucaklayıp ona iyi bakmak gerekmektedir.

İslam inancında pek çok ayet çevre bilincini desteklemektedir. Al-i İmran Suresi 109. ayette “Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır” hükmü bulunmaktadır. Aynı ayete ilişkin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) tefsirinde, Yüce Allah'ın hiçbir varlığa zulmedilmesini istemediği için ahirette hesabını verecekleri şeyleri peygamberleri vasıtasıyla insanlara haber verdiği yazılmaktadır. Ayetin belirttiği üzere insanoğluna ait olmayan dünyamız ve çevremize zarar verme hakkımız bulunmamaktadır. Kasas Suresi 77. ayet şu şekildedir. “Allah'ın sana verdiğinden ahiret yurdu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez.” Ayette geçen bozgunculuk terimi maddi anlamda diğer insanlara karşı çıkarılan bozgunculukun yanı sıra mutlak suretle Allah'a ait olan yeryüzünün kendisine karşı zarar vermeyi içermektedir. Yine bozgunculuk ile alakalı olarak Bakara Suresi 204 ve 205. ayetler şu şekildedir. “İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider; o, hasımların en yamanı olduğu halde kalbinde olana Allah'ı şahit de tutar. Hâkimiyeti ele aldığı anda ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez.” Bu ayette de Allah'a ait olan yeryüzüne sanki kendisininmiş gibi sahiplenip, diğer bozgunculukların yanı sıra yeryüzünün kendisine de bozgunculuk yapmayı kapsamaktadır. Rum Suresi 41. ayet “İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah -dönüş yapsınlar diye- işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor” hükmüyle yeryüzünde bozulan düzenin müsebbibinin insanoğlu olduğunu açık bir şekilde vurgulamaktadır. Bu ayette geçen düzen bozukluğuna ilişkin DİB tefsirinde karada ve denizde tufan çıkması endişesi; bazı arazilerin verimsiz duruma gelmesi ve tatlı suların tuzlu su haline dönüşmesi gerek şehirlerde gerekse kırsal kesimde bozulmanın yaşanması, kaynak sularının azalması; kıtlık, yangın, sel gibi felâketlerin ve ölümlerin çoğalması; geçim sıkıntısının artması, her şeyin bereketinin kaçması gibi örnekler verilmiştir.

Bize ait olmayana zarar vermemeyi içeren bu ayetlerle beraber, yeryüzünde işleyen muazzam düzene işaret eden ayetler vasıtasıyla da dünyadaki dengenin önemine dikkat çekilmektedir. Şems Suresi 1 ila 6. ayetlerdeki “Yemin olsun, güneşe ve kuşluğuna; Işığı onun ardından geldiğinde aya; Onu (dünyayı) aydınlattığında gündüze; Onu karanlıkla örttüğünde geceye; Göğe ve onu kurana; Yere ve onu yayıp döşeyene;” ifadeleri ile doğal varlıklar üzerinde yemin edilmektedir. DİB tefsirinde yer alan evrenin genel düzenine, bunun insanlar için taşıdığı faydalara işaret edildiğini belirtmiştir. Rahman Suresi 5 ila 8. ayetler şu şekildedir. “Güneş ve ay bir hesaba bağlı (olarak hareket ederler). Yıldızlar da ağaçlar da secde ederler. Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu ki dengeden sapmayasınız”.

İslam inancının vurguladığı değerlerden bir tanesi ise bize sunulan nimetlerden israf etmememiz gerektiğidir. Bilindiği gibi israf edilen her şey karşımıza atık olarak çıkar ve yeryüzü yıllarca yok olmayacak zararları olan sonuçlar doğurur. Tekasür Suresi 8. ayette “Nihayet o gün nimetlerden elbette sorguya çekileceksiniz” hükmü nimetlerin israf edilmeden kullanılmasına işaret etmektedir. Söz konusu ayetle ilgili olarak DİB tefsirinde Allah'ın verdiği nimetlerin şükürünü yerine getirmek üzere O'nun yolunda ve emrettiği şekilde değerlendirmeyip de onları başkalarına karşı övünme ve kendini üstün görme aracı yapanların bu nimetlerden hesaba çekilecekleri belirtilmiştir. Enam Suresi 141. ayet şu şekildedir. “Çardaklı ve çardaksız bağları, değişik ürünleriyle hurmaları, ekinleri, birbirine benzeyen ve benzemeyen biçimlerde zeytin ve narları meydana getiren O'dur. Her biri ürün verdiğinde ürününden yiğün; hasat günü de hakkını verin, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri

sevmez.” Ayetten de görüleceği üzere yeryüzünün kaynaklarının israf edilmemesi gerektiği açık bir şekilde belirtilmiştir.

Kuran ayetlerinde açık bir şekilde belirtildiği gibi yerlerin ve göklerin hâkimi Allah’tır. Allah’ın yeryüzündeki halifesi olan insanoğlunun kendisine emanet verilen yeryüzüne karşı sonsuz sorumluluğu vardır. İnsanlar yeryüzündeki her tür canlı ve cansız varlıklar uyum içerisinde yaşamalı yeryüzünün dengesine azami özen göstermelidir.

Kur’ân’ın, varlıkların Allah’a ait olduğunu belirtmesi, varlıklarla olan barışa da dikkat çeker. Yani bu varlıklar, Allah’ın olduğuna göre, insan da bunlardan istifade etmek için yaratıldıklarını göz önüne aldığımızda; insan, hem Allah ile hem de bu varlıklarla barış içerisinde olmak zorundadır (Kayhan, 2013:155-179). İnsanlar, kainattaki dengeyi bozmamaya, atmosferi kirletmemeye, doğayı tahrip etmemeye dikkat etmelidir. Ölçü, ahenk ve dengeye riayetsizlik sonucu ortaya çıkan olumsuzluklar İslama göre fesat ve zulüm olarak ifadelendirilmiştir (Yaşaroğlu,2013,:181-192).

İslâm’a göre, evren, dünya ve içindekiler insanın sahip olduğu veya ulaşabileceği, imkânlar, zenginlikler ve güzellikler bir ganimet değil, âlemlerin Rabbi tarafından insanlığa verilen, şükür ve sorumluluk gerektiren bir lütuftur (Deliser, 2013:193-214).

İslam dini gerçekten de nasıl ki bu bedeni bize emanet olarak vermişse, bu dünyayı da bize emanet olarak vermiştir. Bu nedenle bu emaneti korumak İslam inancının temel taşlarından bir tanesidir. Hal böyle olmakla birlikte çevresel duyarlılığın teolojik bakış açısı ile çevresel muhasebeye uyarlanması çalışmaları çok da fazla değildir. Bir sonraki bölümde bu çalışmalardan bir kısmına değinilecektir.

4. ÇYM ve İSLAM FELSEFESİ

ÇYM ve İslam konusu iki açıdan ele alınabilir. Bunlardan ilki ÇYM’nin çevreyi korumaya yönelik politikalarıdır. Zira Kuran-ı Kerim’de buyrulduğu üzere “Göklerde ve yerde ne varsa Allah’ındır (Al-i İmran, 3:109). Bu nedenledir ki, yeryüzünde yaşayan insanlardan faaliyet gösteren tüm işletmelere kadar kendilerinin olmayan ve emanetçi oldukları yeryüzündeki tüm unsurlara ihtimam göstermeleri gerekmektedir. Bu aynı zamanda insanoğlunun Allah’ın yeryüzündeki halifesi olması görevinin de gereğidir. Zira bu görev kendini güven (âmâna) prensibinden almaktadır.

Öte yandan çevreyi korumanın dayandığı bir diğer prensip maslahattır. Maslahat İslam hukuk teorisi açısından kamu yararını arttırmak ve sosyal yozlaşmayı azaltmak anlamına gelmektedir. Gazzaliye’ye göre şer’in insanlara yönelik amacı olarak din; can, akıl, nesil ve malların korunmasına yönelik her şey maslahattır (Gazzali, 1994: 333). Dolayısıyla maslahat prensibi gereği şirketler ile şirketleri oluşturan insanların, insanlığın ve doğanın yararına faaliyetlerde bulunmaları maslahatın gereğidir.

Kamla vd (2006)’na göre çevreye duyarlılığa ilişkin hükümler İslam’da etkin bir şekilde vurgulanmasına rağmen, bu duyarlılık İslam ülkelerinden daha ziyade batılı çok uluslu şirketler tarafından dünyaya lanse edilmektedir. Manzoor (2003)’a göre dünyanın yaşadığı çevresel kriz bir anlamda batı medeniyetlerinin gelişmişliğine ilişkin çarpıcı bir manifestodur. Zira modern bilim ve teknoloji kendimizi tamamen yok etmek için gerekli fiziksel kapasiteyi sağlamaktadır. Al-Qaradawi (2000)’e göre ise çevrenin korunması ve ihtimamı yeni veya batıya ait bir konsept olarak görülse de bu duyarlılıkların kökleri İslam kültüründe mevcuttur. Bu anlamda Al-Qaradawi (2005) şeriat insan ve çevre ilişkisine değinen fikirler dile getirmiştir. Tinker (2004) İslam ve şeriatın sadece kişisel bir din olmadığını, aynı zamanda toplumu ve kurumlarını düzenlediğini ve kurumsal ve toplumsal manada bireylere rehberlik ettiğini ifade etmiştir.

ÇYM’nin İslam açısından değerlendirilmesindeki ikinci husus ise çevreye olan etkilerinin şeffaf bir biçimde açıklanması ve raporlanması konusudur. İnsanoğlunun işletmelerin faaliyetleri neticesinde yeryüzünde meydana gelen etkileri bilmeleri bir hak olduğu gibi bu bilgiyi talep etmeleri hepimize emanet olunan bu yeryüzünün korunmasında

üstlenilmesi gereken bir görevdir. Mutlak olarak Allah'a ait olan yeryüzünün koruyucusu olmak Allah'ın halifesi olan insanların boynunun borcudur. İnsanın yararına çalışmak, doğayı korumak ve doğaya özen göstermek kaynağını maslahat prensibi dolayısıyla, İslami felsefeden almaktadırlar. Ancak bu doğru tavrın ve bu tavra dayanak oluşturan fiillerin kamuya veya hissedarlara açıklanma biçimi ise çevresel muhasebe açısından ikinci bir aşamayı oluşturur. Bu ikinci aşama doğal olarak sosyal hesap verilebilirlik ilkesini barındırmaktadır. Sosyal hesap verilebilirlik İslami açıdan mutlak olarak Allah'a hesap verilebilirliği kapsamaktadır. Zira dünyadaki bütün kaynaklar insanoğluna güven prensibi çerçevesinde emanet edilmiştir. Bunun şirketlerdeki yansıması ise şirketleri temsil eden yönetim ile bu şirketlere sermaye sağlayan hissedarların şirket içinde ve dışında makul muhasebe ve raporlama politikaları inşa etmesiyle mümkün olacaktır. İslam açısından sosyal hesap verilebilirlik tam bilgi sağlama prensibi ile ilgilidir. Ancak tam bilgi sağlamadan kasıt birebir tüm işlemlerin açıklanması değil şirketin çıkar grupları açısından önemli olan bilginin açıklanmasıdır.

Bu anlamda İslam'da toplumsal bir kurum ve uygulama olarak muhasebenin İslam prensiplerini yansıması gerekmektedir (Lewis 2001, Tinker 2004).

İslam'ın aslında bize buyurdıklarını keşfederek çevre için muhasebenin nasıl olması gerektiğine ilişkin bir yol bulabiliriz. Her şeyden önce insanoğlu yeryüzüne halife olarak indirilmiştir. Kurumsal anlamda da kuruma ve kurumun içinde bulunduğu çevreye olan etkilerini iyi yönetmek İslami açıdan insanoğlunun yeryüzüne halife olarak indirilmesinin bir gereğidir. İslam'daki tevhid prensibi ise yeryüzüne özen göstermek yoluyla makro anlamda bir kurumsallığa işaret etmektedir (Kamla vd 2006).

Müslümanlar ticari işlemlerini İslam dininin öngördüğü şekilde, adil ve dürüst olarak yürütmelilerdir. Helal ve haram gözetilerek yapılan üretim ve dağıtım, İslam'ın adalet prensibine birebir uymalıdır. Yine işletmeler açısından hesap verilebilirlik prensibi ümmet veya topluma karşı hesap verebilmeyi kapsamaktadır. Muhasebenin temel fonksiyonlarından bir tanesi bilgi sunmaktır. İslami anlamda ümmetin; bir şirketin faaliyetleri neticesinde meydana gelen etkilerden haberdar olma hakkı mevcuttur. Zira hesap verilebilirlik başta Allah olmak üzere bilginin koşulsuz bir şekilde erişilebilir olmasını sağlamaktan geçer (Lewis, 2001).

Çevre bilinci ve çevre muhasebesine İslami açıdan bakıldığında, insanlardan oluşan şirketlerin de her koşulda Allah'ın yeryüzündeki temsilcileri olarak davranmaları gerekmektedir. Böyle yaparak mutlak olarak dünyadaki tüm kaynakların ve kendilerinin sahibi olan Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirmiş olacaklardır (Dusuki, 2008: 5-28).

İslam inancına göre bir şirket salt para kazanma amaçlı bir kurumdan ziyade sosyal bir role sahip olan bir kurum olmayı ilke edinmelidir. Bu durumda servete yönelik ekonomik amaçlar ile toplumun amaçları arasında fark olmamalıdır, zira her ikisi de tevhid inancı çerçevesinde birbirine bağlıdır (Abdelzaher ve Abdelzaher, 2015: 357-372).

5. SONUÇ

Her geçen gün sayısı artan çevreyi koruma politikaları şirketlere yeni yükler getirirken bazı şirketler kamuoyu baskısından kaçınmak veya kamuoyu sempatisini kazanmak uğruna bu zorluluklara gönüllü uygulamaları da eklemektedir. Tüm bu çabalar şirketler açısından ÇYM'nin konusunu oluşturmaktadır. ÇYM üzerine yazılan bilimsel çalışmalar ile ülkelerin getirdiği çevre koruma politikaları ve zorunlu ÇYM uygulamaları ekseriyetle Avrupa Birliği gibi batı medeniyeti olarak sayılan devletler ile çok uluslu batı şirketleri tarafından geliştirilmektedir. Bu politika ve uygulamalardan birçoğunun temel felsefesi dini bir temel içermemektedir. Oysaki dini açıdan ve özellikle İslam açısından bakıldığında İnsanoğlu Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak yaratılmış, Allah'ın kendisine emanet ettiği muazzam bir denge üzerine işleyen yeryüzünde emanet olarak taşıdığı hayatını idame ettirmeye çalışmaktadır. İnsanın yeryüzüne karşı tehdit oluşturacak bütün oluşumların merkezinde

olması ve hatta bu tehditlerin bizatihi kaynağı olması çok düşündürücüdür. Sanayileşen toplumların yarattığı kirlilik her geçen gün doğayı kirletmekte gözümüzün gördüğü veya görmediği tüm canlıları tehdit etmektedir. Oysa ki, Allah'ın halifesi olarak yaratılan insanoglunun yeryüzündeki tüm canlı ve cansız varlıklara merhamet duyması varlığının dünyaya bir borcudur. Bu borcu hatırlatmak adına sayısız ayet ve hadisler bulunmaktadır. Tüm bu ayet ve hadisler İslam'ın insanlığa sunduğu çevresel değerlerin bir kanıtıdır. Bu değerlere sarılması boynunun borcu olan Müslümanların çevreye karşı bilinci başka medeniyetler veya zorunlu uygulamalar tarafından dikte edilmeden de İslam dininin temel prensipleri gereğince var olmalıdır. Lewis(2001)'in de belirttiği İslami açıdan insanların bir şirketin faaliyetleri neticesinde meydana gelen etkilerden haberdar olma hakkı mevcuttur. Muhasebe, bilgi sunma fonksiyonu ile insanların bu hakkına ilişkin taleplerine cevap verirken, İslam dini haberdar olma hakkının en önemli savunucusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Adams, C., Zutshi, A., (2004). Corporate Social Responsibility: Why Business Should Act Responsibly and be Accountable. *Aust. Account. Rev.* 14, s.31-39.

Abdelzaher D, Abdelzaher A, (2015). Beyond Environmental Regulations: Exploring the Potential of "Eco-Islam" in Boosting Environmental Ethics within SMEs in Arab Markets, *Journal of Business Ethics.*, s.1-15.

Al-Qaradawi, Y. (2000). Safeguarding the Environment in Islamic Sharia. *Al-Khaleej*.

Al-Qaradawi, Y. (2005). Fatwa Book: "How Islam Cares about the Environment, <http://islamonline.net/servlet/Satellite?> (erişim:15.02.2019)

Altham, W., (2007). Benchmarking to Trigger Cleaner Production in Small Businesses: Drycleaning Case Study. *J. Clean. Prod.* 15, s.798-813.

Ball, C., & Haque, A. (2003). Diversity in Religious Practice: Implications of Islamic Values in the Public Workplace., *Public Personnel Management*,32(3), s.315-330.

Bartolomeo, M., Bennett, M., Bouma, J.J., Heydkamp, P., Wolters, T., (2000). Environmental Management Accounting in Europe: Current Practice and Future Potential. *Eur. Account. Rev.* 9, s.31-52.

Bennett, M., James, P., (1999). The Green Bottom Line: Environmental Accounting for Management; Current Practice and Future Trends, *Greenleaf, Sheffield*, s.293-309.

Brudtland Report, (1987). <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (erişim:15.02.2019)

Burritt, R.L., Hahn, T., Schaltegger, S., (2002). Towards A Comprehensive Framework for Environmental Management Accounting: Links between Business Actors and Environmental Management Accounting Tools, *Aust. Account. Rev.* 12, s.39-50.

Burritt, R.L., Herzig, C., Tadeo, B.D., (2009). Environmental Management Accounting for Cleaner Production: The Case of a Philippine Rice Mill. *J. Clean. Prod.* 17, s.431-439.

Christ, K.L., Burritt, R.L., (2013). Environmental Management Accounting: The Significance of Contingent Variables for Adoption, *J. Clean. Prod.* 41, s.163-173.

Deegan, C. M., Environment Protection Authority & Institute of Chartered Accountants in Australia (2003). Environmental management accounting : an introduction and case studies for Australia. *Institute of Chartered Accountants in Australia*, [Sydney].

de Beer, P., Friend, F., (2006). Environmental Accounting: A Management Tool for Enhancing Corporate Environmental and Economic Performance, *Ecol. Econ.* 58, s.548-560.

- Deliser, B (2013). İslam'da Çevre Felsefesinin Kur'anî Temelleri. Çevre-İnsan İlişkisinde Kur'ân'ın Hedefi, Günaydın, İ. (Ed.) *Uluslararası Katılımlı Çevre Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 24-26 Ekim, Gümüşhane, s.193-214
- Ditz, D., Ranganathan, J., Banks, R.D., (1995). Green Ledgers: Case Studies in Corporate Environmental Accounting, *World Resources Institute*, Washington DC.
- Dusuki, A. W., (2008), What Does Islam Say about Corporate Social Responsibility?, *International Association For Islamic Economics*, 12(1), s.5-28
- Emari, H., Vazifehdoust, H., & Nikoomaram, H. (2016). Islam and Environmental Consciousness: A New Scale Development, *Journal of Religion and Health*, 56(2), s.706-724.
- Ferreira, A., Moulang, C., Hendro, B., (2010). Environmental Management Accounting And Innovation: An Exploratory Analysis, *Account. Audit. Account. J.* 23, s.920-948.
- Frost, G.R., Wilmshurst, T.D., (2000). The Adoption Of Environment-Related Management Accounting: An Analysis Of Corporate Environment Sensitivity. *Account. Forum* 24, s.344-365.
- Gale, R., (2006). Environmental Management Accounting As A Reflexive Modernization Strategy in Cleaner Production, *J. Clean. Prod.* 14, s.1228-1236.
- Helfaya, A., Kotb, A., & Hanafi, R. (2016). Qur'anic Ethics for Environmental Responsibility: Implications for Business Practice, *Journal of Business Ethics*, 150(4), s.1105-1128.
- Jasch, C., (2003). The Use of Environmental Management Accounting (EMA) for Identifying Environmental Costs. *J. Clean. Prod.* 11, s.667-676.
- Kamla, R., Gallhofer, S., & Haslam, J. (2006). Islam, Nature And Accounting: Islamic Principles and The Notion of Accounting For The Environment, *Accounting Forum*, 30(3), s.242-265.
- Kayhan, M. (2013). Çevre-İnsan İlişkisinde Kur'an'ın Hedefi, Günaydın, İ.(Ed.) *Uluslararası Katılımlı Çevre Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 24-26 Ekim Gümüşhane, s.155-180.
- Kuran-ı Kerim. Diyanet İşleri Başkanlığı. <http://kuran.diyaret.gov.tr/> (erişim: 15.02.2019)
- Lewis, M. 2001. Islam and Accounting, *Accounting Forum* 25(2), s.103-127.
- Manzoor, P.S. (2003). Environment and Values: An Islamic Perspective <http://www.islamonline.net/english/introducingislam/Environment/topic12.shtml>. (erişim: 15.02.2019)
- Masanet-Llodra, M.J., 2006. Environmental Management Accounting: A Case Study Research on Innovative Strategy, *J. Bus. Ethics* 68, s.393-408.
- Qian, W., Burritt, R.L., Monroe, G., (2011). Environmental Management Accounting in Local Government: A Case Of Waste Management. *Account. Audit. Account. J.*, 24, s.93-128.
- Rikhardsson, P.M., (1998). Information Systems for Corporate Environmental Management Accounting and Performance Measurement. *Greener Manage. Int.* 21, s.51-98
- Schaltegger, S., Windolph, S.E., Herzig, C., (2012). A longitudinal analysis of the knowledge and application of sustainability management tools in large German companies, *Society and Economy* 34(4), s.549-579
- Van, H., Gartner, S., (2011). The Benefit Side of Environmental Activities and The Connection with Company Value. In: Burritt, R.L., Schaltegger, S., Bennett, M., Pohjola, T., Csutora, M. (Eds.), *Environmental Management Accounting and Supply Chain Management*. Springer.
- Parker, L.D., (1997). Accounting for Environmental Strategy: Cost Management, Control and Performance Evaluation, *Asia. Pac. J. Account.* 4, s.145-173.
- Parker, L.D., (2000). Green Strategy Costing: Early Days, *Aust. Account. Rev.* 10, s.46-55.

Tinker, T. (2004). The Enlightenment and Its Discontents. Accounting: Antinomies of Christianity, Islam and the calculative sciences *Auditing & Accountability Journal*, 17(3), s.442-475.

Ünverdi, M., (2013). Çevre sorumluluğunun Teolojik gerekçeleri, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, s.189-221.

Wilmshurst, T.D., Frost, G.R., (2001). The Role of Accounting and The Accountant in the Environmental Management System. *Bus. Strat. Environ.* 10, s.135-147.

Yaşaroğlu, H., (2013). Kuran'da Ekolojik Denge/Ekolojik Adalet ve Asrı Saadette Çevre Bilinci. Günaydın, İ.(Ed.) *Çevre-İnsan İlişkisinde Kur'an'ın Hedefi, Uluslararası Katılımlı Çevre Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 24-26 Ekim Gümüşhane, s.181-191.

İNCELEME: KÜRESELLEŞME – TOPLUMSAL SONUÇLARI

REVIEW: GLOBALIZATION – THE HUMAN CONSEQUENCES

Duygu Özses

*İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi,
duyguozses@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2218-6953*

Kabul Tarihi / Accepted: 12.03.2019

Kitap İncelemesi / Book Review

Bauman'ın Küreselleşme-Toplumsal Sonuçları (Globalization-The Human Consequences) kitabı New York Columbia Üniversitesi yayını olarak 1998 yılında yayımlanmıştır. Türkçeye ilk defa 1999 yılında çevrilmiştir. Yazar kitabında kavramsal tartışmalar yerine direkt olarak toplumsal sorunların teşhisine yönelmiştir. Bauman'ın buradaki amacı, küreselleşmenin görünmeyen yüzünü göstermektir. Bunu ise sunduğu çarpıcı örneklemeler, benzetmeler ve araştırmalar ile yansıtmaktadır. Bu bağlamda yazarın kullandığı argümanlar toplumsal olaylardan oluşmaktadır diyebiliriz. Uzaklık, hareketlilik, zaman-mekân sıkışması, yerellik gibi kavramlar aracılığıyla küreselleşmenin reddedilemeyecek, hepimizi etkisi altına alan, kimsenin kaçamayacağı ve bizleri dönüştüren bir süreç olduğunu belirtmiştir. Yazarın eleştirel bir bakış açısıyla yazdığı kitap içerik olarak tarihsel olmaktan daha çok günümüzün toplumsal yapılanmasına ve gündelik yaşantılarımızda karşılaştığımız olaylara yönelik bir ışık tutmaktadır. Bu sebeple güncelliğini koruyabilen bir kitaptır. Bunda yazarın bilgi birikiminin yanı sıra, ustalıklı kullandığı yazım dilinin etkisini de yadsıyamayız. Bu kitapta Bauman'ın amacı okuyucuya bir bildiri sunmak ya da bir yönerge vermek değildir. Bunun aksine olayların oluşum sürecini ve sonuçlarını göstererek okuyucunun doğru sorular sorabilmesini sağlamaktır. Küreselleşmenin etrafında oluşturduğu sis bulutunu dağıtıp, net göremeyenlere bir gözlük sunan bu kitap beş ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanmıştır: Zaman ve Sınıf; Mekân Savaşları: Bir Mesleki Başarı Raporu; Ulus Devletten Sonrası-Ama Ne? ; Turistler ve Aylaklar; Küresel Yasa, Yerel Düzenler.

Bauman kitabının Zaman ve Sınıf başlıklı ilk bölümünde zaman ve mekân sıkışması argümanından yola çıkarak bu iki kavramın küreselleşme ile birlikte değişime uğrayıp, bakış açımızı nasıl değiştirdiğine değinmektedir. Küreselleşmenin kendi dinamikleriyle toplumu birleştirdiği ölçüde parçaladığını da dile getiren yazar, böylece toplum içerisindeki kutuplaşmanın ve sınıf farklılıklarının daha keskin, birleştirilmesi zor bir uçuruma neden olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda uzaklık ve yakınlığın kavramsal niteliklerinden arındığını, yerelliklerinden kurtulanların gücü elinde bulundurup özgürleşebildiği bir dünyayı açıklamaya çalışmaktadır. Buna örnek olarak da “toprak ağası olup da mülkünden uzakta yaşayanların yeni versiyonu (s.17)” yan başlığıyla yeni bir tip olarak ulusaşırı şirketleri göstermektedir. Yazar, enformasyon nakli ile bunu kullanabilen güç sahiplerinin yurtsuzlaştığını savunmaktadır; çünkü ona göre küreselleşme ile oluşturulan “Dünya Çapındaki Ağ” ile seyahat kavramı kendini geçersiz kılmıştır. Buna ek olarak yazar, bu durumun hala daha bazıları (yerelde kalan/ yerelleşenler) için fiziksel engelleri barındırdığını belirtmektedir. Diğer yandan güç sahibi seçkinlerin kendi yurtsuzluklarını sağlama almak için

metropollerde yarattıkları inşaatlaşma çılgınlığını dile getiren yazar, bunu Steven Flusty'nin yayınlamış olduğu Building Paranoia (Paranoya İnşası/İnşaat Paranoyası) adlı çalışmasıyla açıklamaktadır (s.30). Flusty'nin bu çalışmasına göre metropollerde yaşanan inşaat patlaması süreci aslında kendi içerisinde bir 'yasak mekân' algısı oluşturmuştur. Böylece ortak bir yaşamdan ziyade, küreselleşmeyi özümsemiş seçkin elitlerin kendilerini diğerlerinden ayıran ve yerelde kalanların bu mekânlara giremeyeceği, yalıtılmış özel alanlar oluşmuştur. Tüm bu inşaatlaşma sürecinde toplum içerisindeki bireylerin birbirleriyle karşılaşip sosyalleşebilecekleri mekânların azaldığı savını ileri süren yazara göre bu durum toplumun kutuplaşmasını sağlayan etkenlerden biridir; çünkü seçkinler ve tecrit edilmişler olarak ikiye ayrılan toplumda kent toprağı bir muharebe alanına dönüşmektedir. Bir tarafta kendini yalıtımlar ile diğer tarafta etrafı izinleri alınmadan dikenli tellerle çevrilmiş olan tecrit edilmişlerin savaşı başlayacaktır. Birilerinin sınırsız özgürlüğü, diğerlerinin mekânsal daralmasına neden olacak ve bu daralmaya karşı kendilerini var etme savaşına gireceklerdir.

Yazar kitabının Mekan Savaşları: Bir Mesleki Başarı Raporu başlıklı ikinci bölümünde bizlere artık o eski bilinen haliyle tapu ve kadastrolarda çizilen haritaların kalmadığını, mekânların haritalaşmasından ziyade haritaların mekânlaştığını dile getirmektedir. Bu bağlamda mekânın korunması, biz duygusunun yaratılması için farklı olandan kuşku duyulması ve onun tek tipleştirilmesinden bahsetmektedir. "Biz duygusunun dayanağı herkesin benzerliği ile emniyet altına alınır (s.60)" ve farklılık yoksa emniyetesindir mesajı yaratılmaya çalışılır. Bu görüşün arka planında ise uyumluluğun arkasında yatan hoşgörüsüzlük vardır.

Bu bölümünün alt başlıkları arasında dikkat çeken diğer bir konu ise mekân kontrolünün devlet kontrolünde olması süreciyle oluşan "mekân savaşları" argümanını Jeremy Bentham'ın sonuçsuz kalmış projesini değerlendiren Michel Foucault'un Panopticon'undan, sonrasında Mark Poster'in Superpanopticon'undan ve Thomas Mathiesen'in Synopticon'undan örnekler sunularak ayrıntılı bir biçimde tartışılmış olmasıdır. Bütün bu kavramların hepsi okuyucuyu tek bir yere sevk etmektedir ki o da farklılık, çeşitlilik karşısında bir güven inşası yaratarak kişileri tek bir kalıba sokmaya çalışmaktır. Bu bağlamda Foucault'un Panopticon değerlendirmesini ele alan yazar Bentham'a atıfta bulunarak küreselleşme süreciyle birlikte yereli kontrol etmenin artık eskisi gibi olmadığını dile getirmeye çalışmıştır. Yazara göre Panopticonun getirdiği azınlığın çoğunluğu izlediği, belirli bir mekânın olduğu ve böylelikle kitleleri etki altına alabilme sistemine karşı küreselleşmenin getirdiği bir meydan okuma süreci söz konusudur. Bu sürecin ilk aşaması ise Superpanopticondur; çünkü artık elektronik veri tabanları ve şebekeler aracılığı ile siber mekânlar ortaya çıkmakta ve insanlar sürekli olarak belli bir mekâna kısıtlı kalmaksızın gözetlenmeyi, diğer bir ifadeyle gönüllü olarak veri ve bilgi vermeyi kabul etmektedirler. Bununla birlikte verilen bilgiler ne kadar çok olursa küreselleşmenin getirileri ile birlikte hareket etme özgürlüğü de o kadar çok artıyor demektir. Bir bakıma ayıklama işlevi gören veri tabanı aracılığıyla küreselleşmiş bireyler ayrıcalıklı olarak adlandırılır ve verdikleri bilgiler sayesinde vize ya da pasaport gibi işlemlerde herhangi bir engellemeyle karşılaşmazlar, seyahat özgürlükleri vardır ve belli bir mekâna bağlı kalmaktan kurtulurlar. Buna karşılık yerelde kalmış olanlar ise benzer süreçlerde engelleme ile karşılaşır; çünkü verileri kısıtlı olduğu için kuşku duyulurlar ve mekâna görünmeyen zincirlerle bağlı kalmak zorunda kalırlar. Panopticonu bu değişim süreciyle değerlendiren ve yazara göre de son aşama olarak kabul edilen diğer bir kavram ise Synopticondur. Burada vurgulanmak istenen süreç ise kitlesel medyanın yükselişe geçmesiyle birlikte ortaya çıkan artık çoğunluğun azı izleyerek küreselleşme sürecinden nasibini almasıdır. "...seyretme eylemi seyredenleri yerelliklerinden koparır; onları, bedensel olarak yerlerinde kalsalar bile, en azından tinsel olarak, uzaklığın artık bir mesele olmadığı siber mekâna taşır. (s.67)" Böylece oturdukları yerden ve görünürde herhangi bir zorlama aracı kullanılmadan yerellikten kurtulmayı başaran bireyler, aslında belirlenmiş kalıplardaki seçkin kişileri ve belirli konu başlıklarını izleyerek tek tipleştirilmeye çalışılır, çünkü ancak bu yolla farklılıklar ortadan kalkacak ve 'güvensizlik' duygusu yok edilmeye çalışılacaktır. Tüm bunlarla birlikte bu bölümde postmodern çağda megapollerin hayatta kalma stratejileri her ne kadar güvenlik

alanları oluşturmak olsa da aslında bunun arka planında artan bir korkunun var olduğu vurgulanmak istenmiştir.

Kitabın üçüncü ana bölümünü oluşturan Ulus Devletten Sonrası- Ama Ne? başlığıyla ulusal ve yurt temelli toplulukların küreselleşme ile birlikte ekonomi, finans ve enformasyon koşullarında ne süreçlerden geçtiği tartışılmıştır. Ulusal hükümetlerin ve ulus devlet yapısının karar alma yeteneklerinde nasıl sönümlendiğini dile getiren yazar, bu sürecin öngörülemeyen, öngörüle dahi engellenemez olduğunu savunmaktadır. Yazar, devlet temelli bir kontrol mekanizmasının kalmadığını dile getirilirken, artık herkesin tek bir çatı altında birliktelik oluşturabileceği, bir aktörün sözünün dinlenebileceği ya da herkesi kapsayan tek bir sorunun ve onun tek bir çözümünün olduğu bir yerelliğin kalmadığını vurgulanmaktadır. Bu ise Kenneth Jowith'ın "Yeni Dünya Düzensizliği (New World Disorder)" tanımıyla açıklanmıştır (s.73). Bunlarla birlikte bahsedilen bu süreçte medyanın etkisine de yer verilmektedir. Bu bağlamda Ryszard Kapuscinski'nin "Dünya Yoksulları" çalışması örnek gösterilmektedir (s.91). Diğer yandan küreselleşmenin etkisiyle artık kendi kaderini tayin etme hakkını elinde bulunduran ulus devletin, zaman ve mekân sıkışması ile birlikte bu özelliğini yitirdiği belirtilmiştir. Bunun tetikleyicisi olarak da ekonomi dolayısı ile sermaye hareketliliği gösterilmiştir. Yazarın bu bağlamda gösterdiği örnek ise Martin Wollacott'un çalışması olmuştur (s.71). Bu çalışmada verilen rakamsal veriler aracılığıyla büyük sermaye sahibi şirketlerin hareketliliği neticesinde ortaya çıkan istihdam sorununun ulus devletlerin istihdam politikalarında ne derecede yer bulabileceği tartışılmıştır. Modern devletin yasama ve yürütme egemenliği, zorunlu olarak askeri, ekonomik ve kültürel sacayağı üzerine otursa da küreselleşmenin etkisiyle bu sacayağın kırıldığı dile getirilmiştir. Bu bağlamda devletin kendi varlığını idame ettirebilmek için müttefik arayışına girmesi Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler ve NATO örnekleriyle açıklanmıştır. Küreselleşme sahnesine çıkan devletin en nihayetinde egemenliğinden gönüllü olarak vazgeçtiği dile getirilmiştir. Sonuç olarak ise ulus devletler karar alma yeteneği zayıflamış, egemenliği yalnızca kağıt üzerinde kalmış, alanı boşaltılmış ve mega şirketlerin birer gölgesi olarak varlığını sürdüren basit birer güvenlik birimine dönüşmüş olarak gösterilmiştir.

Dördüncü bölümün başlığını ise Turistler ve Aylaklardır. Bu bölüm mekânın bir engel olmaktan çıkıp, yerinde oturanlar bile olsa artık hepimizin tinsel anlamda bir hareketlilik içerisinde olduğumuz anlatısıyla başlamaktadır. Modern toplumun bir tüketim toplumu olduğunun altını çizen yazar, toplumun tüketmedeki amacının bir şeyleri elde etme hazzından daha çok onu elde edisiye kadar yaşadığı mutluluk tatmininden bahsetmektedir. Buna bağlı olarak da cezbetmeye odaklı bir üretim anlayışı oluşmuştur. Tüketicinin isteğini hep canlı tutmak için sürekli kodlamalar yapıldığı dile getirilmiştir. Bunlara örnek olarak "Tüket ve kendini iyi hisset!", "Mutsuz musun? Yemek ye!", "Huzursuzsan değişim için harekete geç!" gibi sloganlar gösterilmiştir (s.102). Yazara göre bu sloganlar aracılığıyla hareketsizliğin ölüm demek olduğu ve harekete geçme gerekliliği mesajı verilmek istenmektedir. Eskiden yaşamak ve çalışmak arasında süregelen ikilemin şimdi yaşamak için mi tüketiyoruz; yoksa tüketmek için mi yaşıyoruz sorgulamasına dönüştüğü söylenmektedir. Böylece toplumun yaşadığı kutuplaşmanın bir izdüşümünü ortaya koyan yazar, katmanlı yapı olarak dile getirdiği postmodern toplumu "birinciler(üsttekiler)" ve "ikinciler(alttakiler)" olarak ikiye ayırmakta ve böylece postmodern özgürler ile postmodern kölelerin oluştuğunu belirtmektedir (s.106). Küreselleşme sürecinin herkese eşit geldiğini ve fakat sonuçlarının pek de eşit olmadığını altı çizilmek istenmektedir. Farklı grupların başka şekillerde ve sonuçlarla deneyimlediği bu süreci yazar farklı örneklerle gözler önüne sermektedir. Örneğin bir akademisyen olan Agnes Heller'in bir uçak yolculuğu sırasında tanıştığı, uluslararası bir firmada çalışan, birçok yabancı dil bilen ve pek çok farklı yerde evi olan bir iş kadınının hareketliliğinden bahsetmektedir (s.111). Bu iş kadını gittiği her ülkede aynı ismi taşıyan otelin farklı şehirlerindeki benzer odalarda kalıyor ve kendisi evinde olmasa da otel odalarının benzer olmasıyla elektrik düğmesinin bile nerede olduğunu evindeymişçesine biliyor ya da aynı yemeği yiyip aynı telefonu ve bilgisayarı kullanıyor ve dahası nereye gitmiş olursa olsun aynı tür insanlarla aynı sorunları konuşuyor. Heller'in bu kahramanına göre dünyanın her yeri benzer bir hale gelmiş

durumdadır; çünkü küreselleşme dokunduğu her şeyi tek tipleştirmiştir. Diğer yandan ise bu kahramanın dünyayı gezme hayali yoktur; o bunun eksikliğini hiç hissetmemiştir. Fakat buna karşıt bir vurgu yaratmak amacıyla yazar bu sefer de Jeremy Seabrook'un komşu blokta oturan, evine hapsolmuş ve tek hayali o evden çıkabilmek olan bir kadını örneklemesi okuyucuya çok çarpıcı bir gözlem sunmaktadır (s.112). Seabrook'un örneğinde dünyayı tanıma özlemi ve hayali ile değişik ruh hallerine bürünen bir genç kadının, bulduğu ilk fırsatta evinden kaçması ve fakat sonrasında aldığı yıkımlarla evine geri dönme süreci aktarılmaktadır. Yazarın bu iki örneği sunmasındaki amaç ise okuyucuya mekânın sanallığının her iki modele de hizmet etmesine rağmen sonuçlarının hem sosyal hem de psikolojik açıdan hiç de aynı olmadığını göstermek istemesidir.

Genel anlamda bu bölümün ana karakterleri olarak görebileceğimiz iki grup vardır. Bunlardan biri aylaklarken diğeri ise turistlerdir. Yazarın burada küreselleşmenin toplumu nasıl kutuplaştırdığına dikkat çekmeye çalışmak için postmodern köleler ve postmodern özgürler argümanlarından farklı bir isimlendirmeyle karşımıza çıktığı görülmektedir. Buradaki gaye yazarın dilsel bir çeşitlilik yaratma amacı olarak algılanabilir; çünkü içerik bakımından özde aynı olan şeyi farklı açılardan vurgulamak istemektedir. Aylak ve turistlerin hareketlilik deneyimlerinin farklı sonuçlarına ve bunun sonucu olarak da toplumsal parçalanmışlığın göstergeleri sıralanmaktadır. Bauman'a göre aylaklar turistlerin alter egosu, içlerindeki şeytandır. Bir gün onlara dönüşebilecekleri korkusuyla turistler aylakları görmezden gelip, onları gettolara hapsedmişlerdir. Aylaklar endüstriye bir katkı sağlamadıkları, yeterli kaynakları olmadığı ve dolayısıyla tüketmedikleri için üretici tarafından da istenmemektedirler. Bauman ise küreselleşme ile bu iki farklı grup arasındaki uçurumun giderek açılacağı iddiasını öne sürmektedir.

Kitabın son bölümü ise Küresel Yasa, Yerel Düzenler başlığı altında düzenlenmiştir. Bu bölümde yazarın temelini ikinci bölümde yer yer atıflarla atmış olduğu varoluşsal emniyetsizlikten bahsedilmektedir. Bu bağlamda da güvenlik kaygıları irdelenmektedir. Devlet bütçelerinin önemli bir payının hapisane inşası ve işletmesi için ayrıldığı dile getirilmekle birlikte politik hükümetlerin hapse atma işlevini ne için yaptıklarını anlatma çabası vardır. Böylece Panopticon ve Amerikan sanat harikası olarak tanımlanan Pelican Bay Hapishanelerinin bir karşılaştırılması yapılmıştır (s.134). Bu karşılaştırmayı "Hareketsizlik Fabrikaları" alt başlığı altında anlatan yazar, niyet ne olursa olsun hapishanelerin rehabilite edici özelliğinin olmadığını dile getirmeye çalışmıştır. Buralarda insanların ehil değil, mahpus hale geldiğini ve dışarıya çıktıklarında zannedilen gibi topluma faydalı, üretici olan bireyler olmanın aksine topluma adapte olmakta çok zorlandıkları ve hatta toplum tarafından dışlandııkları dile getirilmektedir. Bu uygulamalarla hapisane kültürünün oluştuğu ve hapishanelerin bir nevi suç okuluna dönüştüğü belirtilmiştir. Bu süreçte devletlerin ise hapishaneleri üretici olmayan, rahatsız edici, ötekileşmiş insanlardan kurtulma yolu olarak kullandığı savı öne sürülmüştür. Bu durumun aynı zamanda etikliğini sorgulayan yazara göre medyanın da balık hafızasına sahip olan kamuoyu üzerinde etkili olduğunu vurgulama biçimi dikkat çekmektedir. Yaratılan suç kampanyaları, görsel şölene dönüşen tutuklama biçimleriyle zihinler meşgul edilirken aslında halkın asıl soruyu sormayı unuttuğu dile getirilmiştir. Yazara göre asıl sorulması gereken; bu kadar çok güvenlik önlemi varken ve suçlular devlet tarafından hep yakalanıyorken, neden hala daha evlerin kapısı kilitliyor ve arabalara alarm takılıyor? sorusudur (s.142). Bu yolla aslında iğneleyici bir üslup da kullandığını gördüğümüz yazarın kamuoyunun balık hafızasından yaralanan devletin görünürde güven içerisindeyiz mesajı verse de gerçekte polis karakolu olmaktan öteye geçemediğini öne sürmektedir. Tüm bunlara ek olarak suçluluk atfedilenin hep yerelde kalanlarla bağdaştırılmasını da irdeleyen yazarın bunun nedenlerini sosyolojik açıdan değerlendirerek sıralı bir liste sunması bu bölümün belirttikleri arasındadır.

Küreselleşmenin kendi dinamikleri ile birlikte birleştirici olduğu kadar parçalayıcı olduğunu dile getiren yazar, küreselleşenlerin güçlü, özgür ve kural koyan; yerelde kalanların ise zayıf, sınırlarını aşamamış ve kurallara boyun eğen tarafta kaldığını belirtmesi bu kitabın

ana vurgusunu oluşturmaktadır. Kitap boyunca vurguladığı toplumsal ikilemleri koyu harflerle belirtmek adına yazar, okuyucuya güçlü ve vurgulayıcı başlıklar eşliğinde derdini anlatmayı seçmiştir. Bu ana başlıklar altındaki bölümler yer yer birbirinden bağımsız ve kopuk gibi görünse de kitap bitiminde okuyucunun kafasında karışan bütün parçalar yerli yerine oturmaktadır. Bölümlerin her biri kendi içerisinde bizlere evrenselleşme adı altında iyilik meleği olarak sunulan küreselleşmenin aslında toplumsal sonuçlar bakımından öyle gözükmediğini kanıtlar nitelikteki örnekler ve araştırmalarla doludur. Bu alt başlıklar aracılığıyla yazar, tıpkı mükemmel tasarlanmış bir sanat eserini parçalarına ayırmışçasına hareket edip, resmin arkasındaki manzarayı görmemize olanak sağlamaktadır. Bu sebeple başlıklar arasındaki geçişler okuyucuya ilk başta birbirinden bağımsız gibi gözükse de, kitap bitiminde karışan puzzle'ın bütün parçaları yerli yerine oturmaktadır. Bu bağlamda kitap okuyucuya bir bildiri sunmaktan öte, sorgulayıcı bir bakış açısı kazandırmaktadır. Sayfalar ilerledikçe ve verilen örnekler aracılığıyla kitap bitiminde okuyucunun kafasında kendi soruları ve cevapları kalmaktadır. Yazarın bu şekilde bir anlatıya yer vermesindeki amaç okuyucuyu bir labirentin içine sokup kendi sorularına vereceği cevaplarla bu labirentten çıkmasını istemesidir. Bu sebeptendir ki yazar “sürüklenme ile yön belirleme arasındaki farkı doğru sorular sorabilme yeteneğine” bağlamıştır (s.12).

Akıcı bir dil kullanan ve bunu yapıtına da taşıyan yazarın kullandığı argümanlar hala daha güncelliğini yitirmemiştir. Günümüz dünyasının ve özele indirgediğimizde Türkiye'nin de karşılaştığı güncel sorunlara ışık tutabilmesi açısından kitap oldukça değerlidir. Örneğin Aylaklar ve Turistler bölümünde vermiş olduğu örneklemeler günümüz iş insanlarının ve Suriyeli mültecilerin durumuna birebir uymaktadır. Ulus devlet yapısının günümüzdeki konumu, hızla yükselen ve geleceği belirsiz olan inşaat sektörü, ulusaşırı şirketlerin varlığı, toplumun güvenlik anlayışı ve medyanın etkisi üzerindeki incelemeler küreselleşme konusuna ilgi duyanlar için oldukça farklı örnekler sunabilmektedir. Genel anlamda konuya ilgi duyanların mutlaka okuması gereken bir kitap olmakla birlikte kitabın içerisinde bir sonuç bölümünün olmaması hap bilgi isteyen okuyucular için bir hayal kırıklığı yaratabilir. Bauman aslında okuyucuyu karanlıkta görmekte ve eline bir fener vermektedir. Yolu bulmak ise okuyucuya kalmıştır. Bu açıdan kitap sorgulamayı seven okuyucular için bir başucu kitabı olmaya adaydır. Aşırı küreselleşmeci (Hyperglobalist) bir yaklaşıma sahip olanların ise farklı bir bakış açısı kazanmak isterlerse okuyabilecekleri bu kitap genel anlamıyla küreselleşme yazınına önemli bir katkı getirmiştir.

Küreselleşmenin topluma getirdiği dönüşümler dikkate alınmaya değerdir. Bu sebeple Bauman'ın bu kitabı bir referans noktasına dönüşmüştür. Bunun sebepleri ise literatürdeki önemli yazar ve akademisyenlere, yayınlanmış ve yayınlanmamış çarpıcı çalışmalara yer vermesi ve nihayetinde tüm bunları harmanlayabilen bir kitap olmasıdır. Farklı seviye ve disiplinlerden gelen okuyucuya zengin bir akademik perspektif kazandırmaktadır. Kavram tartışmalarından uzak, direkt konu odaklı bir çalışma olması ve gereksiz ayrıntıları barındırmaması sebebiyle konuya özel bir ilgi duymayanların bile okuyabileceği bu kitap, onlar için yolda yürürken tesadüfen önlerine çıkmış bir hazinenin yerini gösteren harita niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Bauman, Z. (2017), Küreselleşme – Toplumsal Sonuçları (7. b.), 152 s. ,(A. Yılmaz, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, ISBN: 978-975-539-254-7.

İNCELEME: “DİJİTAL DİPLOMASİ: TEORİ VE PRATİK”

REVIEW: “DIGITAL DIPLOMACY: THEORY AND PRACTICE”

Mert KESEBİR

*İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi,
mertkesebir@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3223-8211*

Kabul Tarihi / Accepted: 13.03.2019

Kitap İncelemesi / Book Review

Kitap, dijital diplomasi alanında teorik çerçeve oluşturma amacı ve diplomasi alanında yeni ortaya çıkan ve gelişen bu alanın, gelişmesi ve genişlemesi açısından bir perspektif sunma iddiasındadır. Bunu da dijital diplomasiyi, diplomasının içinde bir *değişim yönetimi* aracı olarak görerek gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Giriş ve Sonuç bölümlerinde, editörler **Bjola** ve **Holmes**, bu fikirlerden yola çıkarak dijital diplomasının sadece kamu diplomasının bir parçası olmadığı, bunun ötesinde, politik dünyada hem ülke içinde hem uluslararası alanda bir “*game changer*” olduğu ve bunun yönetiminin yapılabilmesinin bir aracı olduğu savunulmaktadır. Ayrıca, buradaki değişim-dönüşüm kavramı ülkelerin dijital devrimle beraber gelen politik ve diplomatik dönüşümleri de kapsamakta ve ülkelerin bunu nasıl idare etmeye çalıştıkları da açıklanmaktadır.

Kitap bu fikirler ve amaçlar doğrultusunda, farklı yazarlarca yazılmış dijital diplomasının farklı alanlarını aydınlatmaya, değişim yönetimi çerçevesi içinde, pratikten teoriye teoriden pratiğe bir kurguyla ortaya koymaya çalışan makaleler kaleme almışlardır. Kitapta, editörler ve yazarlar, dijital diplomasi kavramının teorik altyapısını oluşturabilecek ve kamu diplomasinden ayıştıracak, bu alandaki boşluğu doldurmaya yönelik bir eser kurgulamışlar ve hedeflerine ulaşmışlardır. Her makale farklı bir konuda kendisinden önceki makaleleri tamamlayacak veya onu destekleyecek şekilde yeni bir parça daha ekleyerek alanı ve fikirleri genişletmekte, örnekler ve karşılaştırmalarla bunları desteklemekte son derece başarılı olmaktadır. İlk kısım politik boyutta bir inceleme yaparken, ikinci kısımdaki makaleler kurumsal yapılar üzerinden bir inceleme yapmaktadır. Her makale yapıyı aşağıdan yukarıya doğru eklenen birer kat gibi inşa etmektedir ve sonunda karşımıza hedefine ulaşmış editörlerin giriş kısmında açıkladıkları amaçlarda ve çerçeveden şaşmamış bütünlüklü bir yapı ortaya çıkmaktadır.

Holmes'un bölümü, kitabın kalanı için 2.bölümle beraber bir giriş ve temel görevi görmektedir. Genel bir dijital diplomasi anlatımı içerir ve makalenin giriş kısmında bahsedilen fikirlerin detaylandırılmaya başladığı noktadır.

Kitabın tamamında farklı boyutlarda ve alanlarda cevaplandırılan soru, bu ana soruyla başlar: “dijital dönüşüm her şeyi etkilemiş, özellikle de iş dünyasını ve insan ilişkilerini bu seviyede dönüştürmüşken, diplomasi neden bundan etkilenmemiş olsun?”(s.14). Önce geleneksel diplomasinden dijital diplomasiye doğru bir anlatım gerçekleştirir ve ikisi arasındaki bağı kurar ve gelenekselden yeniye nasıl aktarım olduğunu ortaya koyar. Bu dönüşümün pratikte nasıl gerçekleştiğini örneklerle açıklar. En belirgin noktanın, dijital dünyada yer alan bir şeyin politik dönüşüme etki edebilir hale geldiği ve toplanan verilerin diplomatik alanda kullanımının artması olduğudur.

Değişim yönetimi açısından dijital diplomasiyi, özellikle, kullandığı imkânlar ve araçlar açısından geleneksel diplomasinden daha etkin olduğu iddiasını irdeler. Yazara göre, dijital diplomasi, güvenlik, politik dönüşümler ve etkiler açısından daha fazla araca ve daha etkin yöntemlere sahiptir. Bunda da, özellikle, uluslararası toplumda kimliklerin ön plana çıkması ve dijitalleşmenin bunu belirginleştirmesi rol oynamıştır. Çünkü her kimliğin kendini göstermesi, sesini duyurması ve zamanla bir aktöre dönüşmesi mümkün hale gelmiştir.

Sotiriu'nun bölümü, kitabın amacını ve perspektifini de açıklayacak cümleyle başlar, dijital diplomasiyle alakalı “genel kabul gören bir teorik çerçeve ve standartlar maalesef yoktur.”(s.33). Öyle ki, kavramı anlamlandırmada da bir bütünlük sağlanamadığı gözlenmektedir. *Twiplomacy*, *cyber diplomacy*, *e-diplomacy* gibi farklı isimlendirmeler mevcuttur. Buna bağlı olarak dijital diplomasinin yaratımı, dönüşümü sürecinde de aynı tutarsızlık mevcuttur. Çünkü, dijital diplomasi her devlet tarafından değişik şekillerde algılanarak yürütülmektedir. Makale de bu farklı farklı dönüşüm süreçlerinde verilen vaatlerin ve süreç ilerledikçe gerçekte ortaya çıkanları incelemektedir.

Dijital diplomasi, dijitalleşmenin lideri olarak konumlanan ABD tarafından, *soft power*'ın bir parçası ve bir “dönüştürme aracı” olarak görülüyor. Dijitalleşmiş dünyanın vaatleri de bununla bağlantılı: demokratikleşme, şeffaflık, bilginin üstündeki otoritenin kalkması, bilginin herkese özgürce ulaşması, internet özgürlüğü, dijital dünyanın özgür bir dünya olması, sıradan vatandaşın küresel dünyada politik etkinliği ve katılımının artması. Ancak, 9/11 Saldırıları bir kırılma noktasıdır. ABD'nin liberalizasyon iddiası tam da kendisi tarafından “güvenlik” nedeniyle ket vurulmuş durumdadır. Bilgiyi kontrol etme ve *güvenlik anksiyetesi* vaatlerin önündeki en büyük engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, internet evreni politik ve diplomatik manipülasyon amacıyla araçsallaştırılmıştır.

Wichowski'nin yazdığı bölüm, özetle, açık diplomasi savunmaktadır. Dijitalleşmenin ve dijital diplomasinin de bu açıklığa katkı sağlayacağı ve hükümetleri bu yöne zorlayacağı düşünülmektedir. Devletler ve hükümetler, “devletin bekası”, “ulusun çıkarları” ve “ulusal güvenlik” gibi kavramların arkasına sığınarak gizliliği savunurlar ve güvenlik bahanesiyle vatandaşların kişisel verilerini toplarlar. Bir yandan bilgiyi kontrol etmeye çalışırken bir yandan da vatandaşın haber alma ve bilgiye ulaşma hakkını kısıtlatırlar veya engellerler.

Artan iletişim ve bilgi kanalları sayesinde devletler açısından gizlilik güvenlikle eşdeğer hale gelmiştir. Devletin bütün bilgileri de dijitalleşmiştir. Diplomasinin de bu dönüşüm sürecinden etkilenmiştir. Diplomasinin açısından gizlilik ise daha ilk zamanlardan itibaren kültürünün ve yapısının, sisteminin en önemli öğelerinden biri olmuştur. Dijital diplomasi, aksine, “açık diplomasiyi” teşvik eder ve sosyal medya gibi kanallarla daha etkin ve açık, vatandaşların da güvenebileceği bir ortam yaratır.

Devletler, kendilerini daha da “gizleyip” dijital alanda korudukça, buna tepki gösteren kişiler ve ulus-üstü organizasyonlar da ortaya çıkacaktır. Snowden, Wikileaks, PirateBay bunun en popüler ve etkili örnekleridirler. Hükümetler, bu kişi ve organizasyonları, birer “terörist” olarak ilan etseler de bu kişiler temel insan hakları ve özgürlüklerini savunmaktadırlar: haber alma, bilgiye ulaşma hakkı ve özgürlüğü ve iletişim özgürlüğü.

Bjola ve **Lung** bu bölümde, sosyal medya, dijital diplomasi ve kamu diplomasisi arasındaki bağlantı ve ülkelerin dış politika stratejilerinin, pratikte sanal dünyaya nasıl yansıdığı araştırmaktadırlar. Örnek olarak da Çin gibi kendi sosyal medya ağlarına sahip ve devlet kontrolündeki dijital bir alanda, bahsi geçen üç ülkenin (ABD, AB, Japonya) büyükelçiliklerinin nasıl bir strateji izledikleri, istatistiki verilerden de yararlanılarak, yazarların teorik perspektifinde incelenmiştir.

Sosyal medyanın siyasi ve sosyal aktivizme olan etkileri, bu tarz olayların etkinliğini ve etki alanlarını arttırmasının fark edilmesiyle geleneksel diplomasi de biçim değiştirmeye ihtiyaç duymaktadır. Dijital diplomasi de burada devreye giriyor ve kamu diplomasisiyle değişim geçirmeye başlayan diplomasi, dijitalleşme çağıyla beraber yerini yeniye yani dijital diplomasiye bırakmaya başlamıştır.

Dijital diplomasi stratejileri, üç alanda etkinlik göstermeyi hedefler: dijital gündem oluşturma; faaliyet genişletme; iletişim kanalı oluşturma. Dijital kanallar, Çin gibi kapalı bir toplumla iletişim kurmak, diplomatik ilişkiler yaratmak ve o ülkede bağlantılar kurmak açısından etkin birer araçlardır. Ancak, kısıtlamalar ve riskler nedeniyle, yabancı ülkelerin büyükelçilikleri, Weibo örneğinde olduğu gibi, hedefe yönelik, direkt paylaşımlar değil, kendi ülkelerinin tanıtımı ve oto-sansür uygulayarak belli ve dar bir çerçevede haberleri paylaşmak için kullanabilmektedirler.

Manor ve **Segev**'in ortak çalışması olan bölüm, dijital diplomasinin, kamu diplomasisiyle beraber, ulus-markasının yaratılmasında bir araç olduğu değerlendirmektedir. Yazarlar, bunu “*selfie diplomasi*” kavramıyla tanımlamışlardır. Makalede bu kavram açıklanmaya çalışılmaktadır. Öncelikle, ulus-markasının yaratılması ve pazarlanmasına dair literatür taraması yapılmıştır. Bu alandaki araştırmalardaki farklı görüşler bir araya getirilerek *selfie diplomasi* için bir temel oluşturulmuştur (s.89).

Yazarlar, ulus-markasının yaratılma sürecini üç boyutlu olarak ortaya koymuşlardır: finansal boyut, bilişsel boyut ve kişisel boyut.

Dijital diplomasi bu süreçte iki seviyede etkilidir: dışişleri bakanlığı ve elçiliklerin birbirleri arasındaki iletişim ve koordinasyonu sağlayıp diplomatik stratejilerine operasyonları gerçekleştirme ve yönetme; ikinci olarak da ulus-markasının yaratılması, tanıtımı ve pazarlanması.

Selfie diplomasi kavramı, bir ulusun kendi çizdiği portreyi kullanması ve bunu bizzat pazarlaması olarak tanımlanmaktadır. İnceleme için örnek ülke olarak ABD seçilmiştir. ABD, dijital diplomasiyi, Arap – Müslüman dünyasıyla ilişkilerini onarmak; Demokrasilerin dünyadaki manevi liderliğini üstlenmek; dünya çapında terörle mücadele eden bir Askeri Güç olduğunu göstermek ve dünyanın küresel ekonomik lideri olduğunu göstermek amaçlarıyla kullanmaktadır.

Clarke'ın bölümünde, “sosyal medya gerçekten diplomatik amaçlarla kullanılıyor mu?” sorusuna bir cevap aranmaktadır. Bunun için de Britanya ve Kanada Dışişleri Bakanlıklarının Twitter hesapları incelenmiştir. Dijital diplomasi, bakanlıklara çok geniş istatistiki veri depolama imkanları ve araçları tanımakta ve etkin ve kullanışlı iletişim kanalları sağlamaktadır. Makalede, ülke bakanlıklarının sosyal medyayı nasıl kullandıkları üzerinden dijital dönüşümü nasıl gerçekleştirmeye çalıştıkları ve ne ölçüde etkin oldukları tartışılmaktadır. Ayrıca, gerçekten, diplomatik ve politik olarak bir etkinliği ve etki gücü var mı irdelenmektedir.

Politik değişimler ve bunun nasıl yönetildiği üzerine literatür taramasıyla çerçeve çizilerek başlanmıştır. Bu çerçevede, dijitalleşmenin ve dijital diplomasinin etki açısından büyük dönüşümler gerçekleştirebilecek bir güce sahip oldukları değerlendirilmiştir. İncelenen iki ülkenin bakanlıkları, bu dönüşümün ve etki gücünün farkında olsalar da, dijitalleşmeyle yeni aktörlerin ve vatandaşların siyasette daha fazla etkinlik kazandıklarını düşünseler de pratikte bu pek de böyle işlemiyor gözükmektedir.

Bakanlıklar, dijital diplomasiyi, kamu diplomasinin bir parçası olarak görüyorlar. Bakanlıkların, dijital alanda politik-diplomatik etkileri yok gibi duruyor. Twitter hesapları incelendiğinde, daha çok tanıtım ve enformal içerikler paylaşıldığı görülüyor. Yazara göre, dijital diplomasinin gelenekselin yerini almaya başladığı söylenemez. Daha ziyade, klasik yollarla değişen ve yönetilen politikaların ve diplomatik ilişkilerin, gelişmelerin tanıtıldığı ve halka açıklandığı, “anlatıldığı” yerler gibi konumlanıyor.

Murray'nin yazdığı 7. bölümde, dijital diplomasinin araçlarına ve teknolojisine sahip ülkeler ile sahip olmayan ülkelerin karşılaştırılması yapılmaktadır. Sahip olan ülkelerin hangi amaçlarla bunu kullandığı, sahip olmayanların ise bir noksanlık hissedip hissetmediği tartışılmıştır. Teknoloji çok hızlı bir şekilde değişmekte, gelişmekte ve çok geniş çapta her yere sızmaktadır. Bunun sonucunda da bu süreci ve değişimi yönetmek ülkeler için önem kazanmıştır.

Dijital devrimden önce diplomasi, yalnızca resmi aktörler arasında yapılan bir “etkinlik”ti. Güvenlik ise askeri güçten ibaretti. Bu dönüşümle beraber bilgiyi yönetmek en önemli güvenlik unsuru haline gelmiştir. Diplomasi de herkesi kapsayan bir iletişim yönetimine dönüşmüştür.

ABD, dijital diplomasiyi, bilgiyi, bilgi teknolojilerini, bilgi kaynaklarını ve dijital dönüşümü denetlemek ve kontrol etmek için kullanmaktadır. Bu sayede küresel hegemonyasını kuvvetlendirmekle beraber, masada ve sahada koruyabilmeyi amaçlamaktadır.

Dijital diplomasi imkanlarına sahip olmayan Avustralya ise en başta dijital diplomatik dönüşümü yaşamaya başlamış, ancak, bunun herhangi bir faydası olmadığını, çünkü, iletişim halinde olunan ülkelerin de aynı teknolojik düzeyde olması gerektiği, bu nedenle de etkinlik açısından klasik diplomasiyle ülke çıkarlarının daha iyi korunduğu ve böyle küresel çapta bir yatırımı finanse edemeyecek olması sebebiyle bundan vazgeçmiş ve yoluna klasik yöntemle devam etmiştir.

Corrie'nin bölümü, küresel çapta kabul gören ve yetkisi ve almış olduğu kararları şüpheyle yaklaşılmayacak bir kurum olma hedefindeki Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin dijital diplomasiyi ve dijitalleşmeyi nasıl kullandığı ve yönettiğine odaklanmıştır. Kurum, dijital diplomasiyi, yürüttükleri *network diplomasinin* bir parçası ve yönetim araçlarından biri olarak görmektedir (s.145). Bu sayede hem kendisine karşı yöneltilen meşruiyet sorgulamalarının önüne geçmeye hem de açık ve şeffaf bir kurum olduğunu, bağımsızlığını ve aldığı kararların yerindeliğini göstermeye çalışmaktadır.

Dijital network ağıyla, tüm dünyadaki, hükümetler, uluslararası organizasyonlar, NGO'lar ve kişilerle bağlantı ve iletişim kurabilmektedir. Ayrıca, tüm bürokratik organizasyonlarını da bu ağ üzerinden yürütmektedir. Meşruiyet, şeffaflık, güvenilirlik ve açıklık için de farklı dijital “yapılar” ve “kurumlar” inşa etmişlerdir. Bunlar, kendi network sistemi, e-dava sistemi, toplanan kanıtların dijital kopyaları ve takibi sistemi(*Ringtail*), kanıtların ve bulguların kategorize edilip birbiriyle bağlantılarının deşifre edildiği düşünsel harita sistemi(*CaseMap*), kamu aydınlatma platformu, Websitesi, Youtube-Twitter hesapları, Blog, Dijital döküman veri tabanı.

Pelling bu bölümde, başarılı bir örnek olarak İsveç dijital diplomasisi ve kurumları incelemiştir. Bu kurumlar: İsveç Dışişleri Bakanlığı, The Stockholm Initiative for Digital Diplomacy ve Curators of Sweden(CoS). Dijital diplomasi, yurtiçi ve yurtdışında yaşayan vatandaşlarıyla devletin doğru bir iletişim kurmasını, aynı zamanda hükümetin kendini diğer devletlere ve diğer ülke vatandaşlarına doğru ifade edebilmesini ve etkin bir iletişim ağı kurmasını sağlar. Ayrıca, dönüşen dünyada, eski ve yeni arasındaki bağı kuran ve bütünleşmeyi sağlayan bir “köprü” ve bunun yönetimini sağlayan bir “kurumdur”.

Teknoloji açısından gelişmiş bir ülke olan İsveç, dünyanın geri kalanıyla bağlantısını arttırmak için bunu kullanır. Demokratik yapısı ve gelişmişlik düzeyi ile şeffaflık yerleşik bir kültür haline gelmiştir. Dijital diplomasiyi içe ve dışta açık bir iletişim ve işbirlikleri kurmak için, vatandaşlarıyla daha etkin ve açık bir bağlantı kurmak için kullanır.

Bu alanda kendilerini geliştirmek için altyapı sorunu da olmadığından, İnsiyatif tarafından vatandaşları, sivil organizasyonları ve diplomatları buluşturan Diplohack gibi düzenler. Ayrıca, CoS'a bağlı Twitter'daki @Sweden hesabı vatandaşlar tarafından yönetilir. İsveç, dünya çapında dijital dönüşümün bir parçası olmayı hedeflemektedir. Bunun için de İsveç deyince akla ilk gelen özgürlük, insan hakları gibi kavramları kullanarak uluslararası alanda diplomatik çalışmalar yürütmektedir.

Singh'in yazdığı son bölümde, dijitalleşmenin ve dijital diplomasinin insan ve tüm uluslararası politik aktörlerin aralarındaki ilişkiyi nasıl dönüştürdüğü anlatılmaktadır. Aktörler arası diyalog ve etkileşim, yeni aktörler eklendikçe, yeni çevreler edindikçe, yeni anlamlar ve yeni şeyler keşfedilmesini sağlar. *Metapower* kavramının özü budur. *Metapower*, bunların yarattığı etkileri anlayabilme, yönetebilme ve yönlendirebilme kabiliyetidir.

Eski-tip diplomasi, ulus devletlerin birbirlerinin çıkarlarını ve kimliklerini anlayıp kendi çıkarları ve kimlikleri doğrultusunda oluşturdukları, birbirlerine karşı olan stratejilerinden ibarettir. Dijital diplomasi ise sistemdeki içsel ve dışsal dönüşümlere karşı bir yönetim şeklidir. Klasik diplomasi, çağlar boyunca bununla alakalı bir mesele olmuştur. Dijital diplomasi ise artık buna yeni aktörler, yeni kavramlar, yeni çevreler, yeni anlamlar eklemektedir.

Kitabın amacı, en başta belirttiğimiz gibi, dijital diplomasi alanında bütünlüklü teorik bir eser sunmaktır. Bunun için sınırları belirleyen bir tema belirlenmiş ve bu temanın dışına taşmadan makaleler birbirine “bir serginin parçaları gibi” eklenmişlerdir. Her biri ayrı bir makale olarak kendi spesifik alanında yeterli ve okunmaya değer olmakla beraber, bir bütün olarak daha da etkili hale gelmişlerdir. Dil ve anlatım birbirinden ayrık ve kopuk değil kimyası tutmuş bir müzik grubunun parçaları gibi birbiriyle uyumlu, yalın, açık ve temizdir. Bazı noktalarda oluşan karşıtlık bile bir bütünlüğün ve ahengin bir parçası halindedir. Bu da kitabın çok sesli olabilmesine katkı sağlamakta ve alana dair araştırmayı genişletmektedir. Ortaya konan yeni kavramlarla beraber yarattığı teorik sözlük de amacına giden yolda destekleyici bir unsur olmuş ve araştırmacılar için kullanışlı kavram içermektedir.

Dijital diplomasi gibi göz ardı edilen veya önemsenmeden yalnızca “dijital diplomasi terimi gereksizdir; diplomasi diplomadır işte, nokta.” (John Kerry, Mayıs 2013) (s.14) diyerek geçiştirilen kavram ve alan üzerine okunması gereken ve bu alanda bundan sonra yazılacak çalışmalarda da kaynaklık edebilecek bir kitap olmuştur. Bu nedenle, Uluslararası İlişkiler öğrencileri ve bu alanda çalışan akademisyenler ile Dışişleri Bakanlığı bürokratları ve diplomatlar, dönüşen diplomasiyi ve dış politikayı daha iyi anlayabilmek adına mutlaka okumaları gereken bir çalışmadır.

KAYNAKÇA

Bjola, C. & Holmes, M. (2015). *Digital Diplomacy: Theory and Practice*. New York: Routledge. ISBN-13: 978-1138843820